

RADIOHUSET

Peder Lunell-Fallenius

Radiohuset

ETT BYGGE MED FÖRHINDER

Nr 7 i en serie skrifter utgivna av
STIFTELSEN
ETERMEDIERNA I SVERIGE

UTKOMNA VOLYMER I SKRIFTSERIEN

1. Leif Furhammar, *Med TV i verkligheten* 1995
2. Göran Elgemyr, *Radion i strama tyglar* 1996
3. Nina Wormbs, *Genom tråd och eter* 1997
4. Olle Sjögren, *Den goda underhållningen* 1997
5. Torsten Thurén, *Medier i blåsväder* 1997
6. Lars Hänström, *Lär mig att mäta tiden* 1997
7. Peder Lunell-Fallenius, *Radiohuset* 1998

© Stiftelsen Etermedierna i Sverige 1998

Fälths Tryckeri, Värnamo 1998

ISBN 91-1-972471-3

ISSN 1400-7274

STIFTELSEN ETERMEDIERNA I SVERIGE har initierat och driver ett tvärvetenskapligt forskningsprojekt om de svenska etermediernas uppkomst och utveckling fram till den tid då monopolet upphör. Ett tjugotal forskare är knutna till olika delprojekt och deras resultat publiceras i denna skriftserie. Projektet kommer att sammanfattas i tre populärvetenskapliga volymer. Sveriges Radio AB och Sveriges Television AB har anslagit medel till stiftelsen motsvarande huvudparten av de beräknade kostnaderna. Senare har även Teracom Svensk Rundradio AB inträtt som ett stödjande företag. Dessutom har betydande bidrag erhållits från Marianne och Marcus Wallenbergs Stiftelse, Telia AB, Tipstjänst och STIM.

Administrativt leds forskningsprojektet av förre TV1-chefen *Olle Berglund*, som är ordförande i redaktionskommittén, och redaktörerna *Göran Elgemyr* (SR), *Roland Hjelte* (SVT) och *Margareta Cronholm* (SVT). I kommittén ingår även projektledarna professorerna *Stig Hadenius*, *Dag Nordmark* och *Lennart Weibull*. Professorerna *Sverker Ek* och *Jarl Torbacke* tillhör också redaktionskommittén.

Innehåll

INLEDNING · 11

KAPITEL 1

ATT BYGGA RADIOHUS – EN NY UPPGIFT · 15

KAPITEL 2

TVÅ FÖRSLAG TILL RADIOHUS · 23

Bakgrund · 23

Ragnar Östbergs förslag · 26

Radiotjänsts eget förslag · 35

KAPITEL 3

GEORG SCHERMAN OCH BENGT ROMARE FÅR UPPDRAGET · 38

Radiohusets placering · 38

Schermans och Romares förslag · 42

Det planerade radiohuset presenteras · 44

Det planerade radiohuset försenas · 50

Radiotjänsts radiohuskommitté · 58

KAPITEL 4

RADIOHUSETS PLACERING – ETT NYTT LÄGE · 60

Byggnadsstyrelsens PM · 62

VBB får uppdraget · 63

Beslutet fattas · 64

Organisation och ekonomi · 66

Radiohuset i Göteborg · 69

KAPITEL 5

FRÅN ORD TILL HANDLING · 73

Byggnadskommitté och studieresor · 73

Kvarteret Förrådsbacken förr och nu · 75

En modell av radiohuset presenteras · 81

Presskonferensen 1958 · 82

Presentationer av andra byggnader –
några samtida exempel · 85

Det första spadtaget · 91

Grundstenen · 92

Radiohuset inflyttningsklart · 95

KAPITEL 6

RADIOHUSET · 97

Förändringar i radiohuset · 106

TV-huset · 108

Berwaldhallen · 113

KAPITEL 7

DE OLIKA FÖRSLAGEN – EN JÄMFÖRELSE · 122

Omgivning · 122

Yttre gestaltning · 124

Inre organisation · 128

KAPITEL 8

ARKITEKTUREN I RADIOHUSETS SAMTID · 130

Den stora skalan · 132

KAPITEL 9

RADIOHUSET SOM OFFENTLIG BYGGNAD · 135

SAMMANFATTNING · 141

ARKITEKTERNA · 145

NOTER · 148

KÄLLOR OCH LITTERATUR · 156

BILDKÄLLOR · 159

PERSONREGISTER · 162

Inledning

Kungsgatan 8 eller Oxenstiernsgatan 20 – vilken adress är mest förknippad med radions verksamhet i Stockholm? De flesta, även i den generation av sextioalister jag själv tillhör, skulle nog svara Kungsgatan 8. Det har blivit en legendarisk plats, intimt förknippad med radions guldålder.

Vad som är mindre känt är att man från Radiotjänsts sida, senare Sveriges Radios, länge arbetade för att komma därifrån. Flyttningen till Kungsgatan ägde rum 1928, och redan några år senare väcktes frågan om ett radiohus. Det kom dock att dröja till 1961 innan medarbetarna kunde börja flytta in i den nya anläggningen, trettio år efter det att de första planerna utarbetats. Radiohuset stod inte färdigt förrän radions guldålder var slut och TV hade börjat konkurrera om publiken.

Under 30-, 40- och 50-talen – den period då radiomediet slog igenom på bred front runt om i världen – byggdes radiohus efter radiohus, i land efter land. Detta upplevdes som alltmer besvärande av den svenska radioledningen. Än viktigare var att studiosituationen med tiden blev allt svårare, vilket i sin tur gjorde det dagliga arbetet mer problematiskt och behovet av ett radiohus påtagligare.

I detta sammanhang kan nämnas de effekter som Sven Jerrings aprilskämt i radio 1943 gav upphov till. I sitt fiktiva reportage tog Jerring med lyssnarna på en rundvandring i det nya radiohuset, som hade förlagts till ett av bostadshusen vid Tessinparken i Stockholm. Ingenting røjde från utsidan vad byggnaden egentligen var, men invändigt var den ett toppmodernt radiohus. Jerring berättade senare att aprilskämtet gjorde att människor i veckor

efteråt kunde ses i Tessinparken, nyfiket spanande efter radiohuset, vilket Jerring själv kunde se eftersom han bodde i området. Historien säger mycket om radions genomslagskraft vid denna tid, men också något om radiohusfrågan. Bara det faktum att den gjordes till ämne för årets aprilskämt visar hur aktuell och välkänd frågan måste ha varit, och allmänhetens nyfikenhet dagarna efteråt kanske inte bara har sin förklaring i radiomediets starka ställning.

Den här boken handlar om radiohuset i Stockholm och dess tillkomsthistoria.

Boken försöker besvara två övergripande frågor. Den första är varför det dröjer så länge innan det byggs ett radiohus i Stockholm.

För att svara på denna fråga följer jag byggnadsplanerna från det första förslaget 1931 till dess att det nuvarande radiohuset står färdigt. De tidigare förslagen presenteras, och jag undersöker orsakerna till att de inte förverkligades. Processen och besluten som leder till att bygget ros i hamn belyses. Vid sidan av de olika projektens öden speglas också något av den debatt som fördröjningen gav upphov till.

Den andra frågan gäller varför radiohuset i Stockholm ser ut som det gör. Här skildras vägen från program till byggnad. Anläggningen beskrivs och jag redogör för de aspekter som var vägledande för utformningen.

I bokens avslutande del sätts radiohuset in i det arkitektursammanhang i vilket det ingår, med samtida exempel som jämförelsematerial. Det radiohus som byggdes jämförs också med dem som stannade på planeringsstadiet. Till sist diskuteras också radiohusets karaktär av offentlig byggnad. Som relief ges några exempel på vad som skett med den offentliga byggnaden under vårt sekel.

Någon egentlig forskning i ämnet har inte tidigare bedrivits. Erik Mattsson, som var anställd vid Radiotjänst/Sveriges Radio sedan början av 30-talet, är den ende som behandlat det. Mattsson var den inom bolaget som arbetade mest med frågan om ett radiohus. Hans artikel »Så var det då« publicerades i *Sveriges Radios årsbok 1959. 1960*. Den speglar planeringen från 1931 till 50-

talets slut. Då var bygget påbörjat men långt ifrån avslutat. Vid sidan av denna över 35 år gamla uppsats finns inget skrivet om radiohuset. Bo Anckers *I radions kvarter*, som kom ut 1981, tecknar det omkringliggande områdets historia, men själva radiohuset ges liten plats i boken.

Materialet till denna bok utgörs av arkivmaterial, företrädesvis från Sveriges Radios dokumentarkiv, tidnings- och tidskriftsartiklar och riksdagstryck. Dessutom har jag intervjuat en av arkitekterna som ritat anläggningen, Erik Ahnborg.

Att bygga radiohus – en ny uppgift

Att rita radiohus är en av de nya uppgifter som 1900-talets arkitekter ställts inför. Andra är att rita biografteater, flygplatsbyggnader och sådant som har med den framväxande bilismen att göra, till exempel bensinmackor.

Radio började sändas i 20-talets början: i USA 1920 och i Europa 1922, där England var först, men de skandinaviska länderna, Tyskland och Nederländerna var inte långt efter. I Frankrike och medelhavsländerna började sändningarna något senare.

De första åren rådde en stor osäkerhet om framtiden för det nya mediet, vilket innebar att radio sändes från lokaler som byggts om till studior. Inte förrän under senare delen av 20-talet uppfördes nya byggnader för det nya mediet, i första hand sändningsstationer.¹ Sändningsstationen i Motala uppfördes 1927.

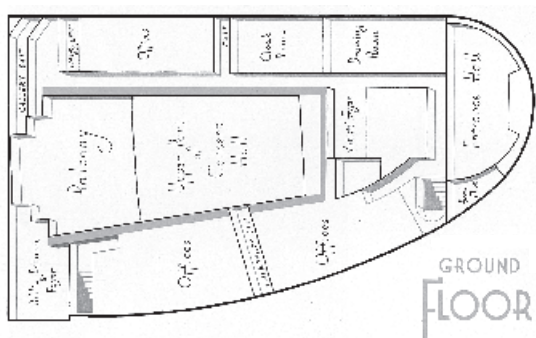
England och Tyskland var de första europeiska länder som fick sina radiohus. I London påbörjades det 1929 och därmed blev England det första landet i Europa att sätta i gång byggandet. Radiohuset stod färdigt 1932.

Generalstrejken 1926 innebar ett stort uppsving för radiolyssnandet. Från 200 000 licenser 1923 ökade antalet till 2 000 000 år 1927. Den snabba utvecklingen i England gjorde att byggnadsfrågan blev aktuell.

Arkitekt för radiohuset i London var G. Val Myer (bild 1 och 2). Byggnaden placerades vid Langham Place i centrala London. Här skulle studiolokaler och kontrollrum – det karakteristiska för ett radiohus – och kontor inrymmas. Den ganska begränsade tomten innebar problem. Det gick inte att förlägga studioloka-

1. Radiohuset i London ritades av Val Myer och stod helt färdigt 1932. Här ser vi entrén från Langham Place. Entrépartiet utsmyckades av skulptören Eric Gill. Den tomt där radiohuset placerades var ganska liten, vilket gjorde att man fick bygga ett relativt högt hus.

2. Radiohuset i London, plan.

lerna i ett plan, vilket man önskade, utan de placerades i stället på olika plan i den åtta våningar höga byggnaden och var olika stora för att fylla olika akustiska önskemål. Studiolokalerna placerades i byggnadens mitt och isolerades på detta sätt från ljud utifrån. Denna lösning medgav också att kontoren kunde placeras så att rummen blev ljusa och luftiga. I de nedre våningarna fanns större studiolokaler för musik och högre upp i byggnaden fanns mindre för talprogram. Den mest iögonfallande delen av exteriören är den rundade fasaden mot söder, med huvudentrén och därovanför en skulptur föreställande Prospero av Eric Gill.

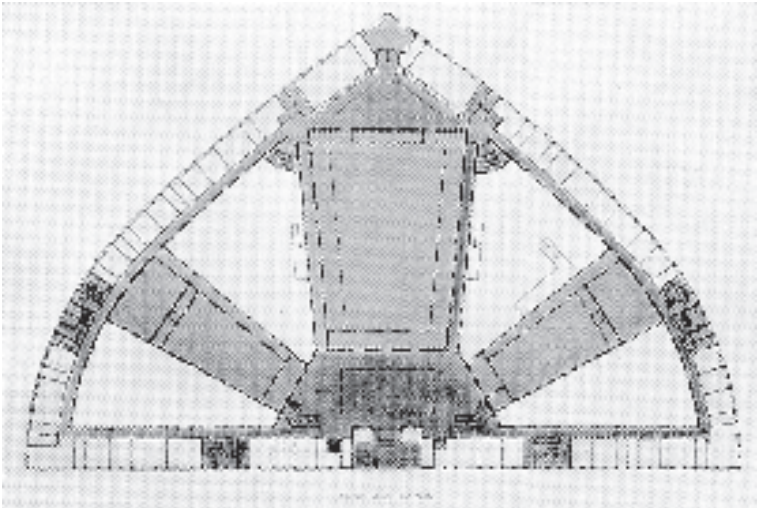
Trots den stora ökningen av antalet licenser var det fortfarande en ganska liten del av befolkningen som hade tillgång till radio. År 1930 hade England 76 licenser per tusen invånare. Siffran för Sverige var 79 och för Danmark 119.²

Särskilt viktigt vid byggandet av radiohus är att ge studiolokalerna en tillfredsställande akustik. Under 30-talet experimenterade man mycket kring dessa frågor. Problemen var svåra men erfarenheterna blev efter hand allt större.³

Ungefär samtidigt som London fick sitt radiohus byggdes ett i Berlin, ritat av Hans Poelzig (bild 3 och 4). Trots att förberedelserna påbörjades kort efter att de inletts i London, kunde man dra nytta av erfarenheterna därifrån. Radiohuset i Berlin placerades på en tomt som till skillnad från den i London var ganska stor och inte låg i den centrala delen av staden. På den triangelformade tomten har en fem- och sexvåning kontorsbyggnad placerats i ytterkanterna. Studiolokalerna ligger på den gård som kontorshuset omramar. Detta arrangemang möjliggjorde att ljudisoleringen mellan olika studiolokaler kunde lösas med öppna gårdar mellan byggnadskropparna. Den stora konsertstudion och de mindre studiolokalerna bildar ett centralt block. Byggnadsmaterialet var tegel och den massiva byggnadens huvudfasad, över hundra meter lång, har artikulerats genom att fönstren inramas av vertikala band. Radiohuset i Berlin, som var större än det i London, invigdes i januari 1931. I Tyskland valde man att inte följa den brittiska modellen med ett högkvarter i huvudsta-

3. Radiohuset i Berlin, ritat av Hans Poelzig, stod färdigt 1931. Berlins radiohus placerades på en större tomt än radiohuset i London. Här ser vi den mäktiga och stramt hållna huvudfasaden.

4. På den här planen till radiohuset i Berlin syns de tre blocken med öppna gårdar emellan. I blocken ligger studiolokaler, och de öppna gårdarna fungerar som ljudisolerande schakt.

den. I stället placerades flera mindre radiocentrum med sina egna byggnader runt om i landet.⁴

Londons och Berlins radiohus är två olika lösningar på samma problem. I London valde man en centraliserad lösning, där alla utrymmen som ingick i radiohuskomplexet placerades under ett tak. I Berlin däremot valde man att sprida ut funktionerna i olika byggnader på en större tomt – en decentraliserad lösning. Dessa två olika sätt att bygga kan sägas vara normerande för framtidens radiohusbyggande.

Andra intressanta projekt från 30- och 40-talen är radiohuset i Hilversum nära Amsterdam och det i Köpenhamn. Hilversums radiohus ritades av arkitekterna Ben Merkelbach och Charles Karsten (bild 5 och 6). Den första byggnadsetappen, som innefattade konsertsal, studiolokaler, kontrollrum och kafé, stod färdig 1936. Den större konsertsalen är solfjädersformad och sammanbyggd med en serie mindre studiolokaler, av vilka de flesta låg i markplan. I takt med att sändningstiden ökade byggdes radiohuset till 1938-40 och 1947-49.

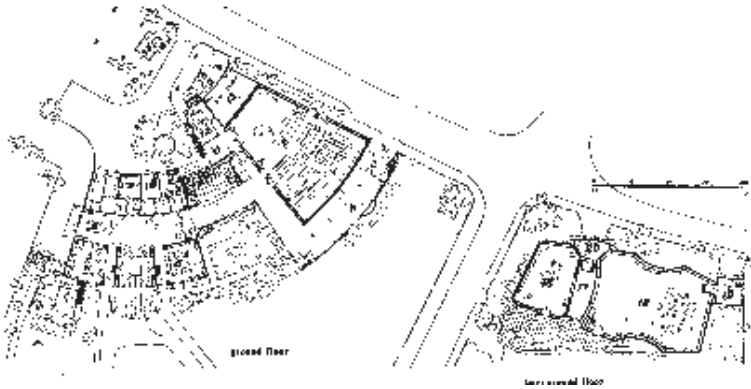
Tillbyggnaden 1938-40 bestod i en restaurang i anslutning till den stora konsertsalen, placerad upphöjd på pelare, och andra utrymmen som även de lades på samma sätt. Armerad betong användes som byggnadsmaterial i hela komplexet, som planlades och byggdes för flexibla lösningar och med tanke på behovet av framtida utvidgningar.⁵

Radiohuset i Köpenhamn uppfördes under åren 1936 till 1940 (bild 7 och 8). Det började användas 1941 men blev inte helt färdigt förrän efter 1945. Arkitekt var Vilhelm Lauritzen. Ansvarig för akustiska frågor var Vilhelm Lassen Jordan, som senare konsulterades vid byggandet av radiohuset i Stockholm.

Den tomt där man valde att lägga det danska radiohuset var väl tilltagen med tanke på framtida utvidgningar. Ett huvuddrag i planeringen var att de större studiolokalerna grupperades runt en hall kallad »kunstnerfoyer« och att studiodelen placerades mellan en kontorslänga och den stora konsertsalen. Entréhallen i kontorsdelen kläddes med grönländsmarmor och hade stora

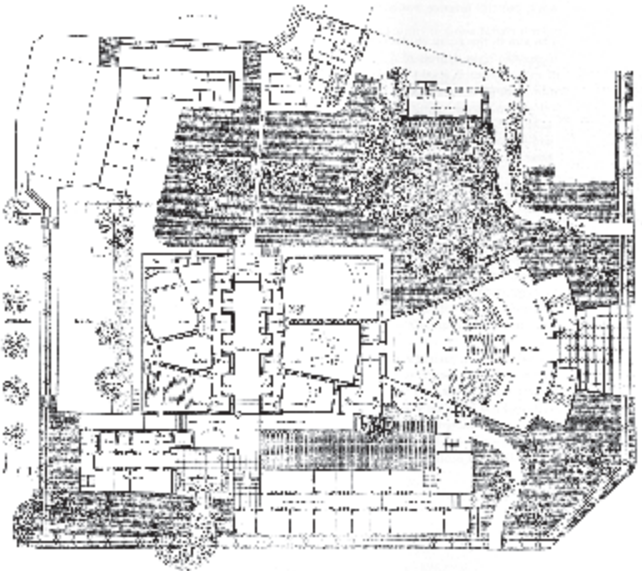
5. Radiohuset i Hilversum, ritat av Ben Merkelbach och Charles Karsten. Första delen stod färdig 1936 och radiohuset byggdes ut under åren 1938–40 och 1947–49.

6. På planen över radiohuset i Hilversum ser vi att de olika byggnaderna har separerats från varandra.

7. Radiohuset i Köpenhamn, ritat av Vilhelm Lauritzen och byggt 1936–45. Närmast ser vi den stora konserthallen och till vänster kontorsbyggnaden.

8. På planen över radiohuset i Köpenhamn ser vi att studiolojalerna är placerade mellan kontorsdelen och den stora konserthallen.

fönster ut mot gatan. I radiohuset inrymdes studiolokaler av olika storlek, varav de större var avsedda för musik och hade plats för publik. Kontorshuset byggdes i armerad betong och studiodelen i tegel. Tegel valdes av ljudisoleringskäl, och varje studio byggdes som en separat byggnad med en egen grund.

Den stora konsertsalen i komplexets östra del var radiohusets stolthet. Den är liksom i Hilversum solfjädersformad och här finns plats för en orkester på hundra musiker och för 1 200 åhörare. Yttertaket är snäckformat. Den största svårigheten när man byggde de större konsertstudiolokalerna var att skapa de bästa akustiska förutsättningarna för ändamålet – att hitta den perfekta balansen mellan efterklangstid och döddämpning.⁶

Under 30-, 40- och 50-talen fick även Oslo, Helsingfors, Bryssel och Wien sina radiohus.

Som denna översikt över de tidiga radiohusbyggnaderna har visat, är radiohusen ett nytt uppdrag för arkitekterna. Uppdraget löstes på vitt skilda sätt under denna period: från den mer art déco-likastilen i Myers radiohus i London till radiohusen i Hilversum och Köpenhamn i funktionalistisk anda. Vi har också sett exempel på två olika sätt att bygga radiohus. Det ena samlar de olika funktionerna i en byggnad, medan det andra separerar funktionerna till olika byggnader.

Två förslag till radiohus

Bakgrund

Radiotjänsts sändningar inleddes i januari 1925 från Telegrafverkets lokaler på Malmskillnadsgatan 30, där man disponerade några kontor och en studio på 70 kvadratmeter. Från detta provisorium sändes radio i tre år.

Därefter flyttade man till Kungsgatan 8 (bild 9). Där hade lokaler inretts särskilt för Radiotjänst genom att en del av utrymmena byggdes om till studiolokaler. Byggnadens fasad, formad i tjugotalsklassicismens anda, ritades av Joel Norberg och dess inre av Carl W. Olsson. Huset, som planerades bli ett kontorshus, uppfördes mellan 1924 och 1928 och var således alldeles nybyggt när Radiotjänst flyttade in.

Till en början hade Radiotjänst 1 100 kvadratmeter till sitt förfogande, men i takt med att verksamheten växte, tilltog också lokalbehovet. I början av år 1945 disponerade man lokaler på Kungsgatan 6, 8 och 10 samt på Brunnsgatan 5, 7 och 9 – en sammanlagd yta av 3 500 kvadratmeter. Dessutom använde Radiotjänst Konserthusets stora och lilla sal liksom Musikaliska akademiens konsertsal för vissa utsändningar. Man hyrde även garage- och arkivutrymmen. För år 1945 betydde detta en sammanlagd yta av 6 000 kvadratmeter. Studiolokalernas volym var 20 000 kubikmeter. Elva år senare, 1956, hade lokalutrymmet vuxit till 7 000 kvadratmeter och studioutrymmet till 26 000 kubikmeter.¹

Lokalerna vid Kungsgatan disponerades av Radiotjänst/Sveri-

9. Huset vid Kungsgatan 8 där Radiotjänst flyttade in 1928, då det var nybyggt. Fasaden är ritad av Joel Norberg. I tjugotalsklassicismens anda finns balustradmotiv under ytteraxlarnas fönster för att understryka symmetrin.

ges Radio fram till 1974. I Berwaldhallen, den stora konsertsal som är en del av radio- och TV-anläggningen, finns numera ett dörrpar som ursprungligen gjordes för Radiotjänsts lokaler på Kungsgatan 8. Det var arkitekten Helge Zimdal som 1928 komponenterade två par dekorerade intarsiadörrar. Dörrutsmyckningarna utfördes sedan av decoupeuren Manfred Johansson-Manning i mahogny, ebenholts och sykomorlönn. Motiven speglade radions verksamhet. Det ena dörrparet fick motiv hämtade från musikens värld. I två av de fyra bildfälten står olika musikinstrument uppställda i en stiliserad studiointeriör. I det tredje fältet ser vi en liten orkester spela och i det fjärde finns studioutrustningen. Det andra dörrparet finns på Telemuseum och visar en gudstjänst, idrott, sagoläsning och teater. Tillsammans ger dessa dörrpar en bild av vad Radiotjänst uppfattade som viktiga programområden.

Tabellen nedan visar hur antalet anställda och antalet sändningstimmar utvecklades från Radiotjänsts start till 1970.²

	<i>Anställda</i>	<i>Sändningstimmar</i>
1925	15	1 641
1930	38	2 910
1940	116	3 649
1950	338	4 773
1960	1 270	7 910
1970	3 838	17 680

Som synes var radion en snabbt expanderande verksamhet. På ett tidigt stadium stod det klart att det framtida lokalbehovet bäst kunde lösas genom uppförandet av en särskild radiohusbyggnad.

Ragnar Östbergs förslag

År 1931 utarbetades inom Radiotjänst ett förslag till radiohus. Arkitekten Ragnar Östberg utförde ritningarna.³ Byggnaden planerades att ligga på Kungsholmen nära Fridhemsplan och huvudfasaden skulle vetta mot Hantverkargatan.

Hur såg då det radiohus Östberg tänkte sig ut (bild 10 och 11)? Ritningen av huvudfasaden visar att byggnaden skulle ligga på en terrass några meter ovanför gatuplanet. En mur bildar fond mot Hantverkargatan och längst till vänster ser vi en portöppning genom vilken man via en trappa når den upphöjda terrassen framför byggnaden. Vid muren ner mot det lägre gatuplanet syns ett lågt staket. Fasaden mot Hantverkargatan var femton fönsteraxlar bred och fem våningar hög, varav den tredje och femte var en mezzaninvåning, alltså en halvåning. De många fönstren har givits burspråksliknande omfattningar. Byggnaden kröntes av ett tak med brant fall, och under taket inrymdes en vindsvåning.

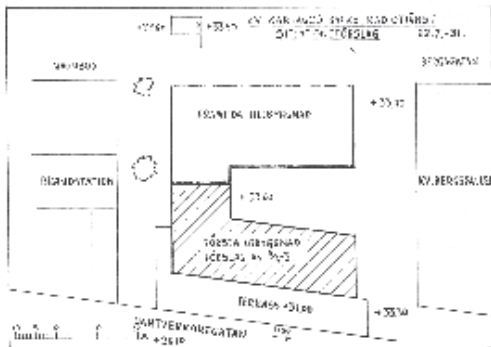
Östbergs förslag ger ett något pampigt intryck. Den höga, symmetriskt anlagda fasaden, som dessutom skulle ligga på en terrass några meter ovanför gatuplanet, skulle ha gjort byggnaden till ett dominerande inslag i stadsbilden. Muren i gatunivå, liksom avsaknaden av synlig ingång, ger en sluten karaktär, trots att fönstren är många och stora.

Det radiohus som Östberg ritade har flera likheter med Patentverket på Valhallavägen 136, som stod färdigt 1921 efter hans ritningar (bild 12). Här känner vi igen fasadlösningen, det branta takfallet och den relativa slutenhet som byggnaden trots sina många fönster uppvisar. Slutenheten, som i Östbergs radiohusförslag var resultatet av placeringen på en terrass, har i Patentverket uppnåtts på annat sätt. Byggnaden vilar på en sockel med mindre fönster i stället för de stora i de tre våningarna ovanför, och den centralt placerade ingången nås via en symmetriskt anlagd trappa.

Det år 1931 planerade radiohuset skulle ha fått en volym på 20 000 kubikmeter. Enligt den situationsplan som upprättades

10. Fasadritning av Ragnar Östberg, maj 1931. Östberg hade vid den här tiden varit verksam som arkitekt i fyrtio år. Han ritade många villor, men hans mest kända verk blev stadshuset i Stockholm, som stod färdigt 1923. Östberg brukar räknas som en av de nationalromantiska arkitekterna och de dragen är tydligast i hans villor. Radiohuset har mer klassiserande drag med sin symmetriska fasad, men att använda tegel som byggnadsmaterial är ett nationalromantiskt drag.

11. Ragnar Östbergs förslag till radiohus, situationsplan. Radiohuset skulle ligga på en liten tomt vid Hantverkargatan. Det skulle kunna byggas ut till dubbel storlek.

12. Patentverket i Stockholm ritat av Ragnar Östberg och taget i bruk 1921. Likheterna är många med hans radiohusförslag.

fanns det möjlighet att göra en tillbyggnad av ungefär samma omfång.

Vi kan följa turerna kring detta förslag i mötesprotokollen från Radiotjänsts styrelse och styrelsens arbetsutskott. Tyvärr har materialet visat sig vara knapphändigt, men enligt protokollen igångsattes utredningsarbetet under våren 1931.

Enligt protokollet från arbetsutskottets sammanträde den 14 april 1931 beslöt man »uppdraga åt den verkställande direktören att i samråd med ing. Hellstedt verkställa utredning angående nybyggnad åt bolaget«. ⁴ Det blev alltså Radiotjänsts VD Gustaf Reuterswärd som fick uppdraget att undersöka nybyggnadsfrågan tillsammans med ingenjör Lennart Hellstedt. ⁵ Man beslöt sig för att föreslå att styrelsen i mitten av maj skulle göra en resa till Köpenhamn, Berlin och eventuellt London för att studera deras

rundradioinstitutioner.⁶ Det framgår inte av protokollen om resan har ett direkt samband med den just påbörjade utredningen om nybyggnad, men det är rimligt att anta att ett syfte med resan var att bilda sig en uppfattning om planerna för radiohus i respektive länder. I England hade byggnadsarbetet påbörjats redan 1929 och i Tyskland 1930.

I ett brev från Stockholms stads fastighetskontors gatureglingsavdelning till Gustaf Reuterswärd presenteras ett förslag till stadsplan för kvarteret Kartagos backe nära Fridhemsplan. Ett tomtområde »lämpligt för bolagets verksamhet« har markerats på den medföljande kartan. Brevet är daterat den 11 april och kartan den 24 januari 1931. Den visar kvarteret som omgärdas av Hantverkargatan, Kronobergsgatan, Olof Gjödings gata och Kronobergsparken, och platsen för den tänkta byggnaden är markerad med blyerts. Markeringarna på kartan är ett tillägg som gjorts i samband med att brevet till Radiotjänst skickades. Området mätte 480 kvadratmeter och fick bebyggas med fyra våningar.

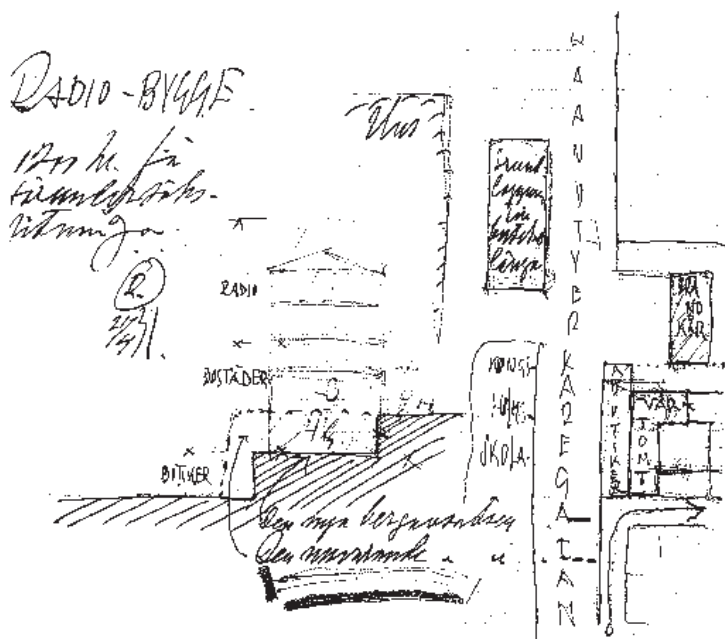
Då arbetsutskottet några dagar senare beslutar att ge Reuterswärd i uppdrag att utreda frågan om nybyggnad, har en sådan utredning i praktiken redan satts igång. Brevet från Stockholms stads fastighetskontor tyder ju på att Reuterswärd varit i kontakt med fastighetskontoret, eftersom det är utformat som ett svar på frågan om det finns någon lämplig tomt för en ny byggnad åt Radiotjänst.⁷

Protokollet från den 21 april 1931 berättar att ingenjör Hellstedt hade gjort en överslagskalkyl för nybyggnad. Utskottet beslöt att låta verkställande direktören och byråchefen Ljungqvist fortsätta utredningen samt uppdrog åt verkställande direktören att genom ingenjör Hellstedt anskaffa skisser.⁸ Nu kopplades alltså även Telegrafstyrelsens radiobyrås chef Seth Ljungqvist in. Byggnadsfrågan låg nu i händerna på Radiotjänsts VD Gustaf Reuterswärd, som också var chef för Tidningarnas Telegrambyrå, och Seth Ljungqvist. Detta innebar att den handhades av två personer som båda hade intressen utanför Radiotjänst. Den överslagskalkyl det talas om har inte gått att finna.

Hellstedt måste ha anlitat en arkitekt omedelbart efter arbetsutskottets sammanträde på förmiddagen den 21 april. Ragnar Östbergs första skiss bär nämligen detta datum (bild 13).

De första skisserna visar dels kvarteret Kartagos backe och de omkringliggande husen längs Hantverkargatan, dels en sektion av byggnaden. Sektionen visar att Östberg tänkte sig butiker i gatuplan, bostäder i botten- och mellanvåningarna, och radions lokaler i de övre våningarna.⁹

Enligt Radiotjänsts styrelses protokoll från den 28 april 1931 lämnade verkställande direktören en redogörelse för den preliminära utredningen angående nybyggnad. Innehållet i redogörelsen framgår inte av protokollet och inga andra dokument som kan kasta ljus över detta har bevarats. Styrelsen måste i alla fall

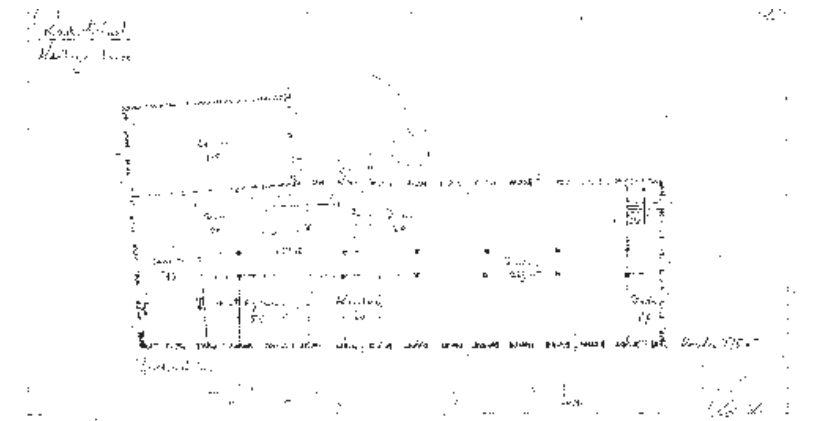

13. Ragnar Östbergs första utkast från 1931. Det gjordes samma dag som han fick uppdraget.

ha övertygats av framställningen, eftersom det beslutades att ge i uppdrag åt Gustaf Reuterswärd att fortsätta utredningen. Man beslöt också att en resa till i första hand Köpenhamn och Berlin skulle göras i april.¹⁰

Ragnar Östbergs första fullständiga ritningar är daterade den 5 maj 1931. På dessa anges vilka olika funktioner och utrymmen huset skulle innehålla, liksom dessas storlek och placering.

Från den första skissen känner vi igen idén att placera butiker i utrymmet under terrassen ut mot Hantverkargatan. Trappan innanför portöppningen mot Hantverkargatan leder till entrén till radiohuset vilken är förlagd till husets kortsida. Entrén är inte placerad i samma plan som souterrängvåningen, varför en trappa leder dit. Trapphuset ligger i byggnadens västra del. Souterrängvåningen innehåller huvudsakligen mindre rum vars användning inte preciseras på ritningen, men här finns också ett större förråd liksom arkiv. Bottenvåningen upptas till största

14. Ragnar Östbergs förslag till radiohus, plan av bottenvåningen. Bottenvåningen domineras av kontor, men här skulle också sessionssal och arkiv inrymmas.

delen av kontor, och här finns dessutom en sessionssal och ett mottagningsrum (bild 14). På första våningen ligger en foajé och ett antal mindre studiolokaler, repetitionsrum samt grammofonstudio. På andra våningen är tre stora studiolokaler placerade varav den största mäter 14×45 meter och upptar två våningsplan. På detta plan finns också hallårummen. De något mindre studiolokalerna var antagligen tänkta för radioteater, eftersom ett förråd för rekvisita ligger i anslutning till en av dem. Här finns dessutom ett rum för en regissör. På tredje våningen ligger den stora studios övre del, två förstärkarrum och ett notbibliotek och där ovanför en vindsvåning. Att döma av färgläggningen av den exteriörskiss som hör samman med ritningarna tänkte sig Östberg att tegel skulle användas i fasaden och taket vara av koppar.¹¹

I styrelsen tas frågan om nybyggnad nästa gång upp den 27 maj 1931 under paragraf 5, som lyder: »Efter att ha tagit del av de under styrelsens utländska studieresa vunna erfarenheterna samt av verkställande Direktörens redogörelse för nybyggnadsfrågans nuvarande läge beslöt Styrelsen att låta frågan vila i avvaktan på det förslag, som väntas från Fastighetsaktiebolaget Hufvudstaden, samt bemyndiga arbetsutskottet att därefter vidtaga vidare utredningsåtgärder.»¹²

Tyvärr har det inte gått att finna någon dokumentation vare sig om studieresan eller från den redogörelse som Reuterswärd gav. Beslutet att avvakta Fastighetsaktiebolaget Hufvudstadens förslag innebar att man ville undersöka möjligheten att hyra flera lokaler i fastigheten på Kungsgatan 8 som var i Hufvudstadens ägo.

Ragnar Östberg upprättade ytterligare två omgångar ritningar av radiohuset, daterade den 12 juli och den 21 juli. Dessa innebär inga förändringar av byggnadens yttre men däremot omDispositioner av dess inre, där utrymmena har grupperats om och kontor och studiolokaler har förlagts på alternativa sätt inom byggnaden. Dessutom visas hur kvarteret skulle te sig om det blev fullbyggt, det vill säga med radiohuset utbyggt till ungefär dubbel storlek.¹³

Nästa gång byggnadsfrågan dyker upp i protokollen är den 8 september 1931. Då beslöt arbetsutskottet på förslag av Seth Ljungqvist att från och med den 1 oktober 1931 hyra en kontorslägenhet på Kungsgatan 10 på femte våningen avsedd att inredas till studio. Man bestämde sig också för att låta verkställande direktören och Ljungqvist att om så visade sig lämpligt hyra en kontorsvåning på fjärde våningen på Kungsgatan 10, avsedd att utnyttjas som kontorslokal. Detta handlar ju inte direkt om frågan om nybyggnad, men beslutet att hyra flera lokaler i anslutning till dem man redan disponerade visar att man inte riktigt trodde på en nybyggnad.¹⁴

Arbetsutskottets protokoll från den 22 september 1931 ger klart besked i frågan om nybyggnad. Utskottet beslöt att föreslå styrelsen att definitivt avskryva bolagets husbyggnadsplaner.¹⁵

Radiotjänsts styrelse gick på arbetsutskottets linje och fattade beslut den 29 september 1931.¹⁶

Det material som finns för att kasta ljus över frågan om en radiohusbyggnad 1931 är som sagt knapphändigt. Den »utredning« som det talas om att den verkställande direktören skulle göra kan ju ha betytt många olika saker – exempelvis en skriftlig redogörelse för argumenten för och emot en ny byggnad för radion med kostnadsberäkningar och annat. Men att »företaga utredning« kan ju lika gärna ha betytt att ringa några telefonsamtal. Att döma av tillgången på material verkar det i det här fallet ha varit frågan om det senare.¹⁷

Gustaf Reuterswärd var förutom verkställande direktör för Radiotjänst också chef för TT. Därför har jag gått igenom TT:s styrelse- och arbetsutskottsprotokoll från 1931. Här sägs ingenting om Radiotjänsts planer på en egen byggnad för sin verksamhet. Det är däremot intressant att notera att även TT vid denna tid planerade att skaffa en egen byggnad. Här var det inte fråga om en nybyggnad utan om att köpa en fastighet. I TT:s arbetsutskott den 25 april 1931, alltså fyra dagar efter det att Radiotjänsts styrelse fattade beslut om att ett förslag till radiohus skulle

ritas, väcktes frågan om köp av fastighet.¹⁸

Vi ska inte dra några förhastade slutsatser av att man inom både TT och Radiotjänst umgicks med planer att bygga respektive köpa ett eget hus. Men det är ändå värt att notera parallelliteten i dessa skeenden och viktigt att komma ihåg att Gustaf Reuterswärd, som hade en huvudroll inom de båda företagen, i någon mån hade dubbla lojaliteter.

Ett skäl till att något radiohus inte uppfördes denna gång kan också vara den pressade ekonomiska situation som rådde under början på 30-talet. Radiotjänst berördes av den frisinnaede regeringens åtstramningar. Under 1931 hade handels- och finansministrarna separata samtal med medlemmar av Radiotjänsts styrelse i syfte att åstadkomma besparingar.¹⁹

Som detta fördjupade studium av byggnadsfrågan 1931 har visat tog man inom Radiotjänst planerna på stort allvar. Man gjorde en studieresa, en tomt fanns disponibel och ritningar av en av den tidens mest uppburna arkitekter upprättades. Knappheten i materialet gör att skälen till att byggnadsplanerna tills vidare sköts på framtiden fortfarande är höljda i dunkel, men vi kan trots detta peka ut några möjliga orsaker.

Kanske var det så att Radiotjänst inte övertygades av Ragnar Östbergs projekt. Man kan undra om Radiotjänst ångrade att uppdraget givits åt Östberg. En byggnad som i så hög grad handlade om att tillgodose tekniska och akustiska lösningar var egentligen inget som stod på Ragnar Östbergs repertoar. En annan möjlig orsak till att förslaget inte förverkligades kan ha varit att man tyckte att tomten var för liten eller på andra sätt otillräcklig.

Skälet till att radiohuset inte blev av var att man inte ville binda sig i en byggnad, skrev Erik Mattsson i *Sveriges Radios Årsbok 1959. 1960*. Detta är inget som man kan finna belägg för i dokument från 1931. Uppgiften dyker upp första gången i bakgrundsmaterialet till utredningen om byggnad av radiohus som en del av 1943 års radioutredning och upprepas sedan av Matts-

son,²⁰ och har därefter varit den gängse i tidnings- och tidskriftsartiklar.

Radiotjänsts eget förslag

Då Östbergs förslag inte blev verklighet stannade Radiotjänst kvar i lokalerna på Kungsgatan 8. Nästa steg togs i maj 1936, då Radiotjänst åter började planera för ett radiohus. Efter det att flera år hade ägnats åt att undersöka och bearbeta akustiska frågor upprättades nu nya skisser inom Radiotjänst. I det skedet fanns ännu inte någon tomt för vilken byggnaderna ritades, utan man koncentrerade sig på att få fram en så ändamålsenlig principlösning som möjligt. Det gällde att inom ett byggnadskomplex föra samman de olika lokaler som krävs för att sända radio.²¹

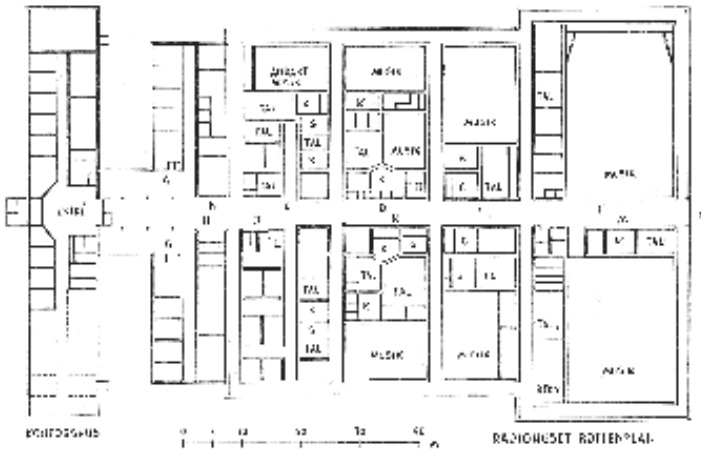
Den skiss som avbildas här intill har inte återfunnits i arkivet, utan är hämtad från Erik Mattssons uppsats i *Sveriges Radios årsbok 1959. 1960*. Vem som ligger bakom framgår inte, men i ett brev från den 10 december 1965 skriver Erik Mattsson att han gjorde de första ritningarna till ett radiohus under pingsten 1936.²² Exteriörskissen bär påskriften »Radiohus 1937 Radiotjänsts förslag« (bild 15 och 16).

Från 1937 finns ritningar daterade 28.6, 10.8 och 8.12. De visar plan, sektion och fasad. Fasadritningarna visar en fyravånig byggnad med enkla, kvadratiska fönster och en centrerad entré i markplan. Ingen av ritningarna, gjorda på Radiotjänsts och Telegrafverkets ritpapper, är signerad.

Ritningarna från 1936 och 1937 är intressanta ur många aspekter. Det vi ser är ett byggnadskomplex snarare än en enhetlig byggnad, ett komplex som kan sägas vara delat i två delar. Exteriörskissen (bild 15) visar anläggningen på avstånd. I vänsterkant ser vi en hög byggnad med ingången centralt placerad i markplan. Denna blocklika byggnad, som skulle fungera som kontorshus, är ganska smal och har platt tak. Dess placering och

15. En skiss till radiohus upprättad inom Radiotjänst 1936. Kontrasten mot Östbergs förslag är slående. De klassiserande dragen är borta och i stället ser vi ett förslag i funktionalismens anda. Kontorshuset och studiolokalerna har fått den utformning som är den mest ändamålsenliga. Kontorshuset är högre och smalare och studiolokalerna är olika stora lådor fogade till varandra.

16. Plan till bottenvåningen till radiohus upprättad inom Radiotjänst 1936. Här ser vi att funktionerna har separerats från varandra. Kontor och studior ligger inte längre inom en och samma byggnadskropp som i Östbergs ritningar.

omfång gör att den fungerar som en skärm för resten av anläggningen. Man får också intryck av att det från kontorshusets mitt skjuter ut en byggnadskropp med samma fasadschema som kontorshuset. Denna del har samma antal våningar som kontorshuset och är lika hög som den största studion och fungerar däri-genom som en sammanbindande länk mellan de båda höga byggnaderna i komplexets ytterkanter.²³

Bakom den skärmlika, höga kontorsbyggnaden breder övriga delar av anläggningen ut sig. Detta skulle bli radiohusets studiodel. Enligt planen är den symmetriskt anlagd och förbunden med kontorshuset. Här finns studiolokaler av varierande storlek. De mindre ligger närmast kontorsdelen och nås via en entréhall som står i direkt förbindelse med studiodelen. En rät linje går från kontorshusets entré, via entréhallen, vidare in i studiodelen och fortsätter som en korridor genom denna. Längst bort i korridoren ligger de största studiolokalerna. Radiohusets studiodel har inte fått samma stränga enhetlighet i utformningen som kontorsdelen, utan kan snarare liknas vid ett antal olika stora lådor som fogats till varandra. De minsta studiolokalerna ligger som små lådor närmast kontorshuset och de största som stora lådor längst bort.

Det vi ser på dessa skisser är någonting helt annat än det radiohus som Ragnar Östberg ritade. De klassiserande drag som Östberg gav sitt förslag är borta. I dess ställe har vi fått ett förslag i funktionalistisk anda. De olika delarna i komplexet har fått sin form efter sin funktion. Den lite högre kontorsbyggnaden har givits denna lösning för att ge plats åt så många kontorsrum som möjligt. Det platta taket och den enkla fasadlösningen utan några krusiduller är också funktionalistiska drag. Studiodelens olika stora lådor, bestämda av sin funktion, tillåts vara just lådor också i exteriören, och kläs inte in för att dölja funktionen.

Georg Scherman och Bengt Romare får uppdraget

Ett andra skede i denna process inleds när Radiotjänst i samråd med Byggnadsstyrelsen 1938 uppdrog åt arkitekterna Bengt Romare och Georg Scherman att utifrån de av Radiotjänst utarbetade programskisserna rita ett förslag till en ny radiohusbyggnad.

De första försöken att få fart på själva byggandet av det nya komplexet gjordes 1939. Då framhöll Radiotjänsts styrelse i en skrivelse till Telegrafstyrelsen att denna i sin skrivelse till Kungl. Maj:t skulle anhålla om beredskapsarbeten för byggandet av ett nytt radiohus för nästa budgetår. Radiohusbyggnadens volym var enligt de ritningar som då fanns cirka 100 000 kubikmeter. Åren efter 1939 bearbetades byggnadsplanerna och hölls à jour med radions utveckling. De kvalitativa såväl som de kvantitativa kraven ökade och med dem blev det nya huset större – 1944 beräknades det till 134 000 kubikmeter.¹

Planeringen för ett radiohus, som inleddes 1936, fortgick sålunda, och av de till en början ganska summariska skisser som upprättats inom Radiotjänst blev det alltmer detaljerade ritningar genom arkitekterna Romares och Schermans försorg.

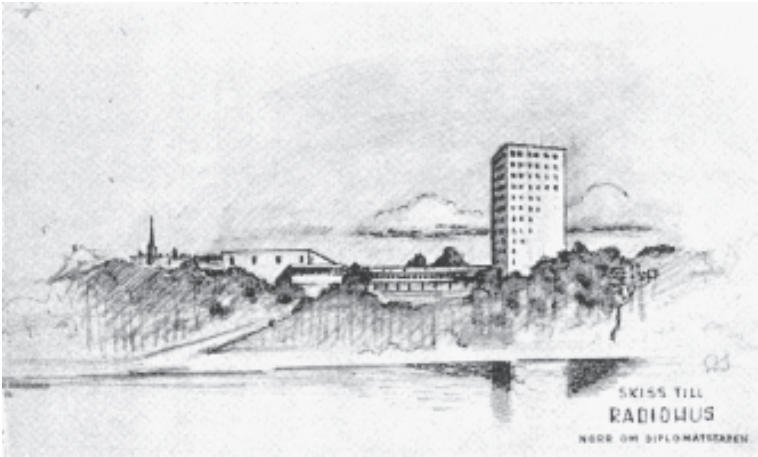
Radiohusets placering

Parallellt med att ritningarna tog allt fastare form diskuterades placeringen av det framtida radiohuset. Flera olika förslag passerade revy. Till en början rådgjorde Byggnadsstyrelsen med Radiotjänst om en lämplig tomt. Radiotjänst menade att tomten

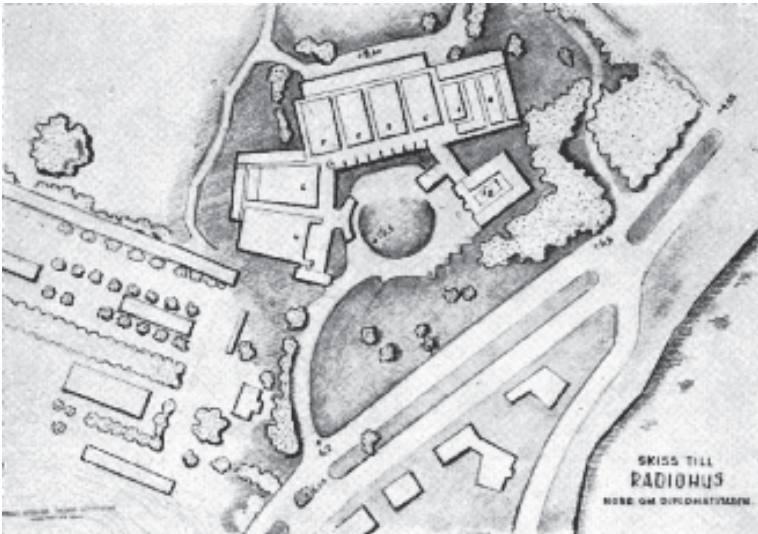
måste väljas med hänsyn till att de människor som besökte huset ofta hade arbete i Stockholms centrala delar. Skådespelare, musiker, politiker och andra tillfälliga medverkande skulle lätt kunna ta sig till och från radiohuset. Tomten måste vidare vara stor nog att rymma anläggningen och dessutom erbjuda möjligheter till utbyggnad. Radiotjänst räknade med ett behov på 20 000 kvadratmeter. Dessa krav visade sig svåra att förena. En central tomt som var tillräckligt stor var svår att hitta och blev dessutom för dyr, och de större tomter som kunde komma i fråga fick inte ligga för långt från centrum.

Det fanns flera förslag. Under åren 1942–43 diskuterades kvarteret Rekryten vid Gustav Adolfskyrkan på Östermalm. Telegrafstyrelsen anhöll om att platsen skulle reserveras för Radiotjänst, men Djurgårdskommissionen, som förvaltade området, kunde inte släppa det ifrån sig då det var upplåtet till militära ändamål och därefter skulle disponeras för bostäder. Tomtfrågan blev föremål för ny utredning, och i samråd mellan Radiotjänst och Djurgårdskommissionen kom man fram till två möjliga lägen: det ena vid Valhallavägen och det andra norr om Diplomatstaden. Området norr om Diplomatstaden – där amerikanska ambassaden ligger idag – ansågs vara det bästa och skisser utarbetades av Scherman och Romare.² Situationsplanen visar ett komplex i tre enheter grupperade kring en gård. På en exteriörskiss sedd från vattnet syns att byggnaderna var så låga att de doldes av träden, med undantag för en hög byggnad som utgör en kraftig accent mot omgivningen (bild 17 och 18).

I direktiven för 1943 års rundradioutredning ingick att ta upp frågan om ett radiohus i Stockholm till prövning. För utredningens stod det klart att uppförandet av ett radiohus i Stockholm var den enda lösningen på radions lokalbehov, och på utredningens uppdrag undersökte Byggnadsstyrelsen med biträde av arkitekterna Scherman och Romare markområden i olika delar av Stockholm. Arkitekterna utarbetade skissförslag, bland annat till förläggning i centrum. Av förslagen föredrog Byggnadsstyrelsen i nämnd ordning: kasernområdet vid Marieberg, Konradsbergs-

17. Skiss till radiohus av Georg Scherman och Bengt Romare. Ett högt kontorshus bildar en kraftig accent mot omgivningen.

18. Situationsplan till ett av Schermans och Romares radiohusförslag. I det här förslaget är radiohuset placerat på den tomt där amerikanska ambassaden i dag ligger.

området vid Drottningholmsvägen och kvarteren Artilleristen och Fyrverkaren vid Valhallavägen. Det sistnämnda, som kallades A1 eftersom det upptogs av militära förläggningar, ansågs av rundradioutredningen vara det lämpligaste. Kvarteren låg på samma sida av Valhallavägen som Stadion i Grev Turegatans och Sibyllegatans förlängning. Till stöd för detta förslag uttalade sig alla tillfrågade instanser, däribland Radiotjänst och Telegrafstyrelsen.

Det förslag till radiohus som rundradioutredningen den 7 februari 1945 överlämnade till kommunikationsdepartementet, som radiofrågorna vid denna tid sorterade under, var utarbetat med tanken att radiohuset skulle byggas på A1-området. Man menade att 500 000 kronor borde anslås för fortsatt detaljutförande av förslaget.³

Telegrafstyrelsen ansåg att det naturliga var att man blev den förvaltande myndigheten, men från Radiotjänsts sida såg man annorlunda på saken och ansåg att det borde vara Byggnadsstyrelsen. Här ser vi ursprunget till ett av de förhållanden som kom att försena radiohusfrågan. Gränsdragningen mellan Telegrafstyrelsen och Radiotjänst var en fråga som måste få sin lösning innan man kunde börja bygga radiohuset. Detta betonades av både Telegrafstyrelsen och Radiotjänst. En lösning på denna fråga kom dock att dröja.⁴

Kommunikationsminister Fritiof Domö ställde sig bakom rundradioutredningens radiohusförslag och menade att radions nuvarande lokalsituation var så besvärlig att frågan inte längre borde skjutas upp. Byggnadsstyrelsen fick i uppdrag att göra den vidare bearbetningen av förslaget i samråd med Radiotjänst och Telegrafstyrelsen, vilket borde ske i sådan takt att byggnadsarbetena kunde sättas igång så snart militären hade flyttat ut. Kostnaderna för radiohuset skulle bestridas genom anslag till telegrafverkets fond. Domö begärde att 500 000 kronor anvisades,⁵ och den 19 juni 1945 anvisade riksdagen detta belopp för budgetåret 1945/46. Den 22 juni gav Kungl. Maj:t Djurgårdskommissionen i uppgift att upprätta stadsplanen. Byggnadsstyrelsen fick

samtidigt i uppdrag att i samråd med Telegrafstyrelsen och Radiotjänst påbörja detaljplaneringen och att komma med förslag, om möjligt till 1946 års riksdag.

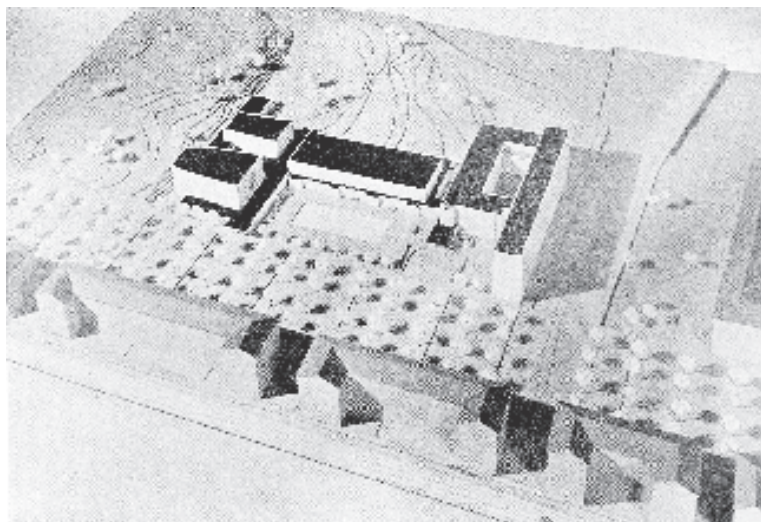
Den 8 mars 1946 lades en proposition angående ytterligare 500 000 kronor för ritningsarbetets slutförande och förberedande åtgärder.⁶ Tre månader senare anvisade riksdagen detta belopp för budgetåret 1946/47, och den 28 juni 1946 fick Byggnadsstyrelsen i uppdrag av Kungl. Maj:t att i samarbete med Telegrafstyrelsen och Radiotjänst uppföra ett nytt radiohus.⁷

Schermans och Romares förslag

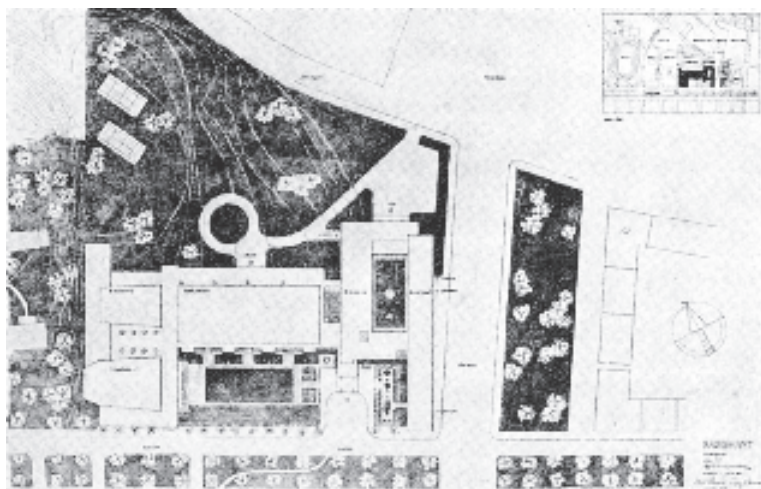
Hur såg då det radiohusförslag ut som rundradioutredningen ställde sig bakom? Låt oss se på en modell från 1945 (bild 19 och 20). Radiohuset är placerat utmed Valhallavägens norra sida i Sibyllegatans och Grev Turegatans förlängning. I öster, i Sibyllegatans förlängning, ligger ett sju våningar högt kontorshus och i väster finns två stora konsertsalar. Till kontorsbyggnaden är en fyra våningar hög bygelformad del fogad och mellan denna och konsertsalarna löper en smalare länga. I den del som binder samman kontor och konsertsalar skulle studior och tekniska lokaler inrymmas. Komplexet ramar in en gård som skulle förses med en vattenspegel och som vänder sig ut mot Valhallavägen.

Förslaget har en del gemensamt med de ritningar som gjordes inom Radiotjänst innan Byggnadsstyrelsen kopplades in. Funktionerna är i båda fallen separerade från varandra, och här har kontor, studiolokaler och konsertsalar fått forma var sin distinkt del som sedan grupperats kring en gård.

Det finns också likheter med de radiohus som under 40-talet stod färdiga i Köpenhamn och Oslo. Också här är funktionerna separerade: kontor, studior liksom konsertsal har förlagts till var sin del av anläggningen.

19. Georg Schermans och Bengt Romares modell av anläggningen från 1945. I förgrunden ser vi bostadshusen vid Valhallavägen. På andra sidan ligger radiohuset, vars olika delar inramar en gård ut mot gatan.

20. Georg Schermans och Bengt Romares situationsplan från 1945.

Det planerade radiohuset presenteras

Tio år efter det att planeringen inletts hade man 1946 alltså nått så långt att Byggnadsstyrelsen fått i uppdrag att uppföra ett radiohus i Stockholm. Året innan kunde ritningar och en modell av byggnaden ses i tidningar och tidskrifter. Den 7 februari 1945 hölls en presskonferens där radiohuset presenterades. *Byggmästaren*, som var den ledande arkitekturtidskriften, ägnade nästan hela nummer 7/1945 åt det planerade radiohuset, som också prydde omslaget. Sammanlagt behandlas radiohuset på hela 13 sidor. Radiochefen Yngve Hugo inleder och därefter följer en presentation skriven av arkitekterna själva. Hugos inledning ger en intressant inblick i hur man från Radiotjänsts sida såg på det planerade radiohusbygget.

Hugo börjar sin artikel med att berätta att 1931, då han började på radion, beklagade sig den dåvarande riksprogramchefen över att lokalerna på Kungsgatan 8 var trånga, men att man hoppades få ett hus byggt åt sig på Kungsholmen. I stället utvidgades lokalerna på Kungsgatan. När Hugo under åren närmast därefter fick tillfälle att besöka radioföretagen i en rad europeiska länder och här se de nya radiohusen, blev han dock »en smula funder-sam«. Då han 1938 besökte USA och studerade den amerikanska radion, blev hans fundersamhet ännu större. När det sedan strax före andra världskrigets utbrott invigdes nya radiohus i såväl Österrike som Danmark, fördjupades denna känsla till rena mindervärdeskomplex. Det var emellertid inte avundsjuka som fick Yngve Hugo att längta efter ett nytt radiohus, utan framför allt de ökade krav som ställdes på radions lokaler för att kunna skapa program av hög kvalitet.

Men nu hade någonting äntligen hänt. »Planerna för ett svenskt radiohus har nu lämnat sitt utopiska skede och är på väg mot verkligheten«, skrev Hugo hoppfullt. Det fanns ytterligare anledningar för Yngve Hugo att glädja sig. De yttranden som inkommit från berörda myndigheter gav honom intrycket att det nya huset var en hjärteangelägenhet för dem.

Från en del håll hade det dock undrats om inte det planerade radiohuset var för stort och för lyxbetonat. Vad storleken beträffar medgav Hugo att det nya huset för dagens behov var något för stort. Men radion behövde ett hus att växa i, menade han, och jämförde med Danmark där det nya radiohuset redan vid inflyttningen var för litet.

Lyxen då? Återigen jämförde Hugo med Danmark, där grönländsmarmor hade använts i foajéerna. Den svenska byggnaden var i jämförelse en enkel byggnad. Den enda lyx som anläggningen uppvisade var »plaskdammen med planteringarna runtomkring«. Men radiobyggnaden skulle inte bara vara en ljudfabrik, menade radiochefen, utan trevnaden för medverkande och besökare skulle tillgodoses inom rimliga gränser. Den moderna byggnaden skulle komma att bli en uppskattad sevärdhet för de många lyssnare som ville ta sig en titt på radiohuset, och den personliga kontakten med dessa var viktig. Hit kunde man också komma för att medverka som publik, och ur publiksynpunkt hade Hugo gärna sett att en föreslagen tomt i museistaden vid Djurgårdsbrunnsviken blivit radiohusets. Vid sidan av svenska besökare skulle också utländska radiomän komma att besöka radiohuset.

Till sist var det ju också av vikt att en offentlig byggnad fick en värdig representativ utformning, något som radiochefen tyckte att Scherman och Romare hade lyckats med. Byggnaden gav ett mäktigt och representativt totalintryck utan att verka vräkig, skrev Hugo. Den var vacker och smakfull men framför allt praktisk och ändamålsenlig. Det måste vara en lust att arbeta i detta hus, och programmen som kommer att sändas härifrån kan inte undgå att påverkas av denna standard. Och det är ju ytterst meningen med radiohuset, avslutade han.⁸

Efter Hugos introduktion kommer så arkitekternas egen beskrivning av radiohuset, som alltså slutligen planerades ligga vid Valhallavägen. Deras beskrivning, som illustreras av ritningar och planer, följs av en artikel skriven av Erik Mattsson, vid den här

tiden Radiotjänsts ekonomichef, och Björn Berntsson, som var arkitekt anställd vid företaget. Artikeln belyser de akustiska frågorna kring radiohusbygget.

Arkitekternas presentation av radiohuset är ganska summarisk men ger ändå en god bild av komplexets huvuddrag. Byggnaden är uppdelad i flera sammanlänkade byggnadskroppar som är grupperade kring en »monumentalt utformad förgård«, vilken öppnar sig ut mot Valhallavägen. De olika längorna som formar komplexet är grupperade på ett sådant sätt att det finns utbyggnadsmöjligheter för varje del.

Gården skulle förses med en spegeldamm med omgivande träd och byggnadens exteriörer som vette mot gården få konstnärlig utsmyckning för att understryka anläggningens helhetsverkan. Arkitekterna tänkte sig att dessa arrangemang, tillsammans med de relativt fristående byggnadskuberna, skulle skapa en öppen och välkomnande karaktär. Fasaderna föreslogs utförda i rött tegel med fasadbeklädnader och socklar i natursten och de större studiorna i tegel och järnkonstruktion. Den konstnärliga utsmyckningen av byggnadens exteriörer var tänkt att bli en stenrelief ovanför entrén med namnet »Svenska folkets radio« och en polykrom relief i glaserad klinker kallad »Musiken« i förgårdens fondparti, alltså på exteriören till den största musikstudion.⁹

För att få en lite fylligare bild av det planerade radiohuset kan vi låta oss ledsagas av Erik Mattsson. Han presenterade det som en följetong för *Röster i Radios* läsare under hösten 1946. I ärlighetens namn skall sägas att förslaget då hade förändrats något, men i sina huvuddrag är det mycket likt det som presenterades i *Byggmästaren*. Den nya och senaste planen som presenterades i *Röster i Radio* var enligt Mattsson antagligen den femtionde i ordningen.

Tomten vid Valhallavägen mätte 35 000 kvadratmeter och bestod i stort sett av det som var Svea artilleriregementes område. Vid val av tomt var goda grundförhållanden naturligtvis viktiga.

Den skulle dessutom svara mot dagens krav och ge utrymme för framtida tillbyggnader. Orsaken var, som Mattsson poängterade, den snabba utvecklingen på radions område vilket sannolikt skulle innebära behov av nya lokaler. Viktigt var också att Radiotjänst i stor omfattning använde »konstnärliga krafter« som vid sidan av sin verksamhet vid radion arbetade vid till exempel teatrar i centrala Stockholm. Man ville alltså att det nya radiohuset skulle placeras på ett sådant sätt att det inte blev för krångligt eller för dyrt för dessa medverkande att ta sig dit. För att finna den mest fördelaktiga placeringen genomfördes 1937 en trafikundersökning bland dem som kom dit för att medverka. Resultatet blev att Radiotjänst helst borde söka sin tomt i stadens centrala delar. Men även en placering vid Valhallavägen gick att försvara ur kommunikationssynpunkt.

Utformandet av radiohus var ju vid denna tid en relativt ny uppgift och Mattsson redogjorde för hur radiohusbyggnader brukade organiseras i utlandet. Där hade man placerat studiokalerna i markplanet. Genom en sådan lösning undvek man dyra och omfattande byggnadskonstruktioner för att uppfylla nödvändiga ljudisoleringskrav, vilket hade blivit följden av att bygga på höjden. Förutom de lägre byggnadskostnaderna, menade Mattsson att förläggandet av studiokalerna till markplan också bidrog till att det dagliga arbetet underlättades, liksom att studiorna utnyttjades rationellt. Med administrations- och kontorslokaler var det annorlunda. Här fanns inte lika stora ljudisoleringskrav som gjorde det dyrare att bygga på höjden.

Låt oss så se lite närmare på den byggnad som planerades. Man kan säga att komplexet sönderfaller i tre delar. Den första utgörs av höghuset, en restaurangflygel samt huvudentrén. Denna del skulle i bottenvåningen innehålla små studiokalerna, studiocentral, programcentral, avlyssningsrum och kontorsrum för studiopersonal. De övre våningarna skulle fyllas av tekniska lokaler samt av administrationens och programavdelningens kontor.

De små studiokalerna som ligger i höghusets bottenvåning,

alltså närmast receptionen, var tänkta att användas av dem som skulle medverka i kortare programinslag. De var därför placerade så att de medverkande inte behövde bege sig så långt in i byggnaden. Lite längre in i höghusets bottenvåning ligger studio-lokaler för föredrag och diskussioner. Diskussionsprogrammen var en ny programform som behövde en mellanstor studio, ett behov som här kunde tillgodoses. Förutom studioutrymmen finns i bottenvåningen på höghuset också mindre skrivrum där de medverkande kunde förbereda sig.¹⁰

Så till den andra delen, blocklängan. Här ligger de större studioenheterna, avsedda för program med lite flera medverkande. Studiolokalerna är sammanförda med tillhörande utrymmen till block som skiljs från varandra av korridorer. Genom dessa var blocken ljudisolerade från varandra. Närmast entrén i blocklängan ligger kabaréstudion, med plats för en liten orkester och publik på 100 personer. Närheten till entrén var praktisk ur publiksynpunkt.

Mattsson beskrev hur kvalitetskraven hade ökat under de år som gått sedan radio började sändas och lovade att de nya krav som ställdes skulle komma att infrias av det nya radiohuset. Längst bort i blocklängan från entrén sett ligger den så kallade Lilla salen. Den har samma volym som Konserthusets lilla sal, det vill säga 3 000 kubikmeter, och är tillräckligt stor för en orkester på 25 man samt en publik på 300 personer. Man trodde att denna sal skulle komma till stor användning eftersom underhållningsprogram med mindre orkestrar var en populär programform. I övre delen av blocklängan går en demonstrationsgång för besökare. Mattssons ord om denna detalj är värda att citera.

Den är avsedd för de många, som önskar ta sig en titt på radiohuset. Rundradion är ju egentligen en omfattande kooperativ rörelse avsedd att ge sina delägare möjligheter till bl. a. god underhållning, vidareutbildning och orientering i olika hänseenden. Lyssnarnas goodwill är rörelsens största

tillgång och deras besök i våra lokaler är lika uppskattade av oss som de lyckligtvis synes vara av dem. Vi får därvid tillfälle att visa en del av de anläggningar, vari deras pengar investerats, pågående repetitioner och sändningar kan ge dem en uppfattning om arbetet och först som sist, vi når en personlig kontakt med lyssnarna. Det är dock så, att studiebesökens frekvens blir större än vi förmår effektuera med nuvarande ordning för visningarna, där de besökande föras in i olika studios och kontrollrum. Störningarna i det dagliga arbetet blir alltför påfrestande, om man vill visa dess verkliga gång och icke endast mer eller mindre livlösa rekonstruktioner. För att kunna stå våra lyssnare till tjänst och låta dem få en levande inblick i huru ett program repeteras och utsändes har vi planerat denna gång i blocklängans andra våning. Den börjar med ett rum i block C, där de besökande kan sitta och vila sig. I detta rum avser vi att genom bilder och andra lättbegripliga framställningar orientera våra gäster om rörelsen i sin helhet och om byggnaden. Vi visar där även olika mikrofontyper, in- och uppspelningsanordningar och låter besökarna själva vid ett kontrollbord pröva på arbetet som radiotekniker och registratorer. Då de sedan följer gången har de god överblick över de viktigare studiolokalerna och kan per högtalare höra vad som försiggår i resp. lokaler. Gången slutar i block F nära trappan till baren för den som känner sig torr i halsen och nära utgången för den som fått nog av besöket.¹¹

Den demonstrationsgång som beskrivs kan jämföras med åhörarläktaren i riksdagen. Samma möjlighet till inblick bjuds och den enskilde får samma möjlighet att ta del av den dagliga verksamheten.

Så till den tredje delen av det planerade komplexet vilken innefattar Stora salen och Konserthallen. Stora salen har ungefär samma volym som Musikaliska akademiens hörsal – 6 000 ku-

bikmeter. Denna sal var speciellt avsedd för underhållningsorkestrar på ungefär 50 man och för operetter. Här rymms en publik på cirka 500 personer. Salen kunde användas för lite lättare musik och tänktes utrustas med en biograforgeel. Konserthallen var tänkt att bli betydligt större. Den har en volym på 12 000 kubikmeter, vilket motsvarar Konserthusets stora sal och, som Mattsson påpekade, den stora salen i Danmarks radiohus. Podiet rymmer en orkester på 100 man, en kör på 200 personer och dessutom en modern konsertorgel. Det finns plats för en publik på ungefär 1 000 personer. På sidan av podierna i dessa salar ligger talstudior, grammofon- och kontrollrum. Konserthallens övre del skulle få en direkt förbindelse med Musikaliska akademien, som planerades gränsa till radiohuset. Närheten skulle också göra det möjligt för Musikaliska akademien att använda radions konsertsalar.

Mattsson avslutade den tredje och sista artikeln om det planerade radiohuset med att konstatera att det var beklagligt att det nya radiohuset inte redan fanns på plats, eftersom radion redan var trångbodd. Men, skrev han, ur en synpunkt har dröjsmålet varit av nytta. Det hade bidragit till att inse behovet av en ökad differentiering vad gäller studiostorlekar. För att skapa en god musikstudio behövdes en stor volym. Här fanns inga akustiska genvägar. Varje typ av program måste ges sin egen lämpliga teknisk-akustiska utformning. Allt ifrån små talstudior på 100 kubikmeter till stora musikstudior på 12 000 kubikmeter måste rymmas inom ett radiohus. Detta för att, som Mattsson säger, lyssnaren delvis måste kompenseras för att det visuella momentet saknas genom att radioprogrammen ges en varierad akustisk ram.¹²

Det planerade radiohuset försenas

Den optimism och entusiasm som Yngve Hugos och Erik Mattssons artiklar utstrålar kom på skam under åren som följde. Det

planerade radiohuset fick inte den snara start som man från Radiotjänsts sida hoppades på. Arbetet avbröts nämligen under hösten 1946, trots att tomfrågan hade fått sin lösning, ritningar fanns och Byggnadsstyrelsen hade fått i uppdrag att uppföra ett radiohus.

Den 2 augusti 1946 hölls ett möte på Byggnadsstyrelsen där radiohuset diskuterades. Vid mötet deltog, förutom personal från Byggnadsstyrelsen, Telegrafstyrelsens radiobyrås chef Seth Ljungqvist, radiochefen Yngve Hugo, arkitekterna och Erik Mattsson. Här konstaterade Byggnadsstyrelsens generaldirektör Henning Leo att arbetet med radiohuset kunde fortsätta trots att själva byggnadsarbetet, med hänsyn till arbetsmarknads- och materialläget, inte kunde komma igång.¹³ Här formuleras för första gången detta problem, något som kom att bidra till att radiohuset dröjde. Vid ett senare sammanträde hos byggnadsrådet Gunnar Wejke den 18 september samma år var deltagarna, bland andra Romare och Mattsson, ense om att arbetet inte fick avstanna. Enligt Wejke borde man inrikta sig på att kunna lämna färdiga arbetsritningar i slutet av 1947.¹⁴

Den 23 oktober 1946 besökte Mattsson, Scherman och Romare Byggnadsstyrelsen, där de träffade generaldirektör Leo och byggnadsrådet Wejke. Leo berättade att han hade talat med statsrådet Eriksson, som upplyst honom om att byggnadstillstånd för radiohuset inte skulle kunna ges förrän om ett eller två år.

Ställda inför det faktum att byggnadstillstånd skulle dröja, kom besökarna överens om att själva försöka övertyga statsrådet om betydelsen av att huset byggdes snarast möjligt. Generaldirektören undrade om arbetet skulle kunna läggas ned under några år med motiveringen att det om ett år kommit så många nyheter att planerna skulle vara omoderna, men Mattsson svarade att några väsentliga förändringar inte var att vänta. Mattsson, Wejke och arkitekterna ansåg att frågan om huruvida ritningsarbetet skulle fortsätta borde avgöras först sedan ett samtal med statsrådet givit säkrare uppgifter om när byggnadsarbetet skulle sättas igång.¹⁵ Men under oktober månad avbröt arkitek-

terna ritningsarbetet. Det visar ett brev från Hugo Theorells ingenjörbyrå, daterat den 22 november 1946. Här omtalas att arkitekterna i början av oktober meddelat att de inte längre ritade på radiohuset och därför ägnade sig inte heller ingenjörbyrån längre åt projektet.¹⁶

Ungefär samtidigt, den 18 oktober, berättade Erik Mattsson i ett brev till Gunnar Wejke att Scherman hade meddelat honom att något av departementen hade ringt till honom och frågat om A1:s kaserner, som ju skulle rivas för att ge plats åt radiohuset, kunde stå kvar ännu en tid. Man hade för avsikt att flytta folkbokföringen dit. Mattsson svarade att om några utrymmen skulle vara kvar på tomten borde Radiotjänst få möjlighet att hyra dem. Under alla förhållanden, fortsatte Mattsson, måste man vara försiktig med att låta någon myndighet komma in, som man sedan inte kunde få avlägsnad.¹⁷

Trots att förberedelserna avbröts fortsatte planeringen inom Radiotjänst. 1947 gjordes ett tidsschema för radiohusets uppförande av arkitekterna som planerade att komplexets olika delar skulle fördelas på en byggnadstid på fem år.¹⁸ Ett annat tidsschema, som upprättades 1948, innehöll följande: Kungl. Maj:t ställer i utsikt att byggnadsarbetet får påbörjas under 1950. Dessförinnan bör en reviderad lösning av byggnadskomplexet arbetas fram, huvudritningar och entreprenadhandlingar upprättas samt sprängnings- och schaktningsarbeten utföras. Dessa förberedande arbeten ska framskrida i sådan takt att grundstenen till det nya radiohuset kan läggas i samband med Radiotjänsts 25-årsjubileum den 1 januari 1950. Byggnadsarbetena ska vara avslutade 1954 och invigningen ske i samband med 30-årsjubileet.¹⁹

En ljusning i frågan uppstod först några år senare, 1950. Då lovade nämligen kommunikationsminister Torsten Nilsson att bygget skulle komma igång. Löftet avgavs vid ett högtidligt tillfälle – firandet av Radiotjänsts 25-årsjubileum – och kommenterades i tidningarna. *Expressen* skrev den 7 januari 1950 under rubriken »Nya radiohuset får byggas, statens gåva till jubilaren«

att kommunikationsministern inledde festligheterna i samband med jubileet med att ge myndigheternas löfte om att det nya radiohuset äntligen skulle få börja byggas. Vad som nu återstod, kommenterade Erik Mattsson i en intervju, var att komplettera detaljritningarna och infordra entreprenadförslag. Det mest trängande var att få börja med kontorshuset och den tekniska centralen. Därefter skulle resten byggas ut efter hand.²⁰

Men det kom att dröja ytterligare innan radiohuset blev verklighet – att ta vid där man slutade när arbetet avbröts 1946 var nämligen inte det lättaste. Flera problem anmälde sig. Ett gällde lokalprogrammet, och under åren 1950 och 1951 gjordes en revision av detta. Arbetet fortsatte mellan 1953 och 1955, nu mot bakgrund av det planerade dubbelprogrammet.²¹ Frågan kring dubbelprogram, alltså samtida program i två kanaler, måste vägas in i planeringen av radiohuset. Två samtida program skulle ju ställa andra krav på lokaler än bara ett.

En annan fråga som började diskuteras vid denna tid var införandet av televisionen, och även detta satte sina spår i byggfrågan. Detta belyses av två artiklar där Erik Mattsson intervjuas. *Morgon-Tidningen* skriver 1952 att anledningen till att radiohuset i Stockholm inte är aktuellt för dagen har samband med teknikens utveckling. Först när planerna för televisionen är utformade ska man på allvar börja planera för radiohuset vid Valhallavägen.

Dessa artiklar belyser också en annan aspekt som bidrog till fördröjningen, nämligen byggandet av ett radiohus i Göteborg. I *Morgon-Tidningen* stod det 1952 även att läsa att Radiotjänst för närvarande inte hade några byggplaner i Stockholm. Erik Mattsson sade att det först skulle byggas ett radiohus i Göteborg, och fortsatte: »arkitekterna tävlar nu som bäst om det, och kanske det kan byggas 1953 eller 1954«. ²² Till *Dagens Nyheter* sade Mattsson 1953: »Just nu är Göteborg aktuelltast för oss. Tävlingen om det nya radiohuset där har ju avgjorts, och de inköpta bidragen bearbetas. Här rör det sig om en så mycket mindre byggnad att vi räknar med både snabbare tillstånd och kortare byggtid.« På

frågan om radiohuset i Göteborg skulle bli färdigt före det i Stockholm svarade Mattsson att det faktiskt såg så ut. (Radiohuset i Göteborg behandlas i ett separat avsnitt längre fram.)

Ytterligare en omständighet som bidrog till fördröjningen av byggstarten för radiohuset i Stockholm var problemet att få byggnadstillstånd. Detta problem aktualiserades, som vi sett tidigare, första gången 1946. Fyra år senare kvarstod detta bekymmer. När Georg Scherman intervjuades i *Röster i Radio* 1950 under den talande rubriken »Förargelsens hus«, framkom det att Torsten Nilssons löfte vid 25-årsjubileet innebar att regeringen gav klarsignal och att pengar anslogs – men inget byggnadstillstånd. Tre år senare frågar sig Erik Mattsson fortfarande: »Men vad kan vi göra utan byggnadstillstånd«, när han intervjuas av *Dagens Nyheter*. Längre fram i intervjun säger Mattsson att han »någon gång framigenom« ska gå upp på Byggnadsstyrelsen för att försöka få lite bättre fart på tillståndskvarnen. Framigenom, det blir till hösten – tidigast – kommenterar tidningen.²³

I tre artiklar införda i *Stockholms-Tidningen* i oktober 1952 skrev radiomannen Gunnar Helén om radions situation i Sverige. Artiklarna hade rubriker i frågans form. Den första, publicerad den 15 oktober, hade rubriken »Varför ännu inget dubbelprogram?«, den andra den 16 oktober »Varför ännu inget radiohus?« och den tredje den 26 oktober »Varför ännu ingen svensk television?«. Den andra artikeln presenterades på första sidan under rubriken »Radiohuset växer bara på papperet sedan 16 år« med en bild av hissandet av kommunikationsminister Torsten Nilsson från Radiotjänsts 25-årsjubileum.

Helén inledde sin artikel med konstaterandet att en tomt för ett radiohus fanns, men att det på denna tomt alltså stod en gammal utrangerad kasern. Samtidigt hade Radiotjänst inrett en teknisk avdelning med inspelningsstudior och grammofonarkiv i en matsalsflygel på området, ett provisorium som antagligen skulle rivras när radiohuset till slut byggdes. Om man får tro *Radiolyssnarens uppslagsbok* från 1950, fortsatte han, skulle östra delen av huset vara under byggnad redan hösten 1951, men fla-

nörer med mycket god syn tycker sig fortfarande se den gamla kasernen på platsen, raljerade han. Det vore emellertid fel att tro att Radiotjänst har sig själv att skylla, menade Helén. Studieresor hade företagits, ritningar hade reviderats och flera gånger hade föreberedelserna ansetts vara avslutade.

För fördröjningen fram till 1950 kunde man knappast anklaga Radiotjänst, enligt Helén. Regeringen, som fick ta på sig ansvaret, hänvisade till det ansträngda arbetsmarknads- och investeringsläget, det fordrades nämligen statsmedel – 15 miljoner kronor – för att bygga radiohuset. Eftersom Ernst Wigforss såg licensmedlen som »vår bästa indirekta beskattningsform« beslagtogs han följaktligen de cirka 60 miljoner som under åren fram till 1944 blev över på »licenstian«, skrev Helén. Vid 25-årsjubileet fullföljde Torsten Nilsson riksdagsbeslutet om anslag till byggande av radiohuset och lovade under bejublade former omedelbart byggnadstillstånd. Dagen efter kröp det fram att arbetstillståndet därmed inte var riktigt klart, men att man nog kunde börja till hösten.

Nu har det gått två och ett halvt år igen, kommenterade Helén. Under tiden hade Radiotjänst installerat sig på flera olika platser i staden – en fördyrande lokalplanering. Med de lokaler man nu disponerade skulle man klara av att sända dubbla program, men det skulle fresta personalen till bristningsgränsen och därmed vara uttryck för en kortsiktig personalpolitik.

Vad gäller stilleståndet efter 1950 är striden med Telegrafverket största delen av förklaringen, menade Helén. Så länge inte den av riksdag och regering förutsatta överenskommelsen om den tekniska gränsdragningen har träffats, har den ansvariga radioledningen uppenbarligen inte ansträngt sig tillräckligt för att få bygget igång, skrev Helén och fortsatte, förenklat uttryckt: man har först velat ha garantier för att man inte skulle behöva få Telegrafverkets folk innanför radiohusets väggar.

Att situationen verkligen var så allvarlig som Helén beskrev den, visar ett brev till Erik Mattsson, daterat den 18 april 1953. I brevet står att en administrationsbyggnad ska byggas inom kvar-

teret Fältöversten vid Karlaplan. Brevskrivaren ber att Mattsson ska göra allt för att Telegrafstyrelsen ska placeras här »så kan vi bli av med dem från radiohuset«.²⁴

Sedan starten hade radion sorterat under kommunikationsdepartementet, och Telegrafverket hade haft hand om licensindrivningen. På en punkt hade denna »sorteringsfråga« nu väckts av eftertankens kranka blekhet, ansåg Helén. Man ville att radiohuset i likhet med andra offentliga byggnader skulle sortera under Byggnadsstyrelsen. I så fall skulle givetvis Radiotjänst få större frihet att utforma radiohuset efter sina egna tekniska önskemål än om arvfunden vid Brunkebergstorg, alltså Telegrafverket, blev förmyndare. Om Radiotjänst nu vinner i gränsdragnings-tvisten, fortsatte Helén, borde ju konsekvensen också vara att Byggnadsstyrelsen tog emot statskontorets pengar och förvaltade huset. Såvida inte myndigheterna beslutade att göra utanordningarna direkt till det halvstatliga bolaget Radiotjänst och därigenom knöt institutionen ännu ett steg närmare till staten.

Avslutningsvis blickade Helén mot våra grannländer och konstaterade:

Radiohusen i Köpenhamn och Oslo, som började planeras ungefär samtidigt med vårt, står färdiga sedan 9 resp. 5 år. Talet om att vi ska vänta och se har numera endast svepskälets karaktär. Förändringarna på studioteknikens område går inte längre lika revolutionerande snabbt som för några år sedan.

Vad Radiotjänsts administrative chef idag inte vet om bästa sättet att bygga ett radiohus är inte värt att veta. Men man borde besinna att när han nu efter 27 års målmedvetet arbete står vid målet för sina administrativa strävanden, så bör han också utföra det som han arbetat för att få rättighet att utföra. Även en kämpe som dalmasen Erik Mattsson har sin kraftbegränsning. Han bör nu se till att bygget kommer igång, medan han själv är vital nog att övervaka alla detaljer.²⁵

Det planerade dubbelprogrammet, televisionens införande, radiohuset i Göteborg, problemen med de olika tillstånden och konflikten med Telegrafstyrelsen gjorde att byggandet av radiohuset i Stockholm drog ut på tiden. Trots alla svårigheter fördes under 1954 förhandlingar med fortifikationsförvaltningen angående friläggande av det gamla regementsområdet.²⁶ Man planerade alltså fortfarande att förlägga radiohuset till den år 1946 anvisade tomten. I ett brev från Byggnadsstyrelsen till fortifikationsförvaltningen, daterat den 2 juli 1954, omtalades att ett radiohus skulle byggas på A1:s förutvarande område. Arbetet hade framskridit så långt att en preliminär tidsplan kunde uppställas och Byggnadsstyrelsen ämnade begära medel av 1957 års riksdag. Om riksdagen biföll borde kasernområdet snarast efter den 1 juli 1957 göras disponibelt, men eftersom den planerade anläggningen var så stor behövde inte hela området friläggas vid samma tillfälle. Som detta brev visar hade det alltså blivit så att det område vid Valhallavägen som utrympts hade tagits i bruk igen, något som ju befarades av Radiotjänst.²⁷

Under år 1954 blev lokalbristen för Radiotjänst i Stockholm så svår att man tvingades till ännu ett provisorium förutom alla de lokaler som vid sidan av Kungsgatan 8 hade tagits i anspråk. Radiotjänsts fastighetsingenjör Håkan Lygnell beskriver de problem man stod inför. Radiotjänst hade sin personal utspridd på sex platser, vilket var olyckligt ur både administrativ och ekonomisk synpunkt. Ett ökat lokalbehov fanns för grammofonarkivet och tekniska avdelningen, vilka inrymdes i en gammal matsalsbyggnad på A1. När dessa avdelningar flyttade dit 1949 ansågs det som ett provisorium i väntan på det nya radiohuset. Men eftersom radiohuset inte kunde antas stå inflyttningsklart de närmaste fyra eller fem åren måste utrymmesfrågan lösas med ännu ett provisorium, skrev Lygnell. För att inte sprida ut företaget ytterligare hade en barack i anslutning till de nuvarande lokalerna föreslagits, fortsatte han. De verksamheter som inrymdes på A1 var av vital betydelse och utrymmena utnyttjades till bristningsgränsen och än värre torde det bli om dubbelprogram besluta-

des, vilket var troligt. I samband med det föreslagna barackbygget vore en rationalisering och sanering av verksamheten önskvärd. Baracken borde innehålla utrymmen för hela den tekniska verksamheten, byggnadssektionen, underhållningssektionen och försöksverksamheten för television. För att tillgodose dessa behov behövdes en barack på 60 rum. Detta skulle innebära fördelar; personalen fanns på tre ställen (Kungsgatan, Sveaplan och A1) istället för på sex.²⁸

Problemen med att få byggnadstillstånd har samband med den offentliga byggnadsverksamhetens ringa omfattning och stränga reglering vid denna tid. Byggnadsstyrelsen kunde med tillståndstvånget styra investeringarna i syfte att uppnå jämn sysselsättning. Byggnadsinvesteringar spelar också en nyckelroll för den ekonomiska utvecklingen.²⁹

För statsförvaltningen – den verksamhet som ligger närmast till hands som jämförelseobjekt – uppfördes under 40-, 50- och 60-talet i Byggnadsstyrelsens regi endast två byggnader i Stockholm. Den ena var komplexet vid Västerbroplan, ritat av Kjell Ödéén, där Luftfartsstyrelsen, Väg- och vattenbyggnadsstyrelsen och Arbetarskyddsstyrelsen tog plats 1951. Den andra var ett annex till Ämbetshuset från 20-talet på Kungsholmen. Annexet byggdes till 1965 efter ritningar av Hjalmar Klemming och Erik Thelaus.³⁰

Radiotjänsts radiohuskommitté

Under första halvåret 1954 hölls några möten på Radiotjänst för att internt diskutera radiohusfrågan. Vad som diskuterades var bland annat de lokalprogram som tidigare upprättats. Vid ett av mötena gick Erik Mattsson igenom planritningarna från 1946 och menade att dessa nu inte i något avseende kunde anses vara bindande – ett tydligt exempel på de problem som uppstod då man försökte fortsätta utifrån de gamla ritningarna.

Vid ett möte med Radiotjänsts radiohuskommitté senare un-

der våren, den 11 maj 1954, frågade tekniske chefen Johan von Utfall om det fanns något tidsschema för planering och byggande av radiohuset. Erik Mattson svarade nej, och menade att frågan lämpligen togs upp vid nästa möte med Byggnadsstyrelsen. Ett tidsschema upprättades senare under året, och enligt detta skulle programhandlingar utarbetas under 1954 och skissförslag göras under 1955. Året därpå skulle huvudritningar upprättas, kostnadsberäkningar tas fram och entreprenadförslag infordras. Man tänkte sig att riksdagen skulle fatta beslut angående medel för bygget 1957 och att det skulle påbörjas på hösten samma år. Tomten på A1:s gamla område tjänade alltså som ram för planeringen.³¹

Det tidsschema som upprättades var allmänt känt, och uppgifter om det förekom också i pressen.³²

Radiohusets placering – ett nytt läge

Åren gick och radiohuset dröjde. Den tomt vid Valhallavägen som ursprungligen avsatts för anläggningen och de ritningar som arkitekterna Bengt Romare och Georg Scherman upprättat var fortfarande aktuella. Men allteftersom tiden gick blev det osäkrare om just detta alternativ var det lämpligaste.

Tomten reserverades 1945 för radiohuset under förutsättning att området frilades och regementet flyttade till Järvafältet. Området frilades och byggnaderna utrymdes, men när radiohusbygget inte kom igång togs de utrymda byggnaderna i anspråk på nytt – främst av militären. När planerna togs upp igen var alltså byggnaderna på området återigen i bruk. Om en ny utrymning skulle ske, vore enda sättet att lösa lokalfrågorna för de verksamheter som tagit A1-området i anspråk att bygga nytt, vilket skulle ta tid och kosta pengar. Dessutom skulle radiohusbygget hindras i väntan på att kvarteret utrymdes ännu en gång. Programtidens ökning och önskemålet att televisionens lokaler skulle placeras i anslutning till radiohuset gjorde att tomten var för liten, eftersom den inte medgav de framtida utvidgningar som man väntade.

Därför letade Byggnadsstyrelsen under 1955 efter en annan tomt åt radiohuset och fann att kvarteret Förrådsbacken motsvarade de nya kraven. Kvarteret avgränsas av Valhallavägen i norr, Strandvägen i söder, Oxenstiernsgatan i väster och Gärdesgatan i öster. Dess norra del hade tidigare varit reserverad åt Konstfackskolan, men efter beslut den 30 juni 1955 bereddes skolan plats på annat håll.

Byggnadsstyrelsens första undersökningar rörande möjligheterna att disponera norra delen av kvarteret Förrådsbacken för radio- och TV-ändamål baserades på preliminära uppgifter från Stockholms stad rörande en österled längs Oxenstiernsgatan. För att kunna bygga den ville man reservera mark längs gatan, men trots det kunde tomten räcka för radio- och TV-ändamål om byggnaderna koncentrerades. Men Stockholms stad krävde en större markreserv för den planerade leden, samtidigt som radions markkrav ökade. Sammantaget innebar detta att både radio och TV inte skulle få plats på den för Konstfack ursprungligen reserverade tomten. En tänkbar lösning på problemet var en uppdelning av radios och TV:s lokaler. Radions byggnader kunde förläggas till den ursprungligen reserverade platsen vid Valhallavägen, och TV-byggnaderna till kvarteret Förrådsbackens norra del, men en sådan lösning ansågs inte lämplig. Den bästa lösningen, enligt Byggnadsstyrelsen, vore att reservera hela kvarteret Förrådsbacken för radio och TV. Området hade tidigare disponerats av militären, men den tygstation som låg kvar i södra delen av kvarteret skulle enligt beslut av riksdagen flyttas till Järnafältet. När tygstationen hade flyttat skulle alltså hela området vara disponibelt.¹

Inom Sveriges Radio fanns en oro för att Byggnadsstyrelsen skulle hålla fast vid placering vid Valhallavägen. I ett brev från radiochefen Olof Rydbeck till Byggnadsstyrelsens generaldirektör Gunnar Wejke uttryckte Rydbeck sin glädje över att Byggnadsstyrelsen ställde sig positiv till att förlägga radiohuset till kvarteret Förrådsbacken, men oroades över att man skulle förorda den gamla placeringen. Detta skulle ytterligare fördröja radiohuset, enligt Rydbeck, som menade att den radiokris som det talats om »kan icke i ringa mån återföras på de vidriga lokalförhållandena».²

Bo Ancker skriver i sin bok *I radions kvarter* att det var Olof Rydbeck, som tillträdde som radiochef den 1 juli 1955, som ställde frågan om man inte kunde hitta en obebyggd tomt för radiohuset, i stället för tomten vid Valhallavägen där de gamla kaserner-

na ju skulle rivas. Rydbeck föreslog att man skulle undersöka förutsättningarna att bygga i kvarteren bortom gardesregementena. Enligt Ancker var det ett område som Rydbeck kände väl till eftersom han bodde på Riddargatan på Östermalm, var rytare och således hade sett områdena från hästryggen.³

Men idén att ge radiohuset dess nuvarande placering var alltså inte Rydbecks utan föddes inom Byggnadsstyrelsen. Den presenterades första gången i en skrivelse den 31 maj 1955, alltså en månad innan Rydbeck tillträdde som radiochef. Radiotjänststyrelse fick kännedom om skrivelsen vid sitt sammanträde den 9 juni, då den nyutnämnde radiochefen var närvarande. Detta torde alltså vara första gången Rydbeck möter idén, som han efter sitt tillträde helhjärtat stöder.⁴

Byggnadsstyrelsens PM

Sedan förslaget om den nya placeringen av radiohuset vunnit gehör utarbetade Byggnadsstyrelsens utredningsbyrå under oktober och november 1955 en PM inför byggandet av ett radiohus i Stockholm.

Att placera TV inom området skulle ge möjlighet till rationalisering av programdistributionen. Stadens representanter uttryckte önskemål om att de publika lokalerna inte vändes mot den planerade österleden utmed Oxenstiernsgatan. Hit kunde man dock förlägga kontorsentréerna. Beträffande den inbördes förläggningen av utrymmena för radio och TV ansåg man det lämpligt att särskilt studiolokaler för television placerades på ett sådant sätt att de inte invercade störande på omgivningen. Kontor skulle sammanföras till en enhet, avsedd som första byggnadsetapp. Varje lokalgrupp skulle vara så placerad att en framtida utvidgning var möjlig. Ritningsarbetet borde bedrivas på ett sådant sätt att skisser fanns färdiga senast den 1 maj 1956, huvudritningar för kontorsdelen borde vara färdiga året därpå och entreprenadhandlingar för samma del den 1 december 1957. De

övriga delarna var avsedda att byggas ut i direkt anslutning till kontorsdelen. Huvudritningar till dessa delar borde vara uppräntade senast den 1 mars 1958 och entreprenadhandlingar senare, beroende på den investeringstakt som beslutades. Preliminärt räknade man med att dessa entreprenadhandlingar borde färdigställas kontinuerligt från och med våren 1959.⁵

VBB får uppdraget

I december 1955 fick VBB uppdraget att rita ett radiohus i Stockholm. I ett brev daterat den 12 december bekräftade Byggnadsstyrelsen att man tidigare under hand givit uppdraget att genom arkitekten Sune Lindström låta uppränta förslagsritningar.⁶

VBB är en förkortning för Vattenbyggnadsbyrån. Chefsarkitekt vid detta stora arkitektkontor var sedan 1944 Sune Lindström. De arkitekter som arbetade tillsammans med Lindström i detta projekt var Erik Ahnberg och Poul Kyhl. Erik Ahnberg anställdes 1952 vid VBB och den danske arkitekten Poul Kyhl hade tidigare arbetat vid den arkitektbyrå som Sune Lindström drev på 30-talet. Kyhl flyttade på ett tidigt stadium tillbaka till Köpenhamn och Sune Lindström hade många uppdrag vid sidan av radiohuset, bland annat Wenner-Gren Center i Stockholm, flera utlandsuppdrag och en professur i stadsbyggnad vid Chalmers Tekniska Högskola från 1956. Det blev därför i praktiken Erik Ahnberg som hade huvudansvaret för ritningsarbetet. Det så kallade Karl Johans-förrådet på radiohustomten inreddes som arkitektkontor och här arbetade, förutom Lindström och Ahnberg, ett antal andra arkitekter och inredningsarkitekter. I baracker nedanför satt konstruktörer, VVS- och elansvariga.⁷

Den första uppgiften för VBB blev att lägga fram en dispositionsplan för hela området. Det definitiva beslutet att förlägga radio- och TV-huset till tomten dröjde tills man tagit del av den byggnadsgruppering och arkitektoniska utformning som dispo-

sitionsplanen visade. Den bestod sedan i sina huvuddrag – endast smärre justeringar gjordes under de år som följde. Redan vid denna tidpunkt stod det klart att det framtida lokalbehovet för TV inte kunde tillgodoses på den nya tomten, men att en kommande decentralisering av verksamheten till övriga delar av landet kunde erbjuda en lösning på problemet.⁸

Beslutet fattas

En skrivelse daterad den 28 augusti 1956 från Byggnadsstyrelsen till Kungl. Maj:t låg till grund för riksdagens beslut i radiohusfrågan. Här sammanfattades hur förutsättningarna förändrats.

Frågorna kring dubbelprogram respektive television hade gjort att byggnadsfrågan hamnat i ett nytt läge, något som också den ökade sändningstiden och det faktum att arbetsinsatsen per sänd timme ökat hade bidragit till. Dessa förändrade förhållanden krävde en revision av lokalprogrammet – ett arbete som pågått under hela 50-talet och som var föremål för kontinuerlig omarbetning. Utrymmesbehoven för administration och programproduktion hade i detalj genomgåts i besparings- och rationaliseringssyfte och anläggningar av motsvarande typ studerades.

Byggnaderna skulle inrymmas inom kvarteret Förrådsbacken, men på vilket sätt ansågs det lämpligast att disponera denna stora tomtyta? Byggnadsstyrelsens utredning visade att det bästa vore att placera en för de båda verksamhetsgrenarna gemensam kontorsbyggnad och radions övriga lokaler på områdets södra del i Karlavägens förlängning. TV:s produktionslokaler och större parkeringsplatser skulle placeras i områdets norra del ut mot Gärdet.

Den gemensamma administrationen borde ligga centralt i förhållande till både radios och TV:s programavdelningar, vilka i sin tur borde ha god kontakt med studior och tekniska utrym-

men. Den bästa placeringen av kontorsbyggnaden vore därför mellan radios och TV:s produktionslokaler. Ett annat skäl till att förlägga byggnaderna på detta sätt var hänsyn till stadsbilden. Det öppna Gärdet motiverade att de låga TV-byggnaderna placerades på norra delen av tomten, som gränsar till Gärdet. För publikens del skulle en förläggning av huvudentré och konsertsalar i anslutning till Karlavägen medföra fördelar från både trevnadssynpunkt och trafikteknisk synpunkt, fortsatte Byggnadsstyrelsen. Ytterligare ett skäl till byggnadernas förläggning var att administrationsbyggnaden och byggnaden för radions studiolokaler, som skulle bli de första byggnadsetapperna, placerades på den del av tomten som minst berördes av österledens sträckning längs Oxenstiernsgatan. Det nordvästra hörnet av kvarteret, där tills vidare stora ytor reserverades för den planerade trafikeden, var utlagt som markreserv för televisionens framtida tillväxt.

Kostnaden beräknades till 17 miljoner för kontorshuset och 33 miljoner för radions övriga lokaler, sammanlagt cirka 50 miljoner. Eftersom Radiotjänsts lokalsituation var mest besvärande vad gäller kontorsutrymmen, föreslog Byggnadsstyrelsen att kontorsdelen byggdes först och att arbetet sattes igång snarast. Med hänsyn till projektets storlek och diverse tekniska problem beräknade man att påbörja arbetet under första halvåret 1958. Vissa kontorsutrymmen skulle enligt Byggnadsstyrelsens beräkningar kunna vara tillgängliga för andra statliga ändamål (något som senare skulle visa sig vara väl optimistiskt).

Byggnadsstyrelsen begärde, förutom medel till radiohuset i Stockholm, medel för påbörjande av radiohus i Göteborg. För dessa projekt äskades 3 miljoner.

Kommunikationsminister Gösta Skoglund stödde förslaget att ett radiohus skulle byggas i Stockholm. Däremot menade han att radiohuset i Göteborg borde anstå ännu en tid.

Djurgårdsnämnden framhöll i sitt yttrande bland annat att kvarteret var ett av kronans få odisponerade områden på Ladugårdsgårde, där det för radion planerade området ansågs vara det

värdefullaste. Nämnden ville i princip inte motsätta sig placeringen av lokaler i den mellersta delen av kvarteret, liksom att andra delar reserverades för TV:s byggnader, men menade att eftersom det inte var ett statligt verk som skulle placeras på tomten borde Radiotjänst köpa eller på annat sätt betala för nyttjandet av marken.

Skoglund påminde om att principbeslutet om uppförande av radiohus fattades redan 1945. Redan då underströks att Radiotjänsts lokaler var otillräckliga sedan en lång tid tillbaka. Sedan dess hade lokalsituationen förvärrats. »Det synes mig i hög grad angeläget att byggnadsprojektet nu får igångsättas. Jag vill erinra om att jag vid anmälan under televerkets fond av de frågor, som sammanhänger med rundradions finansiering, utgått ifrån att medel fr.o.m. nästa budgetår inom ramen för radiolicensinkomsterna anvisas för uppförandet av radiohuset«, skrev han och tillstyrkte att radiohuset placeras i kvarteret Förrådsbacken. Vid detaljplanering skulle hänsyn tas till Djurgårdsnämndens yttrande. Skoglund delade också åsikten att kontorshuset skulle byggas först och påbörjas snarast möjligt. Frågan om följande byggnadsetapper skulle prövas under kommande budgetår.

Byggnadsstyrelsen begärde 3 miljoner för upprättande av ritningar för projekten. Av beloppet avsåg 1,5 miljoner radiohuset i Stockholm, vilket tillstyrktes för budgetåret 1957/58. De pengar som tidigare anvisats Televerket för förberedelsearbeten för radiohusen skulle överföras till det nya anslaget till radiohus.⁹

Organisation och ekonomi

I arbetet med radiohuset företrädde Sveriges Radio av den administrative direktören Erik Mattsson och inom Byggnadsstyrelsen arbetade byggnadsråden Hans Brunnberg, Ragnar af Malmborg och Christer Olrog med projektet. Inom VBB leddes projekteringen av professor Sune Lindström och arkitekterna

Erik Ahnborg och Poul Kyhl. Dessutom medverkade ett antal medarbetare på arkitektkontoret. För byggnadskonstruktionerna anlätades Sven Hultquist AB samt VVS- och elanläggningsansvariga.

För de byggnadsakustiska frågorna kring kontorshuset konsulterades civilingenjör Ove Brandt och för övriga anläggningar Vilhelm Lassen Jordan från Köpenhamn. Planeringen av trädgården utfördes av trädgårdsarkitekt Walter Bauer. Generalentreprenör var Yngve Kullenbergs AB.¹⁰

Byggnadsstyrelsen var byggherre för radio- och TV-husanelläggningen i Stockholm, liksom för de övriga radio- och TV-husen i Sverige och det var därför Byggnadsstyrelsen som äskade medel under byggnadstidens gång.

Hur såg ekonomin ut när radiohusbygget väl kom igång? Tabellen nedan visar Byggnadsstyrelsens äskanden och de belopp som beviljades, från första anslaget budgetåret 1957/58 till budgetåret 1967/68 när det sista äskandet som rör radiohuset görs.

<i>Budgetår</i>	<i>Begärt belopp</i>	<i>Beviljat belopp</i>
1957/58	3 000 000	1 500 000
1958/59	8 000 000	8 000 000
1959/60	9 500 000	9 500 000
1960/61	6 400 000	6 400 000
1961/62	21 000 000	21 000 000
1962/63	4 900 000	3 200 000
1963/64	12 000 000	12 000 000
1964/65	8 200 000	7 500 000
1965/66	4 100 000	4 100 000
1966/67	558 000	558 000
1967/68	4 955 000	4 955 000

Anslagstilldelningen till radiohusbygget var förhållandevis jämn, och Byggnadsstyrelsen fick med några få undantag de belopp man äskade.

Budgetåret 1962/63 begärde man 4,9 miljoner kronor men fick bara 3,2 miljoner. Anledningen var att departementschefen ansåg att vissa förseningar i byggnadsarbetena verkade sannolika. 1964/65 åskades 8,2 miljoner, medan 7,5 miljoner anslogs då kommunikationsministern inte ansåg sig kunna tillstyrka en ökad kostnad i samband med byggandet av studiodelen. Kostnaden fick i stället täckas av summan för oförutsedda utgifter. Av det belopp som beviljades inför budgetåret 1967/68 gick största delen till TV-huset. Endast 400 000 kronor användes för vissa kompletterande arbeten i radiohuset.

När bygget väl kom igång fortgick det ganska kontinuerligt. Sent på hösten 1961 uppstod dock problem, och förskjutningar i byggnadsverksamheten diskuterades. Den 2 december kallades bland andra Erik Mattsson till kommunikationsdepartementet, där man med statssekreterare Nils Hörjel och byråchefen Lennart Öhrström diskuterade fyra alternativ för den fortsatta byggnadsverksamheten: en senareläggning av igångsättning och färdigställande av 1. radiohusets studioblock, 2. hälften av radiohusets studioblock, 3. TV-huset i Stockholm och 4. både radiohusets studioblock och TV-huset.

I en PM den 7 december 1961 redogör Erik Mattsson för hur Sveriges Radio såg på de olika förslagen och dess konsekvenser. Alternativ 4 ansåg man inte vara realistiskt nog att förtjäna diskussion och alternativ 1 ansågs ge de svåraste konsekvenserna av de återstående tre, eftersom studiolängan hela tiden hade förutsetts finnas färdig några år efter kontorsdelen. Om så inte blev fallet skulle det innebära svåra prövningar på såväl personal som teknik och ekonomi. Alternativ 2, att uppskjuta byggandet av hälften av studiolängan, var olämpligt eftersom den planerats som en enhet och inte blev funktionell om halva byggnaden sköts på framtiden. Vad gäller alternativ 3, ansåg Sveriges Radio att inte heller TV-huset borde försenas.

Från departementets sida framhölls att planerna på en dämpning i investeringstakten hängde samman med det väntade ar-

betsmarknadsläget i byggbranschen.

Det hela löste sig till slut sedan ordföranden i Sveriges Radios styrelse Per Eckerberg ingripit. Studiodelen fick byggas men TV-huset skulle skjutas upp några år.¹¹

Radiohuset i Göteborg

Även i Göteborg blev vägen lång mellan de första planerna och färdigt radiohus.

Markförhandlingar inleddes 1945 och under senare hälften av 40-talet gjordes i olika omgångar skisser och kostnadsberäkningar. Mellan åren 1945 och 1949 gjordes ritningar av Nils-Einar Eriksson, som bland annat ritat Göteborgs konserthus. De visar ett radiohus med huvudfasad mot Viktor Rydbergsgatan bakom Götaplatsen.¹²

Frågan om TV blev aktuell 1950 och förändrade förutsättningarna för projektet. År 1952 vann Whites arkitektkontor en tävling om radio- och TV-hus på en tomt i Johanneberg, men detta läge övergavs vid 50-talets mitt och skissandet på en byggnad för den nuvarande tomten vid Stora Torp nära Delsjöreservatet inleddes. Det dröjde till 1965 innan Kungl. Maj:t gav förslaget sitt bifall och först därefter kunde anläggningen projekteras och uppföras.

Det planerade radiohuset i Göteborg spelade under 50-talets första år en viss roll för frågan om ett radiohus i Stockholm. Radiohuset i Göteborg antogs stå färdigt före radiohuset i Stockholm. Eftersom projektet var mindre än det i Stockholm, hoppades man att det skulle vara lättare att få byggnadstillstånd. Att man från Radiotjänsts sida några år senare hade en annan syn på radiohuset i Göteborg visar en intern PM daterad den 30 september 1955 föranledd av ett telefonsamtal från Byggnadsstyrelsens generaldirektör Gunnar Wejke. Han berättade att man hade för avsikt att söka medel för att påbörja byggandet och ville höra radiochefen Rydbeckes uppfattning i frågan. Rydbeck var rädd att ett bifall till propositionen om radiohus i Göteborg skulle kunna

fördröja det i Stockholm och underströk att bygget i Stockholm ur radions synpunkt var det viktigaste. Om ett ja till Göteborgsbygget innebar en risk för fördröjning av radiohuset i Stockholm måste Radiotjänst ställa sig »ytterst tveksamt« till att man begärde medel för radiohuset i Göteborg.

Rydbeck och Wejke besökte statssekreterare Grafström för att diskutera saken. Grafström och Wejke menade att en proposition om Göteborgshuset skulle göra varken från eller till för frågan om ett radiohus i Stockholm. I en intern PM från den 3 oktober 1955 skrev Rydbeck att han vid ett samtal med Wejke framhållit att Göteborgshuset »för vår del har en avsevärt lägre prioritetsgrad än stockholmshuset«. ¹³

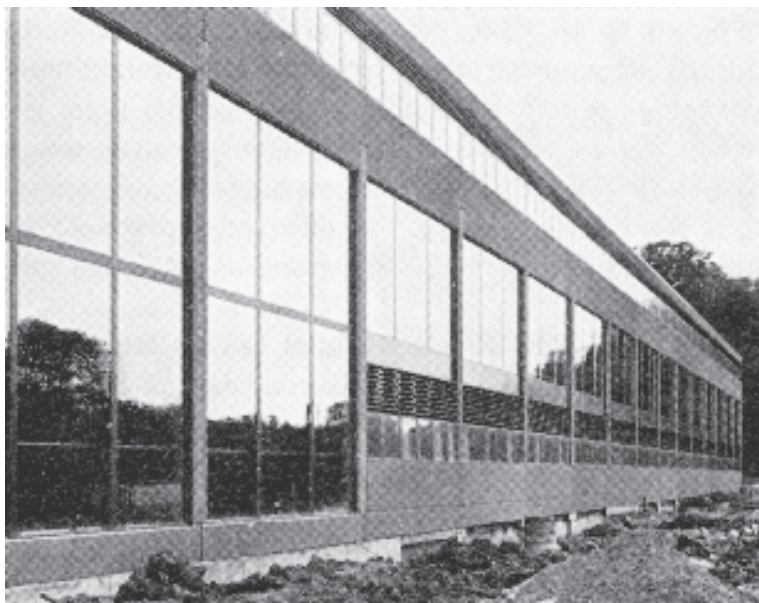
Som tidigare nämnts äskades medel för Göteborgsbygget inför budgetåret 1957/58 men detta avslogs, trots att Byggnadsstyrelsen menade att man skulle se byggnadsprojekten i Stockholm och Göteborg i ett sammanhang. ¹⁴

När radio- och TV-huset i Göteborg stod färdigt och presenterades 1970 skrev arkitekterna att de velat skapa en koncentrerad anläggning med korta interna kommunikationer. Därför har alla för produktionen väsentliga utrymmen lagts i samma plan. Detta plan är delat i tre block: ett för tillverkning av dekorer, ett för produktion av TV och ett för radioverksamheten. Var och en av delarna kan byggas ut med hundra procent och kan omdisponeras efter nya tekniska krav. Anläggningens läge i ett parklandskap krävde låg bebyggelse och gjorde enplanslösningen självklar (bild 21 och 22).

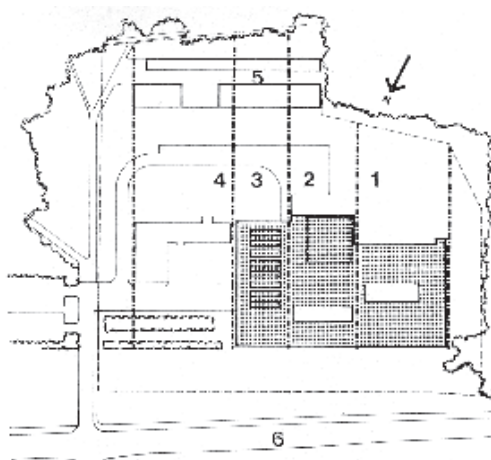
Målet har varit att skapa en enkel radio- och TV-programfabrik i vilken fabriken krav på effektivitet, goda kommunikationer, ombyggbarhet och utbyggnadsmöjligheter skulle bli tillgodosedda, skrev arkitekterna. Tre sidor av byggnaden har fått uppglasade fasader där verksamheten visar sig utåt. Arkitekterna liknade foajéerna mot Delsjövägen vid en kommandobrygga utmed husets hela längd. Betongytorna hade gjorts mörka för att smälta in i landskapet.

Radio- och TV-verksamheten pågår till största delen i slutna rum utan direkt dagsljus och för att kompensera detta förlades korridorer och uppehållsrum så att de hade direkt dagsljus och utsikt mot gården eller det omgivande parklandskapet.

De krav som var vägledande för valet av material var att de skulle vara slitstarka samt ge god ljudisolering och akustik. Byggnaden skulle lätt kunna byggas om, och personalen skulle själv lätt kunna göra ändringar. Stommen var av prefabbetong och fasaden bestod av betongelement. Fönstren var fasta av säkerhetsskäl men också för att inte ljud skulle tränga in. Innervägarna bestod av lecablock, vilket gav god ljudisolering.¹⁵

21. Radiohuset i Göteborg, ritat av Whites arkitektkontor. Den låga byggnaden ligger i Delsjöreservatet strax utanför Göteborgs centrum.

22. Radiohuset i Göteborg, situationsplan. Inom området vid Delsjövägen (6) ryms lokaler för (1) radio, (2) TV, (3) dekor, (5) scenskola. Det streckade området utgör själva byggnaden, (4) markerar ett område utlagt som markreserv.

Från ord till handling

Byggnadskommitté och studieresor

Hur förberedde man sig då inom Radiotjänst inför det stora projekt som byggandet av radiohuset innebar?

Tidigare var arbetet kring byggnadsfrågor uppdelat mellan flera olika avdelningar, men i en PM daterad den 27 mars 1956 presenteras ett förslag till ny organisation för handhavandet av sådana frågor i samband med byggandet av de planerade radiohusen. De förändringar man föreslog skulle inte sätta den löpande ekonomiska och byggnadstekniska planeringen ur spel, eftersom denna redan fanns fastlagd. Förslaget innebar att en byggnadskommitté skulle inrättas. I denna skulle fyra personer ingå: den administrativa direktören Erik Mattsson, den tekniske direktören Johan von Utfall, fastighetsingenjören Håkan Lygnell och arkitekten Björn Berntsson. Förutom dessa fasta medlemmar skulle man i mån av behov kunna kalla befattningshavare med särskild sakkunskap i speciella frågor. Kommitténs ordförande, som blev Erik Mattsson, skulle föredra de frågor som behandlades för radiochefen.

Vad skulle då kommittén syssla med? Enligt förslaget skulle den tillvarata Radiotjänsts intressen vid projektering, uppförande och inredning av radiohus i Stockholm och i andra städer. Den skulle också bevaka att Byggnadsstyrelsen och övriga myndigheter inte onödigtvis fördröjde arbetet vid projektering och byggnadsarbeten. Kommitténs arbetsuppgifter specificerades i en lång uppställning, som i detalj lade fast dess ansvarsområden.

Avslutningsvis föreslogs att byggnadskommittén skulle börja sitt arbete den 1 april 1956, och att den administrativa och den tekniska avdelningen avlastade sina chefer i den mån som behövdes. Förslaget är undertecknat Mts, alltså Erik Mattsson.¹

En PM från den 5 april stödde förslaget. Inledningsvis slogs fast att planeringen av radiohus i Stockholm, Malmö och Göteborg hade nått ett stadium då det var nödvändigt att besluta om hur Radiotjänsts intressen bäst togs tillvara i denna process. Det var fråga om stora projekt av vital betydelse för Radiotjänst. De organ inom företaget som dittills haft hand om byggnadsärenden, alltså tekniska avdelningens byggnadsbyrå och administrationsförvaltningens fastighetsförvaltning, skulle fortsätta sitt arbete som dittills, men frågor som rörde bygget av radiohus skulle helt och hållet handhas av byggnadskommittén. Radiochefen föreslogs få bemyndigande av styrelsen att besluta om närmare direktiv för kommittén.² Sådana direktiv upprättades den 21 april 1956.³

Det arrangerades också ett antal studieresor genom åren. På resorna besöktes många olika anläggningar av intresse. Det kunde vara nybyggda radio- och TV-hus eller företag som tillverkade teknisk utrustning. År 1956 gjordes en resa till Hamburg, Köln, Baden-Baden och Frankfurt. Med på resan var bland andra Erik Mattsson från Sveriges Radio, Hans Brunberg från Byggnadsstyrelsen samt arkitekterna Sune Lindström och Erik Ahnberg. Iakttagelserna från resan rörde framför allt tekniska lösningar, inre organisation, studioantal och studiostorlekar. År 1957 reste man till Berlin, Köln, Hamburg och Köpenhamn på uppdrag av byggnadskommittén. Året därpå gjordes också en resa till USA för att studera radio- och TV-hus. År 1962 reste man till Tyskland för att studera TV-hus inför bygget i Stockholm och Göteborg.⁴

Kvarteret Förrådsbacken förr och nu

Beslutet om var radiohuset skulle placeras hade fattats, inom Radiotjänst pågick förberedelserna och arkitekterna arbetade fram planerna för anläggningen. Vad hade då det stora området vid Gärdet, som avgränsades av Strandvägen i söder, Valhallavägen i norr, Gärdesgatan i öster och Oxenstiernsgatan i väster, tidigare använts till?

Kvarteret Förrådsbacken hade varit en del av de stora regementsområden som tillhörde Svea och Göta Livgarde och som dominerade det som brukar kallas övre Östermalm. Radiohuset är beläget i vad som en gång var Göta Livgardes park.

Det fanns ett fåtal byggnader på det stora område som utgör radio- och TV-anläggningens tomt och några av dem står kvar än i dag. Stora Stenskjulet, som nu fungerar som personalrestaurang, byggdes antagligen mellan 1725 och 1750. Det hade ursprungligen en enklare pendang, kallad Stora Träskjulet, belägen där radiohusets kontorsdel nu står. Stora Stenskjulet användes för förvaring och provskjutning av artilleripjäser, och byggnaden var därför mycket illa åtgången när beslutet att göra den till personalrestaurang fattades.

Den stengrund som syns mellan Stora Stenskjulet och radiohuset fungerade en gång som Artillerilaboratoriets stall. Nu finns här parkbänkar i en inramning av trädgårdsarkitekten Walter Bauer. Krutkällaren är ytterligare en äldre byggnad som finns bevarad och som nu används som klubblokal av Sveriges Radio.

Den så kallade Kyrkan, som låg i grässlätten mellan Krutkällaren och radiohuset, var i dåligt skick och monterades ner. Den korsformiga planen gav den dess namn, och den användes vid tillverkningen av blykolor. Än längre norrut, i linje från Stora Stenskjulet och Krutkällaren, ligger det gulrappade Karl Johansförrådet, ritat av Fredrik Blom. Det användes av Karl XIV Johan när han skulle inspektera sina trupper ute på Gärdet.⁵

Den vaktbyggnad som låg i studiobyggnadens förlängning mot Gärdesgatan revs. En familj tvingades flytta från huset,

23. Kvarteret Förrådsbacken, tomten där radiohuset kom att byggas, när grundarbetena inletts 1958. Till höger syns Stora Stenskjulet, som blev personalrestaurang.

24. Den plats där TV-husets studiodel i dag ligger.

byggt runt 1870, på grund av radiohusbygget.⁶ Längre norrut på tomten, alltså där TV:s byggnader i dag ligger, fanns också några hus som revs (bild 23, 24 och 25).⁷

En byggnad som däremot bevarades var den så kallade Törnerska villan vid Berwaldhallen. Den hade byggts av fyrverkaren A. R. Törner, som levde mellan 1841 och 1897.⁸

På området mellan radiohuset och Berwaldhallen finns en gammal garnisonskyrkogård. Den kallas Artillerikyrkogården och användes mellan 1859 och 1915. Den sista förrättningen här ägde rum 1912.⁹

Den del av regementets område som nu domineras av radios och TV:s byggnader användes för ammunitionstillverkning och flera svåra olyckor inträffade, den sista 1915 då åtta människor fick sätta livet till.¹⁰

I dag ligger radiohuset, TV-huset och Berwaldhallen här. I november 1960, i samband med att radiohuset byggdes, diskuterade man att byta namn på kvarteret Förrådsbacken till kvarteret Radiohuset och på Oxenstiernsgatan till Radiogatan. Denna adress ansåg Sveriges Radio vara mer användbar i internationella sammanhang, men efter protester från de boende på Oxenstiernsgatan blev det inget av med namnbytet.¹¹

Hur ser det då ut här i dag? (Bild 26 och 27) I Karlavägens fond ligger en liten parkeringsplats utmed Oxenstiernsgatan och härifrån ser vi radiohuset till höger och TV-huset till vänster. Radiohusets huvudfasad, dess kontorsdel, vänder sig ut mot en park. Parken är inte tillgänglig för allmänheten, men vi får en bra överblick när vi ser ut över den. Parken ligger på ett lägre plan och kontorsbyggnadens fulla höjd spelas ut mot denna. Fasaden är uppglasad och glaset i olika grå nyanser ger tillsammans med aluminiumspröjsarna byggnaden en sammanhållen färgverkan. Att den är uppglasad gör också att den speglar sin omgivning. Fasaden är över 160 meter lång och hålls samman av det enkla fasadschemat. När vi blickar ut över parken ser vi också de äldre byggnader som blivit en del av anläggningen. Rakt fram den låga

länga som kallas Stenskjulet. Närmare TV-huset ser vi Karl Johans-förrådet och Krutkällaren.

Kontorshuset är en ganska smal byggnad vars gavlar består av betongelement. Gavlarna artikuleras av de vertikalt räfflade betongelementen och de långsmala fönster som placerats här. Betongen kontrasterar mot glaset i fasaden mot parken.

Kontorsbyggnaden och entréhallen stod färdiga 1961. Studiodelen, som stod färdig 1965, har inte fått samma arkitektoniska artikulering som kontorsdelen. Den fasad som vetter ut mot Oxenstiernsgatan har inga fönster och är putsad i vitt. Lyfter vi blicken ser vi att kontorsbyggnaden har en flygel som förbinder den med studiodelen och som har samma höjd och fasadschema som kontorshuset.

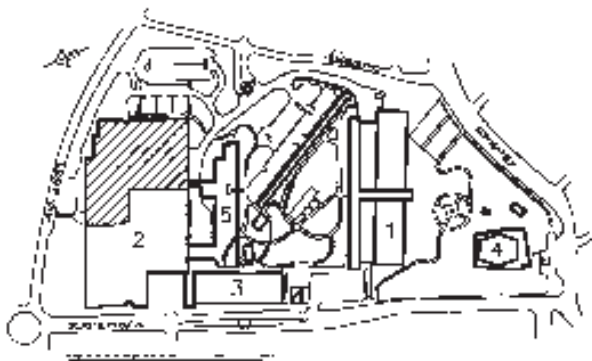
Radiohusets entré är belägen vid dess kortsida, mellan kontorshuset och studiodelen, där ett skärmtak skjuter ut mot gatan.

TV:s byggnader ligger norr om radiohuset och är mycket lägre än radiohuset. Längs med Valhallavägen finns TV-huset. Utmed Oxenstiernsgatan ligger TV:s kontorshus, som stod färdigt 1973, en låg, putsad byggnad med fönster i horisontala band. De två olika fönsterstorlekarna motsvarar de två olika moduler som använts och ger fasaden variation. Om vi följer Oxenstiernsgatan ner mot Valhallavägen, passerar entrén till TV-huset, svänger av åt höger och följer Valhallavägen mot Italienska kulturinstitutet ser vi att TV-byggnaderna upptar en stor del av området mellan Oxenstiernsgatan och Gärdesgatan. Denna del av TV:s byggnader byggdes i två etapper: dels mellan 1965 och 1969, dels mellan 1983 och 1993. De låga byggnaderna mot gatan är putsade i svart. Inne på området, nästan osynligt utifrån, ligger det så kallade Nyhetshuset, byggt under den senare etappen (bild 28).

Från Gärdesgatan, som går ner mot Strandvägen, är infarterna till området belägna. Genom det höga staket som omger hela anläggningen ses en parkeringsplats vid sidan av TV-husets östra del. Fortsätter vi ser vi en av de äldre byggnader som blivit en del av anläggningen. Det är baksidan av det långa och låga Stora Stenskjulet, som nu fungerar som personalrestaurang. När vi

25. Flygbild över kvarteret Förrådsbacken från 1957, året innan byggnadsarbetet började. Till höger syns amerikanska ambassaden som byggdes 1955 och i bildens överkant skimtar några av de bostadshus som under 50-talet byggdes längs Oxenstiernsgatan.

26. Situationsplan över kvarteret Förrådsbacken, efter den senaste utbyggnaden 1993. Antagligen kommer inga fler byggnader för radio och TV att byggas inom området. Här ligger radiohuset (1), TV-huset (2), TV:s kontorshus (3) utmed Oxenstiernsgatan och Berwaldhallen (4) nere vid Strandvägen. Samtidigt som TV-huset utvidgades utmed Valhallavägen (den streckade delen) byggdes Nyhetshuset (5) som ligger mellan TV-huset och Stora Stenskjulet, en av de äldre byggnader som fortfarande står kvar på området.

27. Till vänster ser vi TV:s kontorshus, som stod färdigt 1973, och till höger radiohuset.

28. TV-huset sett från Gärdesgatan. De här delarna av anläggningen är de som senast byggts till. Till höger syns studiodelens utbyggnad och till vänster skymtar Nyhetshuset.

passerar kontors- och studiodelen från detta håll ser vi nedfarten till de garage- och verkstadslokaler som är placerade under dessa byggnader. Väl nere vid Strandvägen svänger vi av åt höger. Genom den lövskogsklädda slänten skymtar radiohuskomplexet – den lägre vitputsade studiodelen och där bakom det högre kontorshuset, liksom den höga kontorsdel som förbinder dem.

I hörnet av Strandvägen och Oxenstiernsgatan ligger Berwaldhallen. Det är en konsertsal som fungerar som radios och TV:s största musikstudio. En musikstudio av större format fanns med i planeringen redan från start, men det dröjde till 1979 innan denna del av radio- och TV-komplexet stod färdig. Berwaldhallen har fått en nedtonad men tydlig yttre gestaltning. Större delen av byggnaden är placerad under jord, och entrén är vänd mot Strandvägen.

En modell av radiohuset presenteras

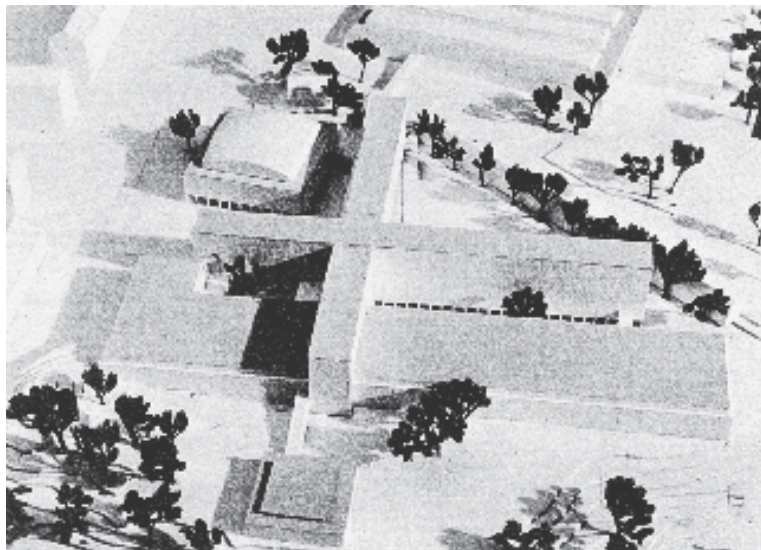
År 1956 gjorde VBB de första planerna för byggnaderna inom kvarteret Förrådsbacken, och i slutet av september detta år presenteras det planerade radio- och TV-komplexet i försiktiga ordalag av *Röster i Radio*. Det är första gången som det nya radiohusförslaget redovisas offentligt och det verkar som om man, vis av tidigare erfarenhet, inte vågade vara alltför säker på att bygget verkligen skulle bli av. Om allt går enligt planerna, skrev man, kommer både radio- och TV-delen att stå färdiga 1964.

Modellen uppvisar några drag som vi känner igen från hur anläggningen ser ut i dag, bland annat är kontorsbyggnaden placerad på samma plats. Den stora skillnaden är att en del skjuter ut i parken norr om den öst-västorienterade byggnaden. Kontorshuset formar på detta sätt ett kors i stället för ett T. Studiodelen är en lägre byggnad som placerats söder om kontorsdelen. En skillnad är att man då tänkte sig att det skulle vara öppna gårdar i stället för ljusgårdar mellan kontors- och studiodelen, som här inte är förskjutna i förhållande till varandra.

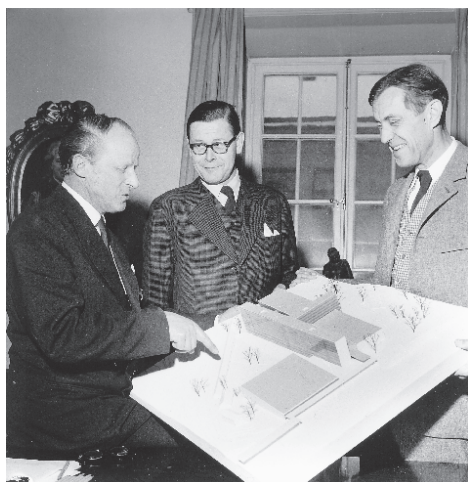
Vi kan också lägga märke till att några av de byggnader som syns på modellen aldrig uppfördes. En är konserthallen, som är friliggande, kvadratisk och har välvt tak. Den är placerad utmed Oxenstiernsgatan i Karlavägens fond. Bakom konserthallen, sett från Karlavägen, ligger den del av kontorsbyggnaden som skjuter ut i parken som en skärm. Ytterligare en del av anläggningen som aldrig byggdes är restaurangen, som här är en låg, fyrkantig byggnad på höjden söder om studiodelen. Området i norr mot Valhallavägen upptas som nu av TV:s lokaler.¹² (Bild 29)

Presskonferensen 1958

Nästa gång anläggningen syns i pressen är i samband med en presskonferens som hölls den 20 januari 1958 på Byggnadsstyrelsen. De medverkande var Erik Mattsson från Sveriges Radio, arkitekten Sune Lindström från VBB och Hans Brunnberg från Byggnadsstyrelsen (bild 30). Dagen därpå rapporterade de stora Stockholmstidningarna och på *Dagens Nyheter*s förstasida fanns en teckning föreställande en del av komplexet. Rubrikerna var »Turister i radiohuset får specialkorridorer« och »50-miljonerskomplex för 'Sveriges Radio'«. I tidningarna kunde man läsa att första etappen bestod av kontorshuset med åtta våningar över jord och tre under. Illustrationerna visar det T-formade kontorshuset, liksom några av de övriga byggnader som ingår i komplexet. Vi ser studiodelen söder om kontorshuset, konsertsalen på dess norra sida och TV-huset som planerades norr om konsertsalen. Resultatet av det omfattande planeringsarbete som har lagts ner under åren kallar Erik Mattsson »central decentralisering«. Kontorshuset är placerat så att de olika avdelningarna får kortast möjliga väg till sina respektive studiolokaler, och häri låg enligt Mattsson den största vinsten. Radions olika lokaler var ju spridda på olika platser i staden, men nu skulle de slutligen samlas på ett ställe. Man hade också tagit upp en av idéerna från Schermans och Romares tid: en demonstrationsgång högst upp i studiodelen

29. En modell av radiohusanläggningen från 1956. Den kvadratiska byggnaden i förgrunden var tänkt som restaurang, men kom aldrig till utförande. Där bakom ser vi kontorshuset, som här har en korsformig plan till skillnad från den T-form som byggnaden slutligen fick. Till vänster syns också konserthallen. Den flyttades från detta läge till området söder om radiohuset. Berwaldhallen, som konserthallen kallades, stod färdig 1979.

30. Presskonferensen den 20 januari 1958. Från vänster Erik Mattsson från Sveriges Radio, byggnadsrådet Hans Brunnberg och arkitekten Sune Lindström.

där besökare kunde få inblick i arbetet i studiolokalerna.

I entréhallen mellan kontorshuset och studiodelen tänkte man sig att servicebutiker, garderober och foajéer för de mindre konsertlokalerna i studiodelen skulle ligga. Konserthusbyggnaden, norr om kontorshuset, skulle innehålla två konsertsalar med plats för 1 200 respektive 800 besökare.

»Vi har ställt upp tre arkitektoniska krav. För det första vill vi att radioprogrammen ska utformas i en mänskligt stimulerande miljö. Radiohuset får icke vara något tekniskt vidunder. Radion är med sina 20 timmars sändning per dygn och sina program till praktiskt taget alla svenska hem den kanske starkaste kulturfaktorn i vårt land«, sade Sune Lindström. Därför planerades studiolokaler att bli ljusa och kontrollrum och foajéer placerades så att de fick utsikt. En stimulerande miljö var ett av de arkitektoniska krav som arkitekterna arbetat efter. Ett annat krav var smidigheten i komplexet – olika avdelningar skulle lätt kunna komma i kontakt med varandra – och detta löstes genom enkla, stora byggnadskroppar med lättorienterade och lättöverskådliga korridorer. För det tredje ville arkitekterna att radiohuset skulle bli ett vackert tillskott i stadsbilden. En hög och dominerande byggnad skulle vara olycklig här och därför har den högsta delen placerats på tomtens lägsta del. Dess glasfasad skulle ge ett lätt och luftigt intryck. Dessa tre krav: en stimulerande miljö, smidigheten och hänsynen till stadsbilden, kan vi se som arkitektens programförklaring inför det stundande bygget.¹³

Vad är det som *inte* finns i denna programförklaring? De två första kraven rör radiohusets inre. Att den inre organisationen sätts i första rummet är naturligt med tanke på de svåra förhållanden man arbetade under på grund av att radions lokaler var spridda runt om i Stockholm. Det är också en vacker tanke, att en bra miljö med ljusa, luftiga rum och vacker utsikt smittar av sig på programmakarna och alltså till slut kommer lyssnarna till del. Det tredje önskemålet rör radiohusets yttre gestaltning och har styrts av den känsliga omgivningen. Ingenstans talas om radiohuset som en monumental byggnad eller en byggnad som får

demonstrera sin volym. Jämför detta med hur Scherman och Romare presenterade sitt radiohus i *Byggmästaren* 1945, där de beskrev hur byggnaderna placerats kring en monumentalt gestaltad förgård. Sune Lindström säger inte heller något om radiohuset som en viktig offentlig byggnad, något som poängterades 1945. Radiohusets yttre har i stället i möjligaste mån tonats ner. Främsta orsaken till detta är hänsynen till stadsbilden. Häri ligger också den stora skillnaden gentemot det tidigare förslaget. Där var den arkitektoniska gestalten en värdig inramning till en offentlig byggnad, här är det en byggnad som visar hänsyn mot den känsliga omgivningen.

Så till Erik Mattssons uttalanden vid presskonferensen. Vad är det han *inte* säger? Erik Mattsson talade främst om anläggningens organisation och han uppehöll sig vid de fördelar som den »decentraliserade centraliseringen« kommer att innebära. Inte heller Mattsson säger något om radion som offentlig institution. Det är egentligen inget konstigt med detta, han var kanske inte rätt person att lägga ut texten i denna fråga. När Schermans och Romares radiohus presenterades i *Byggmästaren* sköttes detta av dåvarande radiochefen Yngve Hugo. Som vi minns skrev han att det var av vikt att en offentlig institution fick en värdig arkitektonisk utformning. Något liknande uttalande lyser helt med sin frånvaro vid presskonferensen. Det är också värt att notera att radiochefen Olof Rydbeck inte var med vid detta tillfälle.

Presentationer av andra byggnader – några samtida exempel

Olof Rydbeck var alltså inte med vid presskonferensen 1958, och han medverkar inte heller när radiohuset presenteras i *Arkitektur* 1962. Man kan fråga sig hur det gick till när man skrev om andra större byggnadsprojekt. Fanns det utrymme för att presentera arkitektur på det sätt som skedde på Hugos, Schermans och Romares tid?

För att svara på denna fråga kan man ställa Olof Rydbeckes tystnad i samband med presentationerna av radiohuset mot vad som skrevs i *Arkitektur* i samband med andra stora byggnadsprojekt. Det kan invändas att dessa inte har något gemensamt med radio och TV, men jag menar ändå att det finns en poäng i jämförelsen. Oavsett verksamhet har man fått en ny byggnad, som inte bara ska fyllas med praktiskt innehåll utan också kan ges ett symbolvärde. Låt oss se på några exempel hämtade från det samtida Stockholm.

När Folksamhuset vid Skanstull i Stockholm stod färdigt 1960 ägnades det ett helt nummer av tidskriften *Arkitektur*. Inledningsvis skrev direktören Seved Apelqvist om den nya byggnaden (bild 31).

Folksamhuset vid Skanstull i Stockholm, som invigdes den 26 maj 1960, är knutpunkten i en landsomfattande rörelse. Det är inte ett självändamål, inte ett elfenbenstorn för enslig meditation och inte heller en plats för solenna parader och fester. Det är snarare symboliskt att det fått sin plats just här: insprängt mellan mäktiga områden av bostadskvarter, industrianläggningar och varudistributionskedjor, med en skola till närmaste granne, med storstadstrafiken brusande omkring på gator och broar, i tunnlar och i luften; med Hammarbyledens slussar inom räckhåll, med idrottsanläggningar i flera riktningar för sommar- och vintersport, med utlöpare av fastlandets skogar samt Mälarens och Östersjöns vatten inom synkretsen. Allt detta i själva centrum av Stor-Stockholm.

Folksamhuset lägger ett ansvar på oss, som är stort men inte prövande, lätt men inte likgiltigt: åt nära tre miljoner försäkringstagare har uppförts en anläggning för effektivt, samhällsnyttigt arbete med hjälp av en modern kontorsorganisation och sinnrika datamaskiner.¹⁴

31. Folksamhuset vid Skanstull var ett av de höghus som byggdes i slutet av 50- och början av 60-talet. Det ritades av Nils-Einar Eriksson och Yngve Tegnér och stod färdigt 1960. Den smala modul som använts bestämmer fönstrens storlek och ger byggnaden en smäcker gestalt.

Man kan tycka att Apelqvists ord är storvulna, men de utstrålar en stolthet över den nya byggnaden och är ett försök att ge dess placering, utformning och organisation ett symboliskt innehåll. Någon liknande programförklaring får vi inte från någon i Sveriges Radios ledning, utan vid presskonferensen 1958 talade Mattsson, som tidigare nämnts, om de organisatoriska fördelar som det nya radiohuset kommer att innebära. I temanumret om Folksamhuset förs liknande fördelar också fram av andra artikel-författare.

Sune Lindström talade om hänsynen till stadsbilden i samband med presskonferensen inför det stundande radiohusbygget. Liksom Lindström berör arkitekten Nils-Einar Eriksson denna fråga, när han skriver att det var viktigt att det höga och dominerande Folksamhuset blev ett tillskott till stadsbilden och att det fick en smäcker utformning.¹⁵

Men visst kunde det vara svårt att fylla de nya kontorshusen med ett symboliskt innehåll. När tävlingen om Wenner-Gren Center avgjordes skrev arkitekten Gunnar Larsén i *Arkitektur* om de inkomna bidragen. Uppdraget var att rita ett komplex med bostäder för gästforskare, konferens- och föreläsningsslokaler samt administrationslokaler. I programmet stod också att anläggningen skulle göras självbärande genom uthyrning av de kontorslokaler som också skulle ingå i anläggningen.

Larsén sammanfattar uppgiften så här:

Det krävande läget, som har anvisats i Sveavägens fond, ställer helt naturligt stora krav på den arkitektoniska gestaltningen, som ju skall uttrycka, att här är något, som inte är ett kollektivhus, vilket som helst, utan som är en del av alla de olika högskolor och vetenskapliga institutioner, som finns i Stockholm. Anläggningen skall således ge uttryck för den anda och karaktär, som kännetecknar dessa olika centra för vetenskaplig forskning.¹⁶

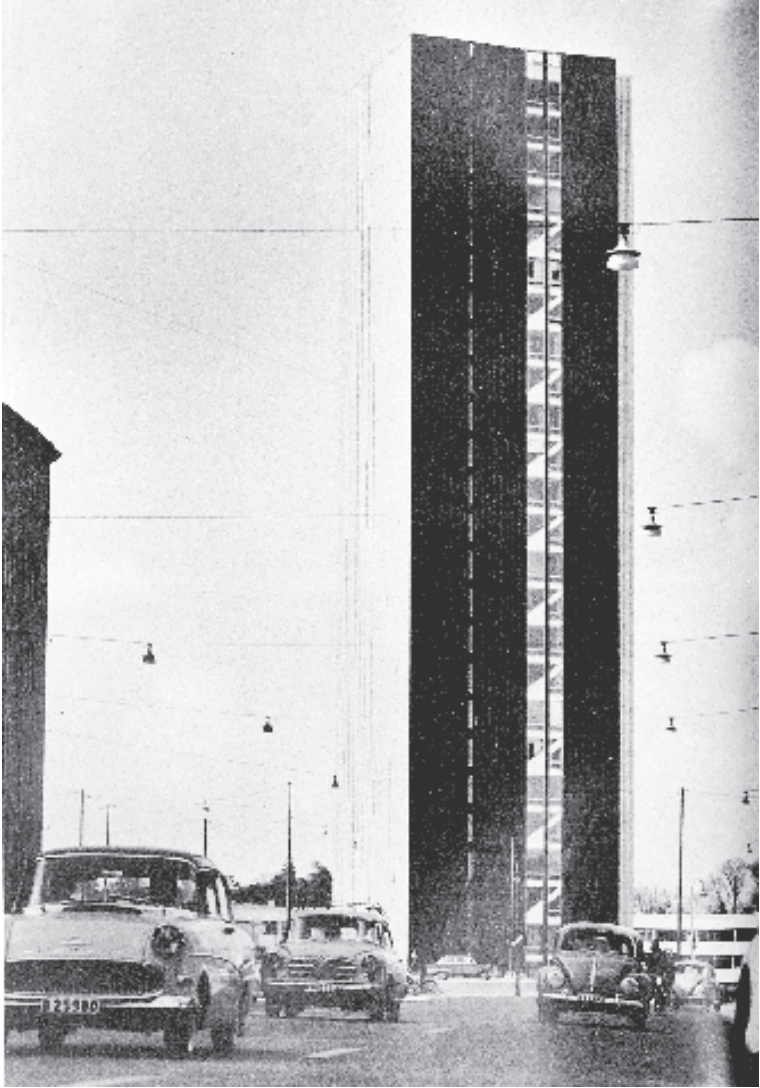
Sune Lindströms och Alf Bydéns förslag »Wenner-Gren, ever green« var ett av de förslag som prisnämnden föreslog till bearbetning och det som till slut kom till utförande. Larsén skriver om detta förslag att han omöjligen kan inse att ett renodlat kontorshus kan utgöra den markanta symbolen för denna anläggning och i sig uttrycka institutionens art och dess andliga betydelse.¹⁷ Till skillnad från Seved Apelqvist, som lyfte fram det nya Folksamhusets symboliska värden, hade Gunnar Larsén svårt att acceptera att ett kontorshus skulle kunna ge uttryck för något sådant.

När arkitekterna presenterade Wenner-Gren Center i *Arkitektur* 1962 tryckte de på dess symboliska värden. Anläggningen gavs en särprägel som arkitektonisk helhet för att skilja sig från omgivningen. Arkitekterna ville ge anläggningen ett ansikte som svarade mot »den storartade tanken« på ett internationellt forskarcentrum. De olika delarna i anläggningen grupperades som en inåtriktad komposition som ett uttryck för koncentration och samlevnad. Anläggningens planform liknar en spiral eller en snäcka, den symboliska formen för evolution, skriver arkitekterna och fortsätter:

Möjligen kan man också finna en symbolisk parallell mellan snäckans form, som ju i sig förenar rörelse inåt med rörelse utåt, och grundtanken i Wenner-Gren Center: forskare från alla väderstreck koncentreras hit för att efter en intensiv period av arbete och tankeutbyte åter spridas över världen.

Kontorshuset, som Gunnar Larsén hade så svårt att acceptera som anläggningens symbol, kallade arkitekterna »pylonen« och den sågs som den yttre manifestationen av storheten i grundtanken. Vertikaliteten knöt an till känslan att sträva uppåt (bild 32).¹⁸

Seved Apelqvists ord om Folksamhuset, och Lindströms och Bydéns om Wenner-Gren Center, är två exempel i radiohusets

32. Wenner-Gren Center ritades av Sune Lindström och Alf Bydén. Det 25 våningar höga kontorshuset som ligger i Sveavägens fond har en snedvinklig plan och uppåt konvergerande fasader. Det var det första höghus i landet som byggdes med stålkonstruktion.

samtid på försök att fylla arkitektur med ett symboliskt innehåll. En liknande deklARATION lyser med sin frånvaro i samband med radiohuset. Man skulle kunna tänka sig ett försök, från Sveriges Radios eller arkitekternas sida, att se radiohusets läge och utformning på samma vis.

I Erik Mattssons papper inför presskonferensen står: »Det är inte roligt att tala om ett nytt radiohus igen, det har skrivits så mycket om radiohus. Men vi är optimistiska. Det är ändå inte Sveriges äldsta bygge. Musikaliska akademien började för 70 år sedan.«¹⁹ Dessa ord – som man kan undra om Mattsson uttalade vid presskonferensen – röjer en trött och lite uppgiven ton. Kanske var det så att man från Sveriges Radios sida inte kunde uppåda den entusiasm inför radiohusbygget som man gjort tidigare. Det var ju inte första gången som planer för ett radiohus i Stockholm presenterades och kanske fanns det en rädsla att de skulle gå i stöpet igen. Här finns möjligen också förklaringen till Olof Rydbeckes tystnad när radiohusplanerna läggs fram. Som vi ska se intar han en försiktig hållning även sedan spaden satts i jorden.

Det första spadtaget

Det första spadtaget till radiohuset togs klockan 11.15 den 2 maj 1958. En grupp prominenta radioanställda åkte ut till den nya tomten från Kungsgatan 8 för att delta vid det högtidliga tillfället. Så var det då äntligen dags. Erik Mattsson och radioveteranen Sven Jerring fick var sin spade och satte igång. Det gick bäst för Mattsson som tog några ordentliga spadtag. Han hade vanan inne från trädgården där hemma. Sämre gick det för Sven Jerring, som hamnade rakt på en sten och till slut fick gräva i Mattssons grop. Ur högtalare som hade satts upp på platsen strömmade radioprogrammet »Musik under arbetet«, som sändes mellan elva och tolv. Erik Mattsson höll ett kort tal där han beskrev vad som nu väntade – först skulle det bli en stor grop där kontors-

och studiodelen skulle ligga. Han berättade också att det var nästan på dagen tjugotvå år sedan de första ritningarna till ett radiohus gjordes. Radiochefen Olof Rydbeck sade att första spadtaget på radiohuset markerade en epok i radions historia och att man, vis av tidigare erfarenhet, ville ha så lite uppmärksamhet som möjligt. Han utlovade dock större festligheter i samband med att grunden började läggas. Sedan kom en bulldozer och tog vid där Jerring och Mattsson slutade. Träd började fällas och skjul rivas, med radiomännen och traktens nyfikna barn som publik. Det hela bevakades av både radio och TV, Dagens Eko för radion och TV-journalen för TV (bild 33 och 34).²⁰

Grundstenen

Nästa ceremoniella steg mot det färdiga radiohuset togs vintern 1960. Under högtidliga former lades grundstenen till radiohuset den 21 januari detta år. De som slöt upp i vinterkylan var, förutom Sveriges Radios ledning och flera styrelsemedlemmar, personal från Byggnadsstyrelsen och Telegrafstyrelsen. Sveriges Radios styrelseordförande Per Eckerberg höll ett tal som nästan dränktes i slamret på byggarbetsplatsen.

Därefter följde en ceremoni. I husgrunden nedsänktes en plåt-låda med programtablåer, inspelade radioprogram, *Sveriges Radios årsbok* och en porträttmatrikel. Uppdraget utfördes av radiochefen Olof Rydbeck, styrelseordföranden Per Eckerberg och ekonomichefen Erik Mattsson. Sedan skottade de nyblandad betong över det hela. Med vid ceremonin var bland andra radio-medarbetarna Sven Jerring och Tage Danielsson. Högtidligheterna avslutades med ett glas sherry i en av byggbarackerna och radiochefen utropade ett fyrfaldigt leve för radiohuset och dess invånare. Händelsen uppmärksammades naturligtvis av pressen (bild 35).²¹

33. Sven Jerring och Erik Mattsson tar det första spadtaget på radiohusstomten den 2 maj 1958.

34. Platsen där radiohuset skulle byggas under schaktningsarbetet. I bakgrunden syns amerikanska ambassaden till höger och Stora Sten-skjulet till vänster.

35. Några av deltagarna vid ceremonin i samband med att grundstenen till radiohuset lades den 21 januari 1960. Från vänster: Folke Olhagen (reporter), Per Eckerberg (styrelseordförande), Olof Rydbeck (radiochef) och Håkan Lygnell (fastighetsingenjör).

Radiohuset inflyttningsklart

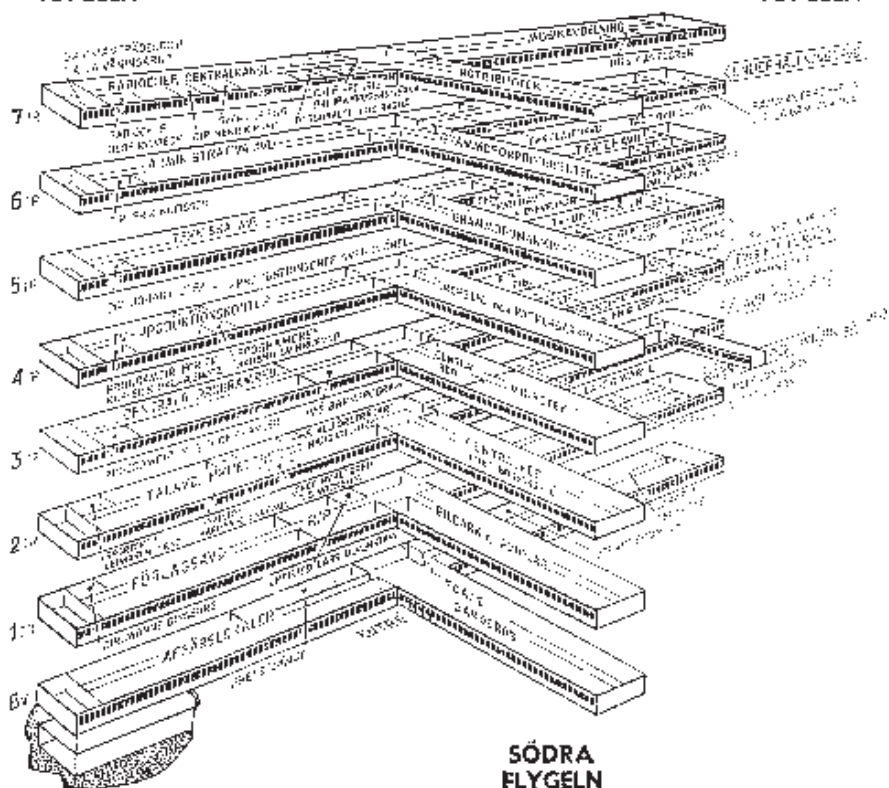
På sommaren 1961 stod radiohuset vid Oxenstiernsgatan i Stockholm inflyttningsklart. Kontorsdelen och entréhallen var färdiga och den stora flytten ägde rum under en helg i slutet av augusti detta år. Den 26 augusti skrev både *Dagens Nyheter* och *Svenska Dagbladet* om flyttbestyren. Ett 40-tal anställda inom byggnadskommittén och administrationsavdelningen hade redan arbetat i huset under en månad, men nu fick de sällskap av ytterligare 200 arbetskamrater. Det var administrationsavdelningen i sin helhet, radiochefens kansli, centrala programredaktionen och teateravdelningen som flyttade in. Till oktober beräknade man att flyttbestyren skulle vara över. Talavdelningen var den sista som flyttade in i det nya huset.²²

Under sommaren 1961 hade det snart inflyttningsklara radiohuset uppmärksammats i dagspressen. Den 4 juli skrev *Dagens Nyheter* om anläggningen. I artikeln får läsaren veta var i byggnaden de olika avdelningarna inom radion kommer att ta plats och med en teckning visas hur radiofolket kommer att fördelas våning för våning (bild 36).²³ Det är i detta sammanhang värt att lägga märke till att det aldrig skedde någon formell invigning av radiohuset. När huset stod färdigt flyttade man helt enkelt in.

Restaurangen som inrymdes i Stora Stenskjulet stod färdig 1961. Arbetet med att inreda den gamla 1700-talsbyggnaden till personalrestaurang hade påbörjats 1959. Att göra Stenskjulet till restaurang innebar dels att man fann en lämplig användning för byggnaden, dels att personalen fick tillgång till en miljö som skilde sig från kontorshusets.

VÄSTRA
FLYGELN

ÖSTRA
FLYGELN

36. Den här teckningen visar hur radiohuset var organiserat vid inflyttningen 1961. Här framträder tydligt hur personalen var organiserad i det nya huset. I en flygel satt programredaktionerna, i en annan de administrativa avdelningarna och i en tredje låg de olika arkiven.

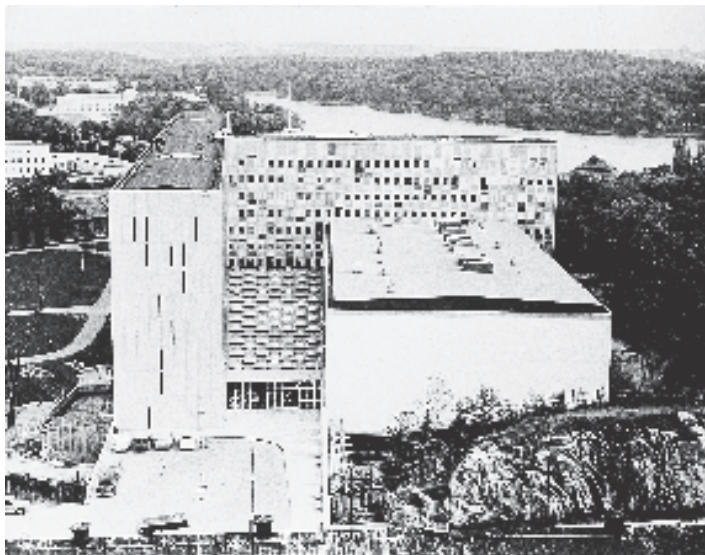
Radiohuset

Entrén från Oxenstiernsgatan leder till en stor hall som vidgar sig inåt, eftersom kontors- och studiodel divergerar från varandra. På höger hand ligger fyra större studior och här finns också några mindre affärslokaler. På vänster hand är en restaurang, en liten butik och banklokaler belägna. Ljusbrunnar i taket fördelar ett jämnt ljus i det vidsträckta rummet.

Entréhallen har förändrats under de över trettio år som gått sedan den stod färdig samtidigt som kontorshuset. Den största förändringen är banklokals utbyggnad, som formar ett segment av en cirkel och skjuter ut i entréhallen. I entréhallens fond ligger receptionen och här är det stopp för allmänheten. Förbi den glasade väggen kommer bara de anställda och anmälda besökare (bild 37–41).

Väl förbi glasväggen ligger ett väntrum för besökare, varifrån man ser ut åt öster. Bortom de divergerande byggnadskropparna och ljusbrunnarna skymtar amerikanska ambassaden. På höger hand ligger studiodelen, på vänster hand kontorsdelen. Det ljusa och luftiga trapphuset i kontorsdelen är beläget ungefär mitt i kontorshusets långsträckta byggnadskropp och i anslutning till väntrummet vid receptionen. Kontorshuset har mittkorridorer med kontor på var sida. På detta sätt är våningarna organiserade (bild 42).

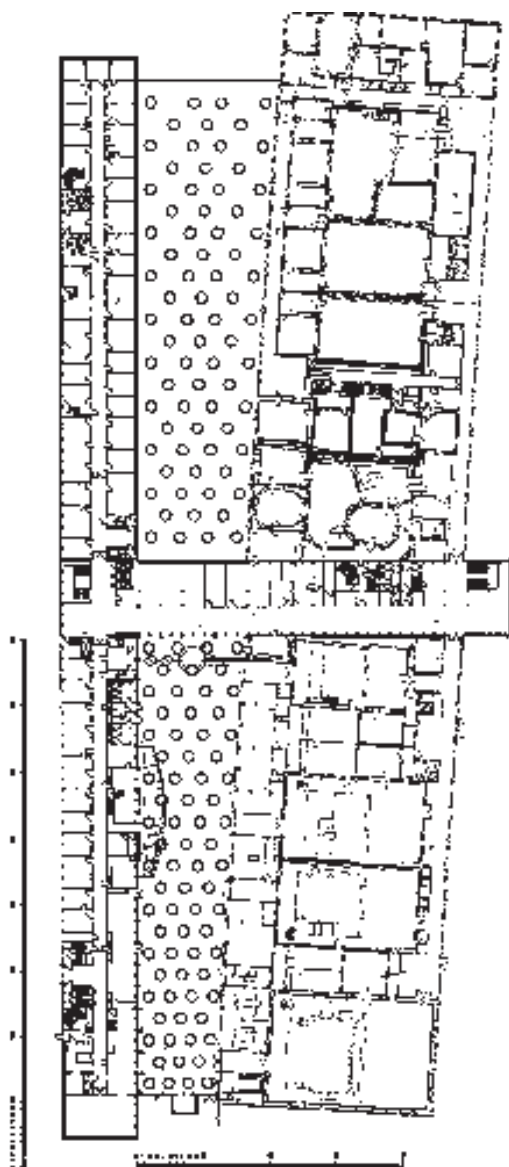
Kontorshuset motsvarar den standard som var gängse för en statlig kontorsbyggnad, men särskild vikt lades vid ljudisoleringen. Det finns också ett mer omfattande kanalsystem för elström än vanligt. Kanaler löper i golv och i varannan fasadpelare. I

37. Radiohuset i Stockholm sett från FOA:s höga hus. Till höger ligger den lägre studiodelen och till vänster kontorshuset. Mellan dem ligger en låg entréhall med ljusbrunnar i taket. Från mitten av kontorshuset skjuter en flygel ut som förbinder kontor och studior.

38. Radiohuset sett från Oxenstiernsgatan. Kontorshusets fasad är över 160 meter lång och gavlarna är artikulerade av långsmala fönster.

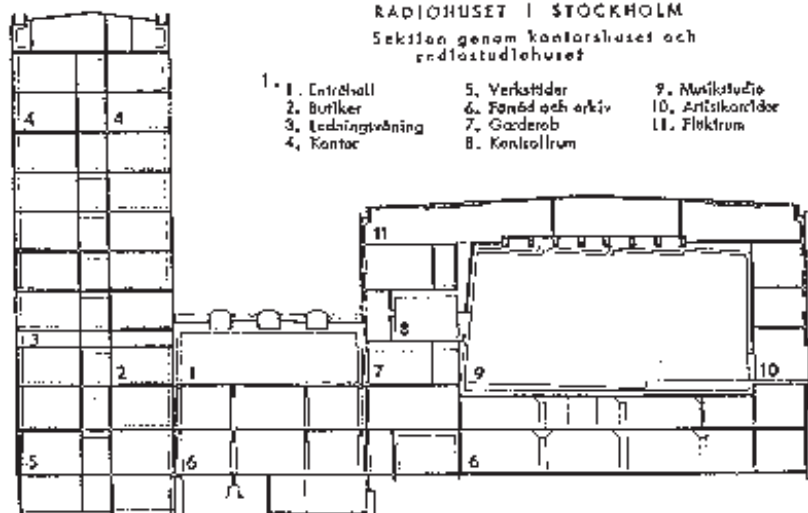

39. Plan av bottenvåningen i radiohuset. Den långsmala kontorsdelen formar ett T. Studiodelen är en bred byggnadskropp vid kontorshusets sida.

RADIOHUSET I STOCKHOLM

Sektion genom kontorshuset och
radiostudiolhuset

1. Entréhall	5. Verkstider	9. Musikstudio
2. Butiker	6. Fönéd och arkiv	10. Artistkontor
3. Ledningsvåning	7. Garderob	11. Föreläsrum
4. Kontor	8. Kontrollrum	

METER

41. Entréhallen som den ser ut i dag. I fonden ser vi utbyggnaden av banklokalerna. Cirkelsegmentformen bryter den stramhet som tidigare präglade hallen.

42. Trapphallen i radiohusets kontorsdel, som den ser ut i dag. I stället för vaktmästardiskar och Bruno Mathsson-stolar finns här nu »rök-rum«. De gör det från början ljusa trapphuset mörkare och bryter med sin klumpiga form mot exaktheten i trappor och räcken.

varje fönstermodul finns en fönsterbänk för ledningar och apparater av olika slag. Kontorshuset är ett stomhus med platsgjutna bjälklag och korridorväggar men med fabriksstillverkade fasadpaneler av betong. Fasaden är uppbyggd av en glasfasad med aluminiumprofiler och lätta fasadelement av trä med tvåglasfönster. För att minska upptagningen av sol och värme utgör fönsterytan endast 25 procent av fasadytan. Fasadglaset förekommer i fyra olika utföranden, olika gråa nyanser i så kallat vilt mönster. De mörkaste nyanserna har koncentrerats till de nedre våningarna. Gavelväggarna göts på plats och kläddes med fabriksgjorda, räfflade fasadelement. Golven i trappor och källarkorridorer är gjorda i cementmosaik, sammanträdesrum och övriga korridorer var ursprungligen försedda med heltäckande mjuka mattor, medan golven i kontoren belagts med linoleum. Fasadmodulen är 1,65 meter. Antalet kontor var ursprungligen 824.

Den konstnärliga utmyckningen av radiohuset koncentrerades till sammanträdesrummen. Carsten Hwistendahl, Gunilla Palmstierna och Lars Rolf har utsmyckat var sitt rum.

En trappa ner kan vi gå ut i parken framför kontorshuset. Härifrån ser vi glasfasaden på närmare håll. Glaset speglar omgivningen, men gör också att vi har god insyn i byggnaden. Tydligast blir detta om vi riktar blicken mot trapphuset, där glasfasaden ger en säregen effekt. Trapploppet syns tydligt, liksom människorna som rör sig därinne, samtidigt som vi ser spegelbilder av himmel, moln och träd. När vi vänder oss om ser vi de äldre byggnaderna som också finns i den lummiga parken. Mellan Stora Stenskjulet och radiohuset finns en gammal husgrund där några bänkar placerats. Eftersom den trots allt ganska höga kontorsbyggnaden är orienterad i öst-västlig riktning ligger parken i skugga under större delen av eftermiddagarna (bild 43 och 44).

Vi går in i kontorshuset igen, upp en trappa och vidare mot studiodelen. I slutet av korridoren öppnar sig en trapphall, ursprungligen kallad artistfoajén, smyckad av Folke Truedssons

43. *Radiohuset sett från parken. Kontorshusets glasade fasad som speglar sin omgivning är ett fint exempel på det tidiga 60-talets arkitektur som knyter an till internationella strömningar. Det här sättet att använda glas i fasader praktiserades bland annat i den amerikanska skyskraparkitekturen. Den lummiga parken kunde bevaras som den såg ut före byggstarten. Till vänster skimtar Stora Stenskjulet, där personalrestaurangen finns.*

»Pelarsal«. Från trapphallen leder korridorer, med stora fönster ut mot höjden söder om studiobyggnaden, åt höger till de större studiolokalerna med plats för publik, åt vänster till de övriga (bild 45).

Studiobyggnaden är fem våningar, tre ovan jord och två under. Denna del kostade på grund av de tekniska installationerna hela 43 miljoner, att jämföra med 21 miljoner för kontorshuset. Studiodelen har förändrats i omgångar under de drygt trettio år som gått sedan den stod färdig.

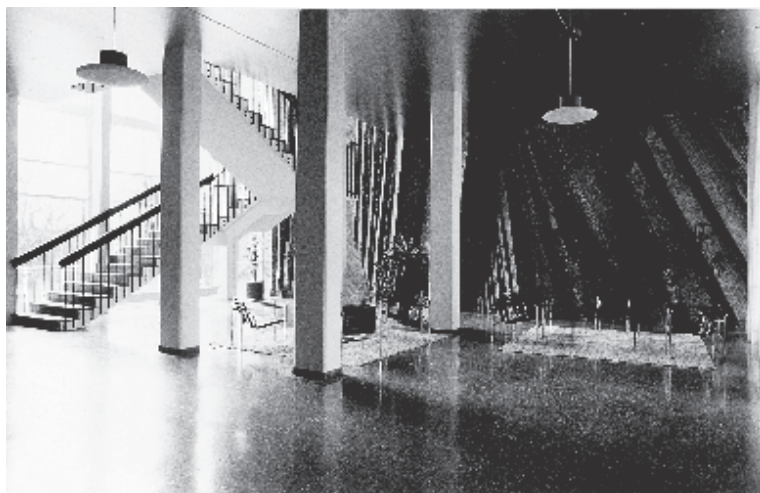
Ursprungligen rymde studiobyggnaden bland annat 4 musikstudior för publik, 3 musikstudior utan plats för publik, 2 teaterstudior, 2 featurestudior, 20 talstudior och 17 redigeringsrum. De större studiolokalerna byggdes som rum i yttre rum (den så kallade »låda i låda«-principen). På detta sätt erhöll man önskad ljud-

44. Restaurangen i Stora Stenskjulet som den såg ut 1961. I byggnaden, som var illa åtgången när det bestämdes att huset skulle bli personalrestaurang, inreddes två matsalar och kök. Matsalarna fick specialritade möbler som i dag inte finns kvar.

isolering, vilket också ljudslussar och bastanta dörrar bidrog till.

Låt oss först se på västra delen av studiobyggnaden, alltså den som vetter mot Oxenstiernsgatan. I bottenvåningen ligger de fyra stora studiolokalerna med plats för publik. En trappa upp ligger kontrollrummen. Två trappor upp fanns turistgången, varifrån man kunde se ner i publikstudiorna. Till en början användes

45. Den ljusa artistfoajén i radiohusets studiodel har försetts med en väggutsmyckning av Folke Truedsson. Kärvheten och dramatiken i den stora betongrelief som täcker hela väggen innebär en spänningsfylld kontrast till det strama rummet.

46. Genom fönstret i ett kontrollrum ser vi in i en studio. Många studiolokaler har direkt dagljus, något som är ganska ovanligt i studiolokaler.

turistgången vid guidade turer i radiohuset, men numera är fönstren igensatta. Endast tre av studiolokalerna når upp i denna våning. Ovanför den minsta studion, närmast trapphallen, finns en större produktionsenhet för tal-, diskussions- och featureprogram (bild 46 och 47).

Så till östra delen, som vetter mot Gärdesgatan. Via trapphallen kommer man till det som tidigare kallades artistgången. Denna vidgades till tre artistfoajéer vid fem stora studioblock ursprungligen avsedda för musik och teater. Från foajéerna kommer man direkt in i studiolokalerna. På norra sidan går den så kallade teknikergången, varifrån man når kontrollrummen.

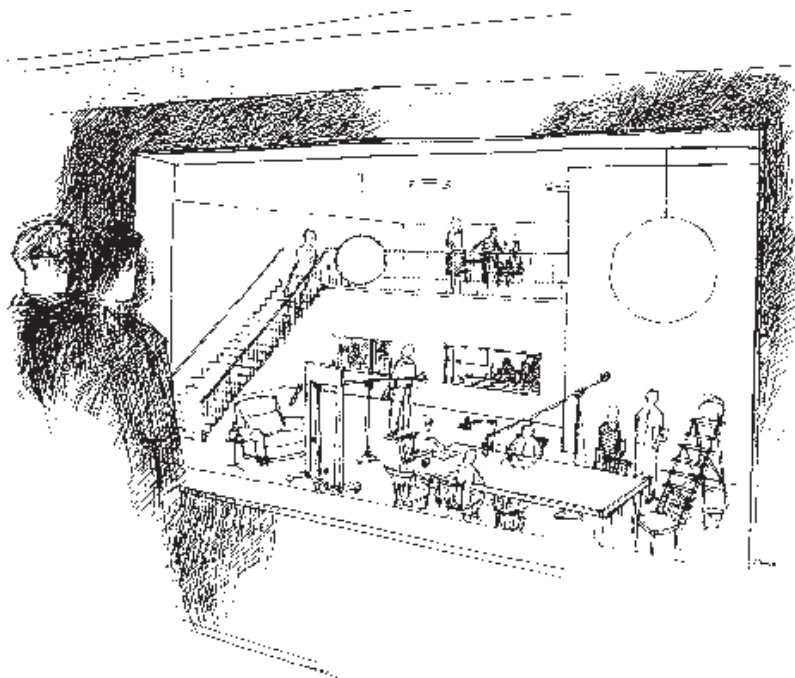
En trappa upp låg turistgången, varifrån man hade god insyn i de fem studiorna avsedda för musik och teater. Mellan turistgången och nordfasaden ligger 12 redigeringsrum. På två trappor låg programkontrollerna (PK), 15 rum i fil, utmed sydfasaden. Här slutjusterades radioprogrammen med hänsyn till kontinuitet och samordning och här gjordes alla på- och avannonser och sammanfogningen av programinslagen från de olika produktionsenheterna. I mitten av PK-korridoren låg driftcentralen.

På två trappor finns också 14 mindre produktionsenheter. En »suckarnas bro« mellan studiodelen och kontorshuset har byggts för att programskaparna lätt ska kunna nå produktionsenheterna i studiobyggnaden.¹

Förändringar i radiohuset

Det har gått över trettio år sedan radiohuset stod färdigt. Under denna tid har mycket hänt. Radio och TV har decentraliserats, vilket gjort att trångboddheten lindrats något. Men i Stockholm sker en stor del av programproduktionen på annan plats än inom kvarteret Förrådsbacken.

Radiohusets yttre är sig ganska likt. Entréhallen har förändrats eftersom banklokalen fick en disk som skjuter ut i hallen och receptionen byggs om. Studiodelen har förändrats i takt med att

47. Turistgången i studiodelen. Genom ett stort fönster kunde man följa arbetet i studion. I dag är fönstret igensatt.

ny teknik har införts. Från början fanns här också öppna gårdar i det övre våningsplanet, men de har successivt kommit att användas som kontorsytor.

Det lades ner mycket möda på inredningen av radiohuset. Många av de helheter och detaljer som fanns från början har försvunnit genom åren. Entréhallen har förändrats genom att Arne Jacobsen-fåtöljerna bytts ut mot en enklare möblering. Dessutom har väntrummet alldeles innanför receptionen försetts med ett slags fontän. På varje våning i trapphallen fanns en vaktmästardisk och några Bruno Mathsson-fåtöljer för de besökande. Detta finns inte kvar, i stället har rökrum inretts i trapphallen vilket gör den mörkare. De heltäckande mattorna i kor-

ridorerna har bytts ut mot linoleummattor. Armaturer och specialritade skyltar och dörrhandtag har likaså bytts ut. Några av sammanträdesrummen med väggfasta utsmyckningar har tagits i anspråk för andra verksamheter. För restaurangen specialritades möbler som i dag är utbytta (bild 48-51).

Arkitekt Erik Ahnborg har under våren 1997 gjort en genomgång av de förändringar som vidtagits i radiohuset och lagt fram ett förslag till åtgärder. Förhoppningsvis kan det leda till att några av de allmänna utrymmena återställs till sitt ursprungliga utseende. Några av Ahnborgs synpunkter kan sammanfattas så här: De färger som ursprungligen användes – svart, vitt och grått – har förändrats genom åren och visar inte längre någon genomtänkt linje. Nya idéer för färgsättning av väggar och golv bör utarbetas. Den stringenta möbleringen med exempelvis Bruno Mathsson-stolar har förändrats; en möblering som harmonierar med byggnadens arkitektur bör återskapas. Utrymmen för röka-re inrättas på annan plats så att trapphusen kan återställas.

TV-huset

När radiohusets studiodel stod färdig var TV-huset nästa byggnadsetapp. Under åren 1965-69 byggdes TV-husets studiolokaler inför TV 2-starten. Sedan sändningarna började 1956 hade TV sänts från lokaler på det gamla A1-området vid Valhallavägen.

Eftersom jag kommer att göra en jämförelse mellan de tre olika förslagen och ett TV-hus inte ingick i de tidigare förslagen, ägnas TV-huset mindre utrymme än radiohuset och Berwaldhallen.

De nya lokalerna utefter Valhallavägen var en trevånig byggnad. Bottenvåningen, som ligger under gatunivån, innehåller studiolokaler, verkstäder och rekvisitautrymmen. I mellanplanet, dit entrén är förlagd, ligger bland annat kontorslokaler och kontrollrum. På den översta våningen placerades programkontroller och Rapportstudio.

48. Trapphallen som den såg ut 1961. På varje våningsplan fanns en vaktmästare, vars disk vi skymtar till vänster. Här kunde besökare sitta ner och vänta i en Bruno Mathsson-stol.

49. Ett sammanträdesrum i kontorshusets östra ände som det såg ut 1961. De smala fönstren försågs med utsmyckningar av Lars Rolf. I dag har rummet inretts till kontorslandskap och de flesta utsmyckningarna har flyttats.

50. Entréhallen som den såg ut 1961. Ljusbrunnarna i taket motsvaras av golvmönstrets rundlar.

51. Entréhallen innan glasväggen sattes upp. Den runda receptionsdisken tog upp formen från ljusbrunnarna i taket och rundlarna i golvet.

52. TV-huset när studiodelen stod färdig 1969. Kontorshuset skulle dröja ännu några år.

Under åren 1969–73 byggdes TV-husets kontorsdel. TV-byggnaderna kontrasterar mot lättheten hos radiohuset genom sina horisontala fönsterband och putsade fasader, och de är också mycket lägre än radiohuset. Lindströms och Ahnborgs tanke bakom detta var att alla byggnader inom kvarteret Förrådsbacken skulle få olika utformning. De menade att området var för stort för att låta byggnaderna vara för lika varandra och därför fick TV-huset en utformning som skilde det från kontorshuset och studioblocket. Likaså fick Berwaldhallen en utformning som skilde den från de övriga byggnaderna.

Radiohuset, TV-huset och Berwaldhallen är förbundna med varandra genom en underjordisk gång i två våningar som löper utmed Oxenstiernsgatan.

Det fanns flera skäl till att TV-husets studiodel blev lägre. Det var delvis av praktiska skäl – studiolokalerna måste ligga i ett plan. Det var också av hänsyn till stadsbilden. Byggnaderna vetter mot Gärdet och skulle vara låga för att få anläggningen att plana ut i den riktningen (bild 52 och 53).

53. Dekorgången i TV-huset. De stora volymer som TV-huset rymmer är svåra att få en uppfattning om från utsidan. Dekorgången löper genom hela byggnaden parallellt med Valhallavägen. Här ligger stora studiolokaler och verkstäder.

TV-huset byggdes ut i en andra etapp mellan 1983 och 1993. Denna etapp omfattade dels en utbyggnad av studiodelen längs Valhallavägen, dels en byggnad placerad mellan TV:s första studiobyggnad och Stenskjulet, kallad Nyhetshuset. Nyhetshuset, där Aktuellt och Rapport har sina studior och övriga utrymmen, ritades av BSK Arkitekter.²

Berwaldhallen

Det konserthus som planerades ingå i radio- och TV-anläggningen fick sin nuvarande placering vid Strandvägen fastställd redan 1962. Innan dess tänkte man sig att konserthuset skulle ligga i Karlavägens fond.

De första ritningarna över den stora musikstudion i sitt nuvarande läge är daterade den 19 januari 1962. De visar en byggnad som ligger nedsänkt i sluttningen och liknar på så vis Berwaldhallen som den ser ut i dag. På dessa tidiga ritningar är planen kvadratisk, vilket skiljer den från hur uppgiften slutligen löstes. Exteriören är en diskret, låg, glasad kub som smälter väl in i den grönskande omgivningen.³

I utbyggnadsplanen för radio och TV i Stockholm, som upprättades 1961 och reviderades i maj 1963, omtalas dessa skissförslag och musikstudion finns inritad på en av situationsplanerna. Enligt denna planeras byggnadsetappen till åren 1973–1980. Som ytterligare en möjlig utbyggnad finns en mindre musikstudio ut mot Oxenstiernsgatan mellan Berwaldhallen och radiohuset med på ritningarna.⁴

1960 års rundradioutredning, som lade fram sitt betänkande 1965, berörde planerna på en större musikstudio som en del i utbyggnadsplanerna av radio- och TV-byggnader i Stockholm. Den skulle utgöra den tredje etappen och byggas efter TV-huset. Sveriges Radio och Byggnadsstyrelsen enades om att den mindre konsertstudio som var tänkt att placeras utmed Oxenstiernsgatan inte skulle byggas.

Utredningen fick i uppdrag att överväga behovet av den tredje etappen liksom möjligheterna till samverkan med Musikhögskolan. Att både Sveriges Radio och Musikhögskolan skulle kunna utnyttja den större konsertsalen i anslutning till radiohuset var något som hade diskuterats sedan 40-talet. Då planerades radiohuset ligga vid Valhallavägen och Musikhögskolan skulle placeras alldeles bredvid. Följaktligen skulle de större musikstudiolokalerna i radiohuset kunna utnyttjas av både radion och Musikhögskolan. Nu visade det sig dock omöjligt att jämka ihop Musikhögskolans och Sveriges Radios önskemål och utredningens slutsatser var att Sveriges Radios behov primärt avsåg radioorkestern och dess inspelningar för radio och TV. Musikaliska akademiens stora sal, vilken var orkesterns hemvist, hade blivit otidsenlig och olämplig. Utredningen fann att det måste beredas utrymme på radions tomt för en studiolokal på 12 000 kubikmeter och en publik på 750 personer. Byggnaden borde inte utföras som ett konserthus utan som en studio anpassad efter radios och TV:s behov.

Den 10 december 1963 hemställde Byggnadsstyrelsen om godkännande av byggnadsprogrammet och begärde projekterings-tillstånd. Den totala kostnaden beräknades till 14 miljoner kronor. Radioutredningen tillstyrkte hemställan i ett remissyttrande den 11 februari 1964. Med tillkomsten av en tredje etapp syntes behovet av studiolokaler i Stockholm i huvudsak ha täckts. Något beslut om den tredje byggnadsetappen hade emellertid ännu inte fattats när radioutredningen 1965 lade fram sitt betänkande.⁵

Regeringens uppdrag till Byggnadsstyrelsen att sätta igång projekteringen kom först 1973. För att värna om den känsliga Djurgårdsmiljön placerades två tredjedelar av konserthallen under marknivån. En sådan lösning gjorde att den stora konsertsalen med plats för en publik på 1300 personer inte blev ett dominerande inslag i stadsbilden.

Med Berwaldhallen fick radio- och TV-anläggningen en byggnad som på flera sätt skiljer sig från de övriga. Berwaldhallen är tillgänglig för allmänheten, byggnaden vänder sig mot publiken. De andra är kontorshus och byggnader för produktion av program, även om vissa utrymmen är öppna för allmänheten. Med Berwaldhallen förhåller det sig annorlunda. Förutom att fungera som den största musikstudion är den också en stor, publik konsertsal.

Också den arkitektoniska gestaltningen av Berwaldhallen skiljer den från övriga delar i anläggningen. I radio- och TV-huset finns en klarhet i de stora, enkla och tydliga formerna, men Berwaldhallen redovisar inte sin yttre gestalt på ett lika klart sätt. Det beror inte bara på att två tredjedelar av volymen inte är synlig för oss utan på hur byggnaden gestaltats. Berwaldhallen består av konserthallen omgiven av foajéerna i tre våningar.

Något som kännetecknar Berwaldhallen – liksom radio- och TV-huset – är strävan att på olika sätt minska eller förta effekten av byggnadernas stora volymer. Till det yttre är Berwaldhallen uppbyggd av glas och betong. På avstånd syns den hexagonala konsertsalens övre del tydligast, den består helt av betong. Mellan de vertikala betongelementen skymtar väggarna av platsbyggt betong. De utskjutande betongelementen med varierande djup har ingen bärande funktion utan är i första hand ett sätt att artikulera fasaden.

Där nedanför ser vi den översta foajén, till övre raden. I exteriören interpunkteras här betongelementens oregelbundna rytm av glasytor som dragits något tillbaka. Den uppglasade foajén ger en ljus och naturnära känsla och den oregelbundna rytm som skapas av betongelement och glasytor gör att byggnadens volym blir svärgripbar. Det linjespel som betongelementen skapar ger inte bara byggnadens yttre en vertikal riktning utan gör också att fasaden känns lättare.

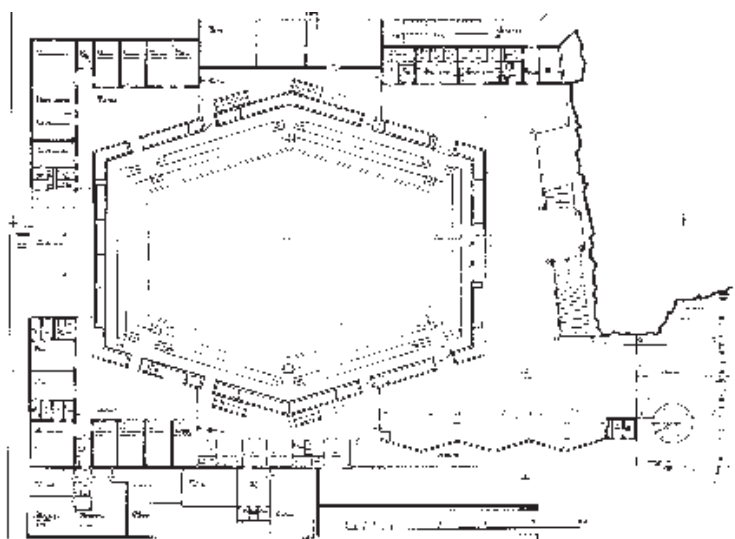
Entrén till Berwaldhallen vetter mot Strandvägen och där bredvid finns en stor port genom vilken man tar in utrustning och instrument. Foajén innanför den stora publikentrén öppnar

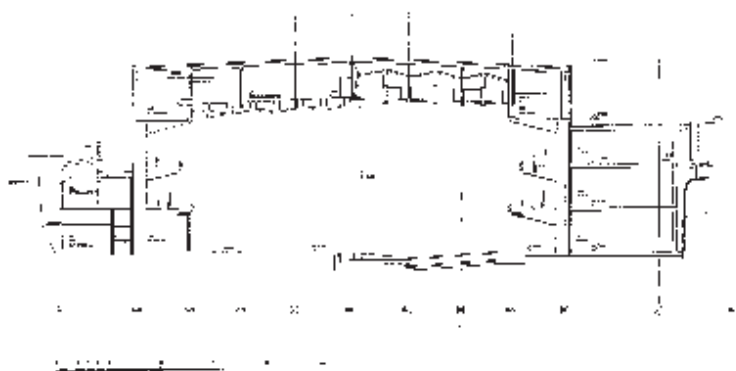
54. Berwaldhallen uppfördes som en del av radio- och TV-anläggningen. Den fungerar som den största musikstudion men är också en publik konsertsal. Med hänsyn till Djurgårdsmiljön är två tredjedelar av byggnadens volym nedsprängd i berget.

55. Berwaldhallen ligger i hörnet av Oxenstiernsgatan och Strandvägen. Området tillhörde tidigare Törnerska villan som nu är sammanbunden med Berwaldhallen.

56. Berwaldhallen, plan.

57. Berwaldhallen, längdsektion.

sig inåt och åt höger. Den sexkantiga salens ytterväggar blir bestämmande för foajéernas form och gör att vinklar och vrår inte är räta. Den blå matta som lagts i foajéerna bidrar till att hålla samman dem (bild 54-60).

En trappa ner från entrén och första radens foajé ligger parkettens foajé, en trappa upp andra radens foajé. Trappan följer den nakna bergväggen, där bergväggen blir till ett eko av Folke Truedssons skulpterade betongvägg i artistfoajén i radiohuset. Små förskjutningar, den nakna bergväggen, de glasade ytorna och de sneda vinklarna kännetecknar foajéerna.

I utrymmena bakom podiet finns instrumentförråd, omklädningsrum och uppehållsrum samt andra utrymmen för musiker, dirigenter och solister. I framtiden hoppas man också få disponera Törnerska villan bredvid Berwaldhallen. De båda byggnaderna är förbundna med varandra genom en underjordisk gång.

Att spränga ner konsertsalen i berget minskade inte bara ingreppen i Djurgårdsmiljön. Det har också givit en bra isolering mot ljud utifrån och innebär att den underjordiska gång som förbinder Berwaldhallen med radiohuset och TV-huset på detta sätt kommit i samma nivå som konsertsalens scen, vilket underlättar transporterna. Den omgivande graniten får en konstant temperatur av cirka 15 grader, vilket minskar uppvärmningskostnaderna.⁶

Den konstnärliga utsmyckningen i foajéerna är gjord av Hans Viksten på temat »musikmagi«. I de stora väggdekorationerna kombinerar han instrument och musikens symboler.

I den övre foajén finns Hertha Hillfons skulptur »Vindens dotter« och vid entrén en porträttmask i brons föreställande Franz Berwald. Bronsmasken gjordes av Carl Eldh, som också utfört den bronsbyst av Berwald som står i artistentrén.

Erik Ahnborg berättar att de ljusa och luftiga foajéerna, som i det övre planet har direkt kontakt med naturen utanför, planerades som en kontrast till den slutna konsertsalen. Det finns belysning i träden utanför, och trädgårdsarkitekten Walter Bauer

58. Trappan som förbinder foajéerna i Berwaldhallen går utmed bergväggen.

59. Den övre foajén i Berwaldhallen är ljus tack vare den uppglasade fasaden.

60. Berwaldhallens konsertsal har en sexkantig form. De träslag som använts gör rummet ljust trots att det inte har något dagsljusinsläpp.

arrangerade omgivningarna så att de speglade årstidens växlingar.

Byggnaden tilldelades 1981 arkitekturpriset Europa Nostra Diploma of Merit, med motiveringen »för ett beundransvärt känsligt utformat konserthus«.

De olika förslagen – en jämförelse

Som vi sett kan Stockholms radiohus tillkomsthistoria delas in i tre skeden, där varje skede representeras av ett förslag till radiohus. De två förslagen och den färdiga byggnaden är tre olika lösningar på uppgiften att rita ett radiohus. Här kommer de olika lösningarna att ställas bredvid varandra.¹

Omgivning

Kungsholmen var under 1900-talets första decennier på väg att bli de offentliga institutionernas stadsdel med Polishuset, ritat av Gustaf Lindgren 1903, och Rådhuset, ritat av Carl Westman och färdigställt 1915. På 10-talet inledde också Ragnar Östberg det arbete som blev Stadshuset och som stod färdigt 1923. På 20-talet byggdes Ämbetshuset på Hantverkargatan 29, ritat av Axel Lindgren.

Att förlägga radiohuset till Kungsholmen och att anlita Ragnar Östberg som arkitekt är i detta perspektiv naturligt. Östbergs radiohus hade passat väl in i den stadsdel där flera offentliga byggnader nyligen placerats.

Hur såg det ut i de kvarter nära Fridhemsplan där radiohuset skulle byggas? Den brandstation som ligger intill tomten avsedd för radiohuset byggdes 1930, arkitekt var Gustaf Laurelius. Nära radiohustomten låg ett bostadshus ritat av Björn Hedvall, men två år efter det att planeringen för radiohuset avstannat 1931, byggdes ett nytt bostadshus på platsen. Huset, som ritades av

Edvin Engström, upptog både radiohustomten och tomten för bostadshuset bredvid, och Björn Hedvalls bostadshus revs följaktligen. Mitt emot radiohustomten ligger Kungsholmens läroverk, färdigställt 1907 och ritat av Georg Ringström efter ett projekt av Axel Anderberg.

Stora delar av Östermalm hade disponerats av militären, och området vid Valhallavägens norra sida där Schermans och Romares radiohus planerades skulle bli tillgängligt när militären flyttade till Järvafältet. Krigshögskolan, byggd på 1880-talet, skulle rivas för att ge plats åt radiohuset. Vid Valhallavägens södra sida låg bostadshus byggda på 1890-talet.

Ragnar Östberg skulle foga in en byggnad i ett stadssammanhang, men här var det fråga om en placering i ett avrivet område »utanför staden«. Där radiohuset planerades ligga skulle också andra nybyggnader placeras. Bredvid Krigshögskolan ligger Musikhögskolan, ritad av arkitekterna Erik Ragndal och Johan Tuvert. Den stod färdig först 1959 men planerades redan under de år som radiohuset var aktuellt på Valhallavägen. Här ligger också Statens normalskola som ritades av Paul Hedqvist 1949, en byggnad som nu används av Musikhögskolan.

Området vid Oxenstiernsgatan, där radiohuset slutligen kom att placeras, hade vissa likheter med det vid Valhallavägen. Här var det också fråga om ett läge »utanför staden« och området hade disponerats av militären. På Oxenstiernsgatans västra sida, i kvarteren mellan Karlavägen och Valhallavägen, byggdes bostadshus under andra hälften av 50-talet och 60-talets första år.

När radiohuset byggdes såg området inte ut som i dag. Flera av de byggnader som ligger i området kring radiohuset byggdes ungefär samtidigt som det, och området genomgick under 50-, 60-, och 70-talet stora förändringar.

I hörnet av Oxenstiernsgatan och Karlavägen låg en mindre byggnad i två våningar. Detta hus och några andra var delar av

Göta livgardes område och kom att rivas för att ge plats åt det jättelika kontorskomplexet Garnisonen, ritat av Tage Hertzell. Arbetet inleddes 1965 och byggnaden stod färdig 1971. Här byggdes också FOA:s nya lokaler mellan 1960 och 1963, arkitekt var Gustaf Kaunitz. Amerikanska ambassaden ritad av amerikanerna Rapson och van der Gracht, i hörnet Strandvägen och Gärdesgatan, stod färdig 1955. Konstfackskolan på Valhallavägen byggdes samtidigt som radiohuset och stod färdig 1959, arkitekt var Gösta Åbergh. I dess närhet ligger också Filminstitutet, ritat av Peter Celsing och färdigt 1970. Gio Pontis och Pier Luigi Nervis Italienska kulturinstitut, placerat där Valhallavägen och Gärdesgatan möts, blev klart 1963.

Valhallavägen är en av Stockholms esplanader. Oxenstiernsgatan är en smalare gata och inte alls lika trafikerad som Valhallavägen. Sin nuvarande bredd fick den först i slutet på 60-talet i samband med att kontorskomplexet Garnisonen byggdes. Sammantaget var området mer isolerat än tomten vid Valhallavägen.

Den största skillnaden gentemot placeringen vid Valhallavägen ligger i att omfattande rivningar där skulle till för att ge plats åt radiohuset. Inom kvarteret Förrådsbacken fanns bara ett fåtal hus, skjul och förråd, av vilka några revs inför radiohusbygget.

Yttre gestaltning

I Ragnar Östbergs radiohusförslag från 1931 gavs den yttre gestaltningen hög prioritet, att ge byggnaden ett representativt yttre sattes i första rummet. Byggnaden har genom det stränga fasadschemat, det branta takfallet och det upphöjda läget blivit ett palats för radion i klassiserande stil.

Tegel och koppar var de material som skulle användas. De hade bestämt radiohusets färgverkan, som hade dominerats av det röda teglet och den så småningom ärggröna kopparen.

De olika funktioner som skulle ges plats i byggnaden placeras inom en och samma huskropp. I detta avseende liknar Ragnar Östbergs radiohus Londons radiohus. Även här är byggnadens yttre överordnat dess olika funktioner.

Den yttre gestaltningen av Georg Schermans och Bengt Romares förslag skiljer sig mycket från Östbergs. Komplexets olika funktioner – kontor, studiolokaler och konsertsalar – har inte förlagts under samma tak utan har separerats från varandra, men de olika byggnadskropparna har grupperats kring en rektangulär gård som vetter ut mot gatan. Gården har gränsats av mot gatan genom att träd planterats utmed trottoaren. Framför entrén till radiohuset öppnar sig en plats mot gatan, antagligen en vändplats för bilar. Här finns varken någon hög mur eller något högt staket, inte heller någon nivåskillnad mellan gatan och byggnaden. Detta innebär en viktig skillnad mot Ragnar Östbergs förslag till radiohus, där gränslinjen mellan gaturum och byggnad var tydliggjord både genom en avgränsande mur och en nivåskillnad. På så vis hade Schermans och Romares radiohus upplevts som en tillgängligare byggnad än Östbergs.

En likhet med Ragnar Östbergs förslag är att komplexet vänder sig utåt mot gatan. Från förgården, som domineras av en vattenspegel, når man två ingångar som ligger i var sin ände av den rektangulära gården. Den ena leder till radiohusets foajé, den andra till konsertsalarna. Entrépartierna är väl synliga. Entrén till radiohusfoajén markeras av utskjutande skärmtak och byggnadsmaterialet är tegel, som hos Ragnar Östberg. Dessutom skulle natursten användas. Detta hade givit en något annorlunda färgverkan – rött och vitt i stället för rött och ärggrönt. Vid entréerna till radiohuset respektive konsertsalarna skulle konstverk placeras: ovanför radioentrén en relief med namnet »Svenska folkets radio« och över entrén till konsertsalarna en relief med titeln »Musiken«.

Om vi jämför Schermans och Romares förslag med Sune Lindströms och Erik Ahnborgs radiohus lägger vi märke till några viktiga skillnader. I det tidigare förslaget formar de olika byggnaderna en ensemble kring en gård som vänder sig ut mot gatan.

Den yttre gestaltningen av Lindströms och Ahnborgs radiohus har lösts på ett annat sätt. Det har varit viktigare att få byggnaden att smälta in i omgivningen än att göra den synlig. Kontorsbyggnaden vänder sig bort från gatan och bildar en skärm framför studiodelen. Ambitionen att få byggnaden att smälta in i omgivningen förstärks också genom det material som dominerar fasaden – glaset som speglar sin omgivning.

När man diskuterar den yttre gestaltningen av Lindströms och Ahnborgs radiohus kan det vara på sin plats att se tillbaka på de osignerade ritningar som utarbetades inom Radiotjänst innan Scherman och Romare kopplades in. Ritningarna påminner på flera punkter om radiohuset som det ser ut i dag. I 1937 års förslag ser vi för första gången en uppdelning av funktionerna med kontor för sig och studiolokaler för sig. Idén att separera funktionerna förvaltades av Scherman och Romare och blev slutligen verklighet i Lindströms och Ahnborgs lösning.

Men det finns viktiga skillnader i hur denna uppdelning av funktioner fått sin yttre gestaltning genom åren. I 1937 års förslag fungerar kontorshuset som en skärm framför studiodelen, liksom i den utförda byggnaden. I Schermans och Romares förslag bildar studiodelen en länk mellan kontorsbyggnad och konsert-hall. Entrén har också givits olika lösningar genom åren. I 1937 års förslag har entrén placerats mitt på det höga kontorshuset. Framför den centrerade entrén fanns ingen trappa och inte heller något skärmtak ovanför. I Schermans och Romares lösning var entrén med skärmtak placerad parallellt med kontorshuset och inramades av gården på ena sidan och kontorshuset på den andra. Lindström och Ahnborg har placerat entrén vid kontorsbyggnadens kortsida, där ett skärmtak skjuter ut mot Oxenstiernsgatan.

Man kan leka med tanken att förslaget från 1937 hade kommit

till utförande och fundera över hur detta komplex hade placerats inom kvarteret Förrådsbacken. Jag tänker mig att kontorsbyggnaden hade placerats utmed Oxenstiernsgatan och att den centerade entrén hade förlagts till Karlavägens fond. Lindströms och Ahnborgs radiohus vänder sig däremot bort från gatan och komplexets stora volym görs inte tydlig genom byggnadens placering. Komplexets högsta byggnad placerades på tomtens lägsta parti för att förta dess volym, och de platser varifrån man får den bästa uppfattningen av anläggningens stora volym är Bredablick och Kaknästornet. Svårigheten att få en uppfattning om byggnadens volym förstärks också av den uppglasade, speglade fasaden och att den park varifrån byggnadens fulla höjd och volym är möjlig att uppleva frontalt, inte är tillgänglig för andra än anställda vid radio och TV.

Färgverkan är också en annan än i tidigare förslag. I stället för det röda teglet har material i olika grå nyanser använts. Ingen konstnärlig utsmyckning av fasaden planerades, men kontorsbyggnadens gavlar fick däremot en artikulering genom de långsmala fönster som ser ut som snitt i betongen. Den Sven Jerring-skulptur av K. G. Bejemark som nu finns på gaveln ut mot Oxenstiernsgatan placerades här först 1993.

Det är också värt att reflektera över konserthallens placering. I Schermans och Romares förslag var den sammanbyggd med de övriga delarna i komplexet och ramade in gården. På den modell som presenterades 1956 var konserthallen placerad vid Oxenstiernsgatan i Karlavägens fond. I detta förslag används alltså inte kontorshus, studiolänga och konserthall för att skapa en gård, utan bildar ett mer öppet rumsligt sammanhang. Konserthallen fungerade som blickfång från Karlavägen. Genom att Berwaldhallen så småningom placerades vid Strandvägen i stället för i direkt anslutning till de övriga radiohusbyggnaderna flyttades också komplexets mest publika och tillgängliga byggnad från de övriga.

Inre organisation

Den inre organisationen av radiohuset i Ragnar Östbergs tappning uppvisar ingen klart genomtänkt linje. De olika utrymmena – kontor, arkiv och studiolokaler – har inte placerats på ett sådant sätt att de interna sambanden mellan dem har betonats. Snarare visar de olika lösningarna av byggnadens inre på en osäkerhet inför uppgiften – kanske hos beställaren, kanske hos arkitekten. Den enda del av radiohuset där de interna sambanden är klart definierade är studiolokalerna och de tillhörande rummen (kontrollrum och hallårum).

Fasadschemat i Östbergs radiohusförslag får också konsekvenser för dess inre funktioner. Studiolokalerna får lika stora fönster mot gatan som kontoren. Det är en lösning som hade varit problematisk ur ljudisolerings synpunkt eftersom de stora fönstren hade släppt igenom mycket ljud utifrån. (Än mer problematisk med tanke på att huset bredvid var en brandstation med högljudda utryckningsfordon.)

Den inre organisationen av radiohuset, som Scherman och Romare ritade det, sätter byggnadens användning i första rummet. Alla utrymmen som anläggningen innehåller har fått sin placering av funktionella skäl. Kontoren har förlagts till en högre byggnad, studiolokalerna till markplan och entréhallen har placerats mellan kontor och studiolokaler. Studiolokalerna har fått sin inbördes gruppering bestämd av ändamål och tillgänglighetsbehov. Sålunda har studiolokaler för publik och tillfälliga medverkande placerats i närheten av entrén, medan de som används enbart av radions fasta personal har placerats längre bort.

Om vi jämför den inre organisationen med Ragnar Östbergs förslag kan vi konstatera att Scherman och Romare förstått radions behov på ett riktigare sätt än Östberg. Förklaringarna till detta är flera. Östberg ritade sitt förslag på kort tid, medan Scherman och Romare 1945 hade ägnat sig åt radiohusprojektet i många år. Beställarens krav var också klarare formulerade när

Scherman och Romare fick uppdraget och dessutom var erfarenheterna av att rita radiohus utanför Sverige betydligt större 1945 än 1931. På Östbergs tid hade bara radiohusen i London och Berlin påbörjats, medan år 1945 stod radiohus färdiga i många europeiska länder.

Vad gäller den inre organisationen i Lindströms och Ahnborgs radiohus känner vi igen många drag från Schermans och Romares radiohusförslag. En viktig likhet är separeringen av funktionerna – kontor för sig och studiolokaler för sig.

Entréhallen har en liknande funktion i de båda förslagen. Den fungerar som en gränzson mellan kontorsdel och studiodel. Också i sättet att disponera studiodelen finns likheter med det tidigare förslaget. De större lokalerna där man hade plats för publik låg i anslutning till entréhallen, och några av talstudiolokalerna låg på entréplanet.

I entréhallen planerades ett kafé och butiker. Härifrån går man också in till de större studiolokalerna med plats för publik. Entréhallen fungerar därigenom också som en foajé. I entréhallens slut ligger en reception med väntrum, placerat mellan kontorsdelen och studiodelen.

Placeringen av arkivdelen, som lagts som en förbindande länk mellan kontorsdelen och studiodelen, är avsiktlig. Härigenom skulle det vara lätt att nå arkiven från både kontor och studior.

Den stora skillnaden mot Schermans och Romares radiohusförslag är den stora skalan. Detta gör att avstånden inom komplexet, trots den genomtänkta planeringen, blir ganska stora.

Arkitekturen i radiohusets samtid

Låt oss se vad som händer i Sverige och framför allt i Stockholm, som under 50-talet befann sig i en period av kraftig expansion. De stora uppgifterna var att forma ett nytt cityområde och nya stadsdelar utefter tunnelbanans sträckning.¹

I tidskriften *Byggmästaren*, som 1959 byter namn till *Arkitektur*, får man en god bild av vad som händer inom den svenska arkitekturen. Vad gäller den nya arkitekturen, med sitt sätt att använda materialen, modultänkande och byggteknik, kan man se hur teknikerna presenteras och diskuteras under det tidiga 50-talet. Ett byggande som tillämpar de nya idéerna dröjer dock till 50-talets senare del.

Det är främst i kontorshus som de nya idéerna kommer till uttryck. År 1957 presenteras inte mindre än sjutton nya kontorshus i tidskriften. Året dessförinnan hade det varit tre.

Av dessa planerades elva i Stockholm. Samtidigt som det planerades för radiohuset, vars kontorsdel som stod färdig 1961 ju var den första etappen, byggdes kontorshus på många håll i staden.

Vilka kontorsbyggnader hade nyligen invigts och vilka stod på tur att invigas 1961? Wenner-Gren Center vid Norrtull, ritat av Sune Lindström och Alf Bydén, hade blivit färdigt föregående år, och vid Skanstull var Folksamhuset, ritat av Nils-Einar Eriksson och Yngve Tegnér, alldeles nybyggt. Samma år som radiohusets kontorsdel stod färdig var också »de fem trumpetstötarna«, höghusen mellan Hötorget och Sergels Torg, färdigbyggda, liksom Vattenfallsverket i Råcksta, ritat av Sven Danielsson. Först år 1961

presenterades Skattehuset på Södermalm i *Arkitektur*. Det ritades av Paul Hedqvist och stod färdigt 1955.

Under åren som följde flyttade de stora tidningarna från Klarakvarteren till nya byggnader i Marieberg: Dagens Nyheter och Expressen till ett höghus ritat av Hedqvist och Svenska Dagbladet till en ny byggnad ritad av Anders Tengbom. En utredning om kontoret gjordes också under denna tid.²

Det är i ljuset av detta intensiva kontorsbyggande under 50-talets sista år som vi måste se radiohuset. Den största och mest synliga delen av radiohuset är ju också dess kontorsdel. Jämfört med de kontorshus som står färdiga vid denna tid kan vi notera några likheter och skillnader. Den stora skillnaden är att radiohuset har vuxit på längden och inte på höjden, att det är horisontalitet och inte vertikalitet som är utmärkande. Det modulmått som använts – 1,65 meter – är ovanligt brett och förstärker horisontaliteten i fasaden. I Folksamhuset var modulmättet 90 centimeter, och de höga, smala fönstren korresponderar med vertikaliteten i byggnaden. De flesta andra kontorshus från den här tiden var betydligt högre än radiohuset med dess åtta våningar. Radiohusets uppglasade fasad, speglade sin omgivning, är ett av tidens mest konsekventa exempel på detta sätt att använda glas i fasader.

I detta sammanhang är det också värt att notera att det är när kontorsdelen står färdig som radiohuset i Stockholm presenteras i *Arkitektur*. När studiodelen några år senare togs i bruk uppmärksammas inte detta i tidskriften. Då förslaget till ett radiohus på Valhallavägen presenterades på 40-talet gavs kontorsdelen litet utrymme medan studiolokalerna fick desto större.

Vid sidan av dessa kontorsbyggnader i radiohusets samtid kan man lyfta fram några andra händelser på arkitekturens område. Farsta centrum, byggt efter Sven Backströms och Leif Reinius ritningar, invigdes 1960. Under dessa år stod Markuskyrkan i Björkhagen och Tomaskyrkan i Vällingby färdiga, ritade av Sigurd Lewerentz respektive Peter Celsing. Grindtorpsområdet i Täby började byggas efter ritningar av Sune Lindström. Tävling-

en om universitetet vid Frescati avgjordes, där dansken Henning Larsen vann men universitetet byggdes efter andrapristagaren David Helldéns ritningar.³

Den stora skalan

Ett utmärkande drag hos radiohuset är dess stora skala. Den stora skalan hos den nya arkitekturen var något som debatterades när radiohuset var nytt. Just radiohuset uppmärksammades ur denna aspekt av Ulf Hård af Segerstad, som i uppsatsen »Stockholm blir större och mindre« i *Sankt Eriks årsbok 1968* tillsammans med fotografen Lennart af Petersens speglade det samtida Stockholm. Skalförändringen belystes bland annat av Hård af Segerstads ord om amerikanska ambassaden och radiohuset. Amerikanska ambassaden kallade han en gång »ett pansarskepp uppankrat i Djurgårdens klorofyll«. När radiohuset stod färdigt förvandlades detta pansarskepp till en slup av mycket måttlig storleksordning, skrev han.⁴ Det är en slagkraftig bild av skalförskjutningarnas konsekvenser. På ett liknande sätt har radiohuset förvandlats till en liten slup av pansarskeppet Garnisonen, för att låna Hård af Segerstads liknelse (bild 61 och 62).

Andra som reflekterade över den nya och större skalan på det byggda var arkitekten Leif Reinius och Ulf Linde, vid denna tid konstkritiker på *Dagens Nyheter*. Reinius skrev en artikel i *Arkitektur* 1960 kallad »Stockholms stadsbild. Den nya skalan«. I text och bild reflekterade Reinius över hur de nya, höga skraporna – Folksamhuset, Skattehuset, Wenner-Gren Center och Hötorgsskraporna – försköt stadens skala. De byggnader som tidigare genom sin storlek och höjd haft en självklar monumentalitet, blev i nykomlingarnas sällskap genast mindre. Stockholms silhuetten förändrades. Reinius efterlyste »grupper med skulpturalt rumsbildande verkan« i stället för enstaka punkt- eller skivhus.⁵ Linde reflekterade över samma fenomen i en artikel i *Dagens Nyheter* den 29 januari 1961. Linde menade att de höghus som då

61. Radiohuset sett från Bredablick: den stora volym som byggnaden faktiskt utgör framgår tydligt. Bakom villorna i Diplomatstaden reser sig det väldiga kontorshuset. Till höger syns amerikanska ambassaden och till vänster FOA.

62. Hela anläggningen sedd från Gärdet. Till höger ligger TV:s låga byggnader och till vänster radiohusets kontorsdel. Arkitekternas avsikt att placera byggnaderna på ett sätt som visar hänsyn mot omgivningen blir här tydlig. Jämför med FOA:s byggnad som skjuter upp bakom TV-huset.

nyligen byggts saknade monumentalitet och artikulering. Byggnaderna förmådde inte fylla ut sina egna dimensioner med en mäktighet som gjorde storleken meningsfull och uthärdlig, skrev han.⁶ Som ett tecken i tiden kan man också se Sven Silows installationsföreläsning »Stora byggnader«, som publicerades i *Arkitektur* 1966.

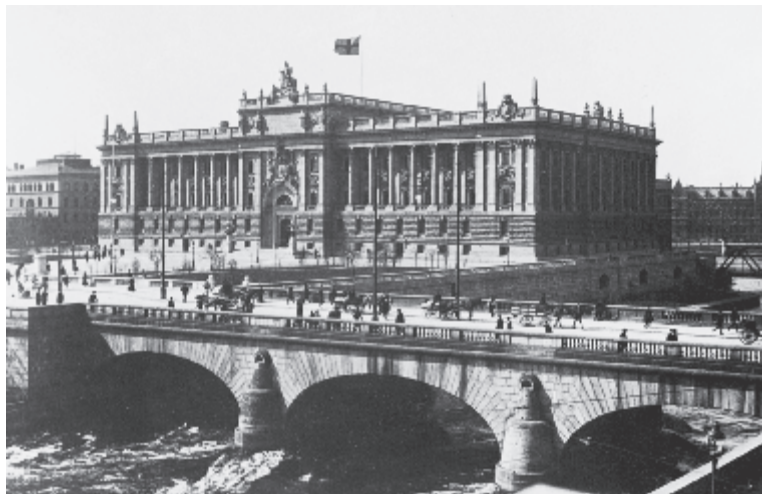
Radiohusets stora skala gav också upphov till debatt redan innan det stod färdigt. Frågan väcktes i en interpellation i Stockholms stadsfullmäktige av Rutger Palme, som menade att radiohuset utgjorde ett allvarligt intrång i stadsbilden. I sitt svar redogjorde borgarrådet Joakim Garpe för de överväganden som låg till grund för radiohusets placering och utformning. Behovet av att ha radio- och TV-anläggningarna i ett centralt läge var stort och vad gällde anläggningens utformning framhöll Garpe att sättet att disponera tomten (hög byggnad på tomtens lägsta del, hela anläggningens vilande karaktär, glasfasaden och bevarandet av stora delar av parken) gjorde intrånget i stadsbilden ringa.⁷

Radiohuset som offentlig byggnad

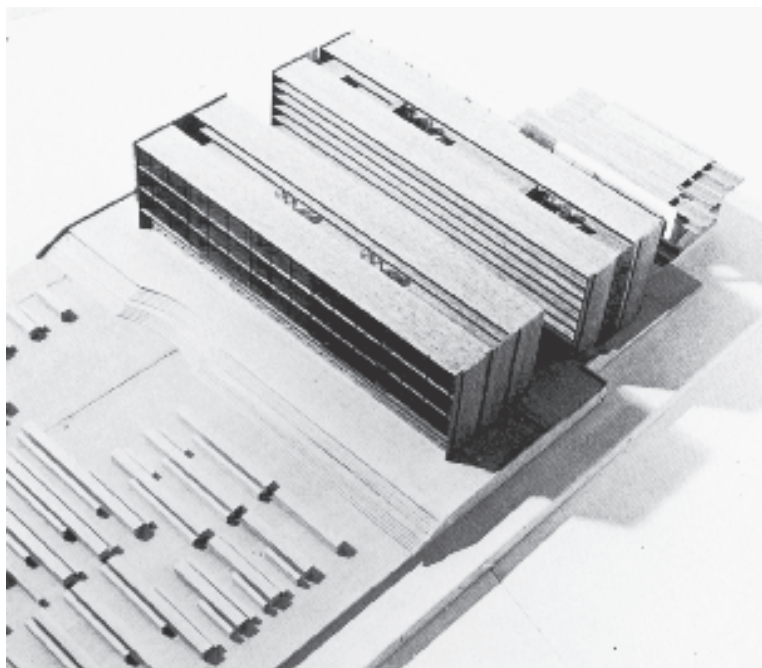
Som ett public service-mediums huvudbyggnad är ett radiohus en offentlig byggnad jämförbar med en riksbank, ett riksdagshus eller ett ämbetsverk. Det är den byggda formen för en viktig, offentlig institution.

Den arkitektoniska gestaltningen av en offentlig byggnad har under 1900-talet förändrats på genomgripande sätt. Ett illustrativt exempel är riksdagshuset i Stockholm. När det planerades var det en omdebatterad byggnad, där inte minst dess yttre gestaltning blev föremål för diskussion. Hur skulle man ge en så viktig institution som Sveriges riksdag en värdig byggnad? Var arkitekten Aron Johanssons förslag det allra bästa?

När man i slutet av 60-talet flyttade ut från det gamla riksdagshuset diskuterades rivning, och en arkitektävling utlystes för en byggnad i dess ställe. Bland de 114 förslagen utsågs arkitekterna Halldor Gunnløgsson och Jørn Nielsen till vinnare. Förslaget visar en byggnad i funktionalismens efterföljd – långt från den pampiga nybarock som Aron Johanssons riksdagshus en gång hade byggts i (bild 63 och 64). Exemplet riksdagshuset kan illustrera vad arkitekturhistorikern Anders Åman har kallat en byggnadsuppgifternas egalisering. På Aron Johanssons tid fanns en värdeskala som gav ledning i hur olika byggnader skulle utformas. Ett riksdagshus stod högt på skalan genom sitt innehåll och sin offentlighet. Inom modernismen likställdes byggnadsuppgifterna. Värdeskalan vittrade bort och inga principiella skäl – bara funktionella – kunde motivera varför ett riksdagshus skulle få en annan utformning än en lagerbyggnad.¹

63. Riksdagshuset i Stockholm, ritat av Aron Johansson.

64. Jørn Niensens och Halldor Gunløgssons vinnande förslag i den tävling om nytt riksdagshus som utlystes 1971.

Radio är ett medium som når de allra flesta människor i Sverige. Från början var det naturligtvis inte så, men tidigt fanns ambitionen att radion skulle nå ut till hela landet. Radions programverksamhet var dock till stora delar koncentrerad till Stockholm.

Under den period när ett radiohus i Stockholm planeras och så småningom byggs är det den enda radiohusbyggnaden i Sverige. På andra platser i landet fanns endast studiolokaler inrymda i byggnader som från början inte planerats för detta ändamål. Först efter det att radiohuset i Stockholm står färdigt byggs radio- och TV-hus på andra platser i landet. Det radiohus som planerades var alltså en byggnad som då var den enda i landet i sitt slag.

Som huvudbyggnad för ett rikstäckande public service-medium är radiohuset en viktig offentlig byggnad. De tre lösningarna visar mycket olika sätt att ge form åt denna offentliga byggnad.

Kanske är radio som medium också en förklaring till radiohusens utformning? Radio är ju ett medium som man inte behöver uppsöka en speciell lokal för att tillägna sig. Ett radiohus är i första hand en byggnad för produktion av program. Andra mediers byggnader, konserthuset, teatern och biografen, är ju byggnader för konsumtion av ett medium. När vi går på bio eller teater ser vi inte bara filmen och föreställningen utan också biografen och teatern. När det gäller radio är det inte så. Lyssna på radio kan vi göra nästan var som helst. Ett radiohus har av dessa skäl inte samma roll som ett konserthus, en biograf eller en teater, utan är i detta avseende mer likt en tidningsbyggnad – där görs tidningen, men det är inte dit vi går för att läsa den.

Östberg gestaltade sitt radiohus som en traditionell offentlig institution. En klassiserande byggnad som vänder sig ut mot staden, men också markerar distans genom att den är placerad på en terrass.

Eftersom planeringen avbröts på ett tidigt stadium finns inga uttalanden av vare sig Östberg eller den dåvarande radioledning-

en som röjer något om synen på radiohuset som offentlig byggnad. Men att uppgiften gavs till Ragnar Östberg säger en hel del. Han var en arkitekt som ritat ett flertal offentliga byggnader och han måste ha setts som väl lämpad att ge Radiotjänst en byggnad som kunde mäta sig med andra offentliga institutioner.

Scherman och Romare gav sitt radiohus funktionalistiska drag men gestaltade det i en mer uppmjukad funkis. Genom att låta de olika funktionernas byggnader omrama gården som vänder sig mot gatan, förse gården med en vattenspegel och fasaderna med konstnärliga utsmyckningar, ges anläggningen karaktär av en offentlig byggnad som är tillgänglig för allmänheten.

När detta radiohusförslag presenterades var dess karaktär av offentlig byggnad något som lyftes fram av såväl radiochef som arkitekter. Radiochefen Yngve Hugo menade att radiohuset inte bara skulle vara en ljudfabrik, utan att det också gavs en representativ uformning. Kontakten med lyssnarna betonades av både radiochefen och arkitekterna som hoppades att den gård som delarna i anläggningen ramar in skulle skapa en välkomnande karaktär.

Sune Lindströms och Erik Ahnborgs anläggning är spridd över ett större område. Radiohuset gavs drag som förankrar det i samtida kontorsbyggande. Offentligheten hos byggnaden är också här en fråga om tillgänglighet, men inte samma slag av tillgänglighet som Schermans och Romares gård mot gatan innebär. Tillgängligheten blev för Lindström och Ahnborg en fråga om att det skulle vara möjligt att gå fram och röra vid byggnaderna och få överblick över anläggningen. Parken framför radiohuset är inte tillgänglig för allmänheten, men man kan gå fram till en låg barriär och se ut över den. Tyvärr är just denna idé inte längre tydlig eftersom ett cykelställ i dag löper längs hela den låga barriären. Skillnaderna i sättet att gestalta tillgänglighet kan också demonstreras med hur platserna framför radiohuset har utformats. Nu domineras området framför radiohuset av en parkeringsplats och inte av en vattenspegel som i det tidigare förslaget. En tillgänglighet av den typ som Scherman och Romare

tänkte sig var inte möjlig när Lindström och Ahnborg planerade sitt radiohus. Detta beror naturligtvis på de ökade säkerhetskrav som ställdes på radiohusanläggningar.

Att radiohuset är en offentlig byggnad var ingenting som lyftes fram av vare sig arkitekter eller radioledning i samband med att anläggningen presenterades. Där Scherman och Romare poängterade den monumentalitet som gården ut mot Valhallavägen skulle skapa, betonade Sune Lindström de olika sätt på vilket radiohuset försökte smälta in i omgivningen. Den yttre manifestationen var mindre viktig, i stället lyftes den inre organisationen fram. De goda lösningar som byggnadens inre skulle ges var det som arkitekten hoppades skulle komma lyssnarna till del, genom att programmen skapades i en stimulerande miljö. Möjligheten att besöka radiohuset betonades inte lika starkt som tidigare, även om en så kallad turistkorridor planerades.

Radiohusen får sitt publika ansikte i de konsertsalar och studiolo-kaler för publik som planeras ingå i komplexen. Genom att dessa ingår i anläggningen får denna en publik sida. Det är i det perspektivet intressant att notera att den konsertsal som planerades vid Sune Lindströms och Erik Ahnborgs radiohus inte placerades i radio- och TV-husets omedelbara närhet som ursprungligen avsågs. Genom att flytta konsertsalen från den plats där TV:s kontorshus nu ligger till läget vid Strandvägen, flyttades också den mest publika delen från övriga delar av radiohusanläggningen.

Minimering och reduktion är ord som kan karakterisera Lindströms och Ahnborgs radiohus. En genomgående tanke vid planeringen av området var att göra ingreppen i den känsliga miljön så små som möjligt. Genom att placera den högsta byggnaden på tomtens lägsta parti och förse den med en glasfasad som speglar omgivningen, reducerar byggnaden sig själv. Minimering och reduktion gäller också för den yttre gestaltningen, med fönstermoduler som genomgående upprepas. Det är inte en arkitektur som tar sin plats i stadsrummet med stora gester. I stället för att

i det yttre demonstrera den stora skala och volym som byggnaderna faktiskt utgör, har arkitekterna gömt undan den (bild 65).

Man kan fråga sig hur radiohusets yttre hade gestaltats om byggnaden placerats i en mindre känslig omgivning. Det kan här vara på sin plats att jämföra med de stora kontorshus som byggdes för de stora dagstidningarna under 60-talet. De skulle synas långt och kännas igen av alla – ett exempel är DN-huset.² Radiohusets omgivningar gjorde en sådan manifestation omöjlig.

65. Radiohusets uppglasade fasad.

Sammanfattning

De första planerna på att bygga ett radiohus i Stockholm härrör från 1931 och avsåg då en tomt utmed Hantverkargatan på Kungsholmen. Frågan väcktes i april 1931 och planerna avskrevs i september samma år. Arkitekten som ritade förslaget var Ragnar Östberg, som fick uppdraget i mitten av april och levererade ett första förslag i början av maj. Byggnaden, som gavs en klassiserande gestalt, innehöll kontor, arkiv och studiolokaler inom en och samma byggnadskropp. Östberg gjorde under sommaren 1931 ytterligare två omgångar ritningar som visar alternativa lösningar av den inre organisationen av byggnaden, men den yttre gestaltningen var densamma. Det är svårt att säga varför förslaget inte förverkligades, men en bidragande orsak var säkerligen ekonomin. Under 1931 tvingades Radiotjänst till besparingar och åtstramningar, något som rimligtvis bidrog till beslutet att låta frågan om en egen byggnad vila. Dessutom var erfarenheterna av att bygga radiohus små. Radiohus i London och Berlin stod färdiga under 1931. Den ringa erfarenheten gjorde att osäkerheten var stor både hos uppdragsgivaren Radiotjänst och hos arkitekten Ragnar Östberg. Det kan också ha varit så att Radiotjänst inte övertygades av Östbergs förslag.

En andra etapp på vägen mot ett radiohus i Stockholm inleddes 1936 då man inom Radiotjänst ritade ett förslag. Två år senare kopplades Byggnadsstyrelsen och arkitekterna Georg Scherman och Bengt Romare in. Redan i det förslag som arbetades fram inom Radiotjänst kan vi lägga märke till en viktig skillnad gentemot Ragnar Östbergs då fem år gamla förslag. Ritningarna visar

ett komplex i funktionalistisk anda, där studiolokaler och kontor separerats från varandra. Ritningarna är osignerade, men enligt uppgift långt senare gjordes de av den dåvarande studiochefen Erik Mattsson, som sedan kom att spela en viktig roll i radiohusfrågan. När arkitekterna Scherman och Romare engagerats fortsatte ritningsarbetet. Frågan om radiohusets placering togs nu också upp till diskussion och slutligen bestämdes att radiohuset skulle placeras utmed Valhallavägen på den plats där Krigshögskolan står i dag. I sitt betänkande från 1946 ställde sig 1943 års radioutredning bakom det förslag som Georg Scherman och Bengt Romare ritade för denna plats. I sitt remissvar till utredningen ställde sig Telegrafstyrelsen bakom radiohusförslaget, men menade att man skulle förvalta radiohuset. Frågan om gränsdragningen mellan Radiotjänst och Telegrafstyrelsen var svår att lösa och detta bidrog till att radiohuset dröjde. År 1946 gav regeringen i uppdrag åt Byggnadsstyrelsen att uppföra ett radiohus i Stockholm och att tillse att byggnaderna på området utrymdes inför den stundande rivningen. Förslaget visade en ensemble som vände sig ut mot gatan kring en gård försedd med vattenspegel. Här låg en kontorsdel, en studiodel och en del för konsertsalar. Byggnaderna planerades i tegel och natursten. Detta förslag presenterades i tidningar och tidskrifter under 1945 och 1946. Man hoppades att radiohuset skulle vara på plats till år 1950, men under hösten 1946 visade det sig att radiohuset inte skulle kunna påbörjas på grund av brist på arbetskraft och material.

Vid Radiotjänsts 25-årsjubileum 1950 lovades från regeringshåll att radiohuset skulle få börja byggas. Det visade sig emellertid svårt att ta vid där man hade slutat. Förutom att den tekniska utvecklingen gått framåt och att antalet anställda hade ökat stod Radiotjänst inför förändringar som påverkade radiohusfrågan: den ena var utökningen av radions programverksamhet med ytterligare en kanal, den andra var televisionen. Dessutom hade konflikten med Telegrafstyrelsen ännu inte lösts, men efter medling av Henning Fransén kunde en uppgörelse träffas 1953. Det hade gått sju år sedan byggnaderna på tomten vid Valhallavägen

utrymdes, och de var nu åter i bruk. Att återigen utrymma lokalerna skulle ta tid eftersom de verksamheter som fanns där måste inhysas i nybyggda lokaler.

Byggnadsstyrelsen letade därför efter ny tomt för radio- och TV-huset och fann att en tomt vid Gärdet, vilken omramades av Valhallavägen, Strandvägen, Oxenstiernsgatan och Gärdesgatan, motsvarade kraven. På tomten fanns endast ett fåtal byggnader, vilket innebar att man skulle slippa problemet med att utrymma området inför radiohusbygget. Under 1955 undersökte Byggnadsstyrelsen möjligheterna att förlägga radios och TV:s verksamhet hit, och på hösten detta år togs kontakt med arkitektbyrån VBB som fick uppdraget att rita anläggningen. En preliminär plan för hur byggnaderna för radio och TV skulle placeras inom området gjordes före det definitiva beslutet att förlägga komplexet till detta område i stället för vid Vallhallavägen. Beslutet fattades 1957.

Radiohuset, som skulle placeras i öst-västlig riktning i Karlavägens förlängning, planerades som två sammanbyggda enheter: en kontorsdel och en studiodel. Kontorsbyggnaden var den högsta byggnaden på området med sina åtta våningar ovan jord. Studiodelen var en lägre byggnad placerad parallellt med kontorshuset och de båda delarna förbands med varandra genom en flygel av kontorshuset. Mellan dem fanns en entréhall mot Oxenstiernsgatan.

TV:s byggnader planerades ligga på området ut mot Gärdet. Redan från början var en konserthall tänkt att placeras i anslutning till radio- och TV-byggnaderna. Den byggdes slutligen vid Strandvägen i hörnet av Oxenstiernsgatan och fick namnet Berwaldhallen.

Anläggningen byggdes i olika etapper. Den första var radiohusets kontorsdel som stod färdig 1961. Fyra år senare var studiodelen klar. TV-husets studiodel byggdes mellan 1965 och 1969, och TV:s kontorshus stod färdigt 1973. En utbyggnad av TV:s studiolokaler stod färdig 1993. Berwaldhallen uppfördes mellan 1973 och 1979.

Vid VBB var Sune Lindström chefsarkitekt vid den tid när uppdraget tilldelades byrån. Eftersom Sune Lindström hade många andra åtaganden var det arkitekten Erik Ahnborg som fick huvudansvaret för ritningsarbetet. De olika delarna i komplexet stöptes inte i samma form utan gestaltades på olika sätt. Det höga kontorshuset fick en glasad fasad medan den lägre studiodelen putsades i vitt. Kontorshuset, som ritades under 50-talets slut, är ett fint exempel på den internationella stilens genombrott i Sverige, som många kontorshus inspirerades av. De låga TV-byggnaderna putsades i olika grå nyanser, medan Berwaldhallens yttre fick en distinkt yttre gestalt genom sättet att använda betong och glas.

Arkitekterna

Ragnar Östberg (1866–1945)

Ragnar Östberg studerade arkitektur vid Tekniska högskolan 1885–89 och vid Konstakademien 1888–91. År 1899 utnämndes han till arkitekt i Överintendentämbetet och var från 1900 främst verksam i Stockholm. Stadshuset, ett av hans viktigaste verk, sysselsatte honom under en lång följd av år – från 1890-talet till 1923 då det stod färdigt. Dessutom ritade han i Stockholm bland annat Östra Real (1910), Patentverket (1921) och Sjöhistoriska museet (1936). Vid sidan av dessa större byggnader ritade han villor och bostadshus. Bland hans verk utanför Stockholm kan nämnas Värmlands nations hus i Uppsala.

Georg Scherman (1899–1978)

Georg Scherman studerade arkitektur vid Tekniska högskolan 1921–25 och vid Konstakademien 1927–29. Han blev arkitekt i Byggnadsstyrelsen 1933, hade egen arkitektverksamhet i Stockholm och var stadsarkitekt i Sigtuna 1938–43 och i Solna 1943–45. Scherman utförde tillsammans med Bengt Romare Statens historiska museums nybyggnad i Stockholm. För Stockholms högskola ritade Scherman 1939 Wenner-Grens institution för experimentell biologi och 1940 institutionen för försäkringsmatematik och matematisk statistik. Han utförde också en ombyggnad av Häringe slott, ritade privathus, villor, kontorshus och fabriks-

byggnader samt upprättade en rad stadsplaner, bland annat en generalplan för Solna stad (1933–35). Han var en ivrig förkämpe för skapandet av ett sammanhängande grönstråk utmed Karlbergskanalen och Klara sjö i Stockholm.

Bengt Romare (1902–68)

Bengt Romare studerade arkitektur vid Tekniska högskolan 1921–25 och var därefter biträdande arkitekt i Stockholm hos Lars Israel Wahlman (1926–27), hos Hakon Ahlberg (1928) samt i Paris hos Sven Ivar Lind (1928–30). Han hade egen arkitektverksamhet i Stockholm sedan 1931 och blev 1933 arkitekt i Byggnadsstyrelsen. Romare tjänstgjorde vid Södersjukhusets byggnadskontor som arkitekt för de yttre byggnaderna 1938–42. Han var chefsarkitekt vid Marinförvaltningens fortifikationsavdelning 1943–45. Dessutom tjänstgjorde han som stadsarkitekt i Sigtuna 1942 och från 1944. Förutom projekten tillsammans med Georg Scherman ritade Romare en nybyggnad för Västerbottens länsmuseum i Umeå 1940–41 samt ny kasernanläggning för jägarbataljonen i Kiruna 1943–47.

Sune Lindström (1906–89)

Sune Lindström studerade vid Tekniska högskolan i Stockholm 1926–28 och 1929–31. Hösten 1928 studerade han vid Bauhaus i Dessau. Han var anställd vid Kooperativa förbundets arkitektkontor 1931–32 och blev 1933 arkitekt vid Byggnadsstyrelsen, vars stadsplanebyrå han tillhörde 1932–35. Följande år arbetade han vid Djurgårdskommissionen och var därefter chef för HSB:s riksförbunds stadsplanebyrå. Han bedrev egen arkitektverksamhet 1932–40. Åren 1940–44 var han chef för regionplanekontoret för Göteborg med omgivningar. Han blev 1944 chefsarkitekt i AB Vattenbyggnadsbyrå (VBB). Han har ritat inredningar till tra-

fikflygplan och biografier och lett ombyggnaden av MEA:s hus i Stockholm. Han har även utfört ett stort antal stadsplaneprojekt, generalplaner för städer med mera. Åren 1938–39 uppfördes stadshus-stadshotellskomplexet i Karlskoga. Han har upprättat stadsplan för bland annat Täby, där han också ritade de stora höghusen som stod färdiga 1966, och generalplan för Karachi. Lindström har också ritat svenska ambassaden i New Delhi tillsammans med Jöran Curman. Han var redaktör för *Byggmästaren* 1936–39. Bland Lindströms övriga arbeten kan nämnas uppdraget att biträda vid 1942 års stadsplaneutredning. Han blev professor i stadsbyggnad vid Chalmers tekniska högskola 1956.

Erik Ahnborg (f. 1925)

Erik Ahnborg studerade vid Tekniska högskolan och avlade arkitektexamen 1950. Åren 1950–52 arbetade han vid Carl-Axel Ackings och Sven Hesselgrens arkitektkontor. År 1952 började han arbeta på VBB, 1970 blev han byråns chefsarkitekt. Han var assistent i arkitektur vid Tekniska högskolan i Stockholm 1957–61. År 1989 etablerade han en egen arkitektverksamhet, Erik Ahnborg Arkitektkontor AB. Ahnborg har också varit verksam som arkitekturskribent och var redaktör för tidskriften *Arkitektur* 1968–71. Vid sidan av att ha ritat radio- och TV-staden i Stockholm tillsammans med Sune Lindström, har Ahnborg upprättat ett flertal stadsplaner, bland annat bostadsområden i Märsta. Han har ritat kontorshus, skolor, sporthallar och bostadshus. Bland hans många arbeten kan nämnas ett flertal offentliga byggnader i Saudiarabien. Dessa projekt tillkom inom utlandsverksamheten vid VBB. Bland arbeten från senare år vid hans eget kontor kan nämnas Dalhalla i Rättvik.

Noter

KAPITEL 1. ATT BYGGA RADIOHUS – EN NY UPPGIFT

- 1 Arnold Whittick, *European Architecture in the 20th Century* (Aylesbury, 1974), s. 443.
- 2 Ibid., s. 444ff.
- 3 Ibid., s. 452.
- 4 Ibid., s. 447. Fritz L. Büttner, *Das Haus des Rundfunks in Berlin* (Berlin, 1965), s. 32.
- 5 Whittick., s. 447ff.
- 6 Ibid., s. 449f.

KAPITEL 2. TVÅ FÖRSLAG TILL RADIOHUS

- 1 Erik Mattsson, »Så var det då«, *Sveriges Radios årsbok 1959. 1960* (Stockholm, 1959), s. 268.
- 2 Marianne Anderberg, »Radiotjänst/Sveriges Radio«, *Hört och sett: Radio och television 1925–1974* (Stockholm, 1974), s. 312 och 319.
- 3 Enligt ett dokument i Radiohusets dokumentarkiv utarbetades redan 1929 ett förslag till byggnad. Om detta förslag har inga uppgifter hittats. Troligen är det förslaget från 1931 som åsyftas. SR TKKA F 17 A vol. 1.
- 4 Radiotjänsts styrelses arbetsutskotts protokoll 14.4.1931 § 10, SR CK A.
- 5 Ingenjör Lennart Hellstedt hade under 10-talet arbetat inom Kreuger & Toll. Lars-Eric Thunholm, *Ivar Kreuger* (Stockholm, 1995), s. 34f. Hellstedt var 1931 inte fast anställd inom Radiotjänst.
- 6 Radiotjänsts styrelses arbetsutskotts protokoll 14.4.1931 § 11, SR CK A.
- 7 Ragnar Östbergs ritningar, mapp 16. I denna mapp finns också ovan nämnda brev och kartor, Arkitekturmuseums ritningsarkiv.
- 8 Radiotjänsts styrelses arbetsutskotts protokoll 21.4.1931 § 6, SR CK A.

- 9 Ragnar Östbergs ritningar, mapp 16, Arkitekturmuseums ritningsarkiv.
- 10 Radiotjänsts styrelses protokoll 28.4.1931 § 4 och 5, CK A.
- 11 Ragnar Östbergs ritningar, mapp 16, Arkitekturmuseums arkiv.
- 12 Radiotjänsts styrelses protokoll 27.5.1931 § 5, SR CK A.
- 13 Ragnar Östbergs ritningar, mapp 16, Arkitekturmuseums arkiv. I den mapp som innehåller ritningar av Östbergs radiohusförslag finns också ett utkast till disposition av utrymmen i byggnaden. Här ligger också ritningar av de lokaler som Radiotjänst disponerade på Kungsgatan 8 och fasadritningar av de byggnader som omgav den tomt som radiohuset planerades för. Det är rimligt att anta att ritningarna av lokalerna på Kungsgatan 8 fungerade som vägledning för Östberg under ritningsarbetet. Fasadritningarna av de omkringliggande byggnaderna finns antagligen här för att Östberg ville komponera in sin byggnad i stadsrummet. Men det är också möjligt att sammanläggningen av ritningarna gjorts av någon annan än arkitekten. I Arkitekturmuseums arkiv finns efter den 21 juli 1931 inga ritningar eller dokument kring Ragnar Östbergs radiohusförslag.
- 14 Radiotjänsts styrelses arbetsutskotts protokoll 8.9.1931 § 6, SR CK A.
- 15 Radiotjänsts styrelses arbetsutskotts protokoll 22.9.1931 § 4, SR CK A.
- 16 Radiotjänsts styrelses protokoll 29.9.1931 § 6, SR CK A.
- 17 Inga dokument som ger klarhet åt denna fråga har hittats vare sig i Radiohusets dokumentarkiv, i Gustaf Reuterswärds personliga arkiv på Riksarkivet, eller i Ragnar Östbergs efterlämnade korrespondens i Arkitekturmuseums arkiv.
- 18 TT:s styrelses arbetsutskotts protokoll 25.4.1931, RA TT:s arkiv A 1:2.
- 19 Göran Elgemyr, *Radion i strama tyglar: Om Radiotjänsts tillblivelse, teknik och ekonomi 1922-1957*, Stiftelsen Etermedierna i Sverige (Stockholm, 1996), s. 260f.
- 20 Erik Mattsson, *Sveriges Radios årsbok 1959. 1960*, s. 273.
- 21 Erik Mattsson, »Radiohuset«, *Radiolyssnarens uppslagsbok* (Stockholm, 1950), s. 84.
- 22 Brev till Redaktör Sven Sandstedt från Erik Mattsson daterat 10.12.1965, SR CK F 6 C vol. 9. Detta brev är en problematisk källa. Ritningarna är osignerade och brevet där Mattsson skriver »1936 maj Under pingsten gjorde jag de första skisserna till ett radiohus

av ungefär samma omfattning som vårt nuvarande« är trots allt skrivet nästan trettio år senare.

- 23 Några av ritningarna från detta skede finns i Radiohusets dokumentarkiv, dock inte den avbildade som emellertid härrör från samma tid, SR CK J 1 vol. 3.

KAPITEL 3. GEORG SCHERMAN OCH BENGT ROMARE

FÅR UPPDRAGET

- 1 Mattsson, *Sveriges Radios årsbok 1959. 1960*, s. 274f.
- 2 Ibid, s. 275ff.
- 3 *Betänkande angående rundradion i Sverige: dess aktuella behov och riktlinjer för dess framtida verksamhet* (SOU 1946:1), s. 91f. Kungl. Maj:ts proposition nr. 228/1945.
- 4 Göran Elgemyr, *Radion i strama tyglar*, »Kampen om tekniken«, s. 137–189, passim.
- 5 Kungl. Maj:ts proposition nr. 228/1945.
- 6 Kungl. Maj:ts proposition nr. 206/1946.
- 7 PM angående Radiohuset i Stockholm, SR Byko F 1 vol. 1. Uppgiften finns också i Byggnadsstyrelsens skrivelse till Konungen daterad den 28.8.1956. Byggnadsstyrelsens skrivelser till Konungen från 1955 och framåt finns spridda i Sveriges Radios dokumentarkiv. De finns också samlade i Byggnadsstyrelsens arkiv som finns på Riksarkivet. Jag hänvisar därför till denna volym: Byggnadsstyrelsen Byggnadsbyrå 1918–1967 Handlingar rörande byggnadsobjekt 1956–67 F 1:856.
- 8 Yngve Hugo, »Behovet av ett eget radions hus«, *Byggmästaren*, 7/1945, s. 117f.
- 9 Georg Scherman och Bengt Romare, »Kortfattad beskrivning av radiohuset«, *Byggmästaren* 7/1945, s. 118f.
- 10 Erik Mattsson, »Om radiohuset i Stockholm«, *Röster i Radio*, 43/1946, s. 4–8.
- 11 Erik Mattsson, »Om radiohuset i Stockholm«, *Röster i Radio*, 44/1946, s. 4–5.
- 12 Erik Mattsson, »Om radiohuset i Stockholm«, *Röster i Radio* 45/1946, s. 4–5. I *Radiolyssnarens upplagsbok* (Stockholm, 1950), finns de artiklar som Mattsson skrev för *Röster i Radio* publicerade i något redigerat skick. Det finns inga kostnadsberäkningar vare sig i artikeln i *Byggmästaren* eller i dem i *Röster i Radio*. Men i *Sveriges*

- Radios årsbok 1959. 1960* uppger Mattsson att radiohuset 1945 beräknades kosta 19 482 000 kronor att uppföra. Av denna summa beräknades 14 600 000 kronor till byggkostnaderna, kostnaderna för akustisk utrustning till 982 000 kronor och kostnaderna för teknisk utrustning till 3 900 000 kronor. Dessa uppgifter är hämtade ur Kungl. Maj:ts proposition 228/1945.
- 13 Protokoll fört vid sammanträde angående radiohuset på Byggnadsstyrelsen 2.8. 1946, SR CK F 6 C vol. 4.
 - 14 Sammanträde den 18.9. 1946 klockan 9 hos byggnadsrådet Wejke, SR CK F 6 C vol. 4.
 - 15 Besök på Byggnadsstyrelsen den 23.10. 1946, kl. 11.30., SR CK F 6 C vol. 4.
 - 16 Brev till Erik Mattsson från Hugo Theorells ingenjörsbyrå, daterat 22.11.1946, SR CK F 6 C vol. 4.
 - 17 Brev till Gunnar Wejke från Erik Mattsson 18.10.1946, CK F 6 C vol. 4.
 - 18 Aktuella rundradiofrågor juli 1947, daterat 14.10.1947, SR CK F 6 C vol. 4.
 - 19 Tidsschema för radiohuset, 26.8.1948, SR CK F 6 C vol. 4.
 - 20 »Nya radiohuset får byggas, statens gåva till jubilarerna«, *Expressen* 7.1.1950.
 - 21 PM angående Radiohuset i Stockholm, SR Byko F 1 vol. 1.
 - 22 »Dubbelprogram kommer/TV fördröjer radiohus«, *Morgon-Tidningen* 5.8.1952. Tävlingen vanns av Whites arkitektkontor 1952.
 - 23 »Nya radiohuset går framåt – men bara på ritningarna«, *Dagens Nyheter* 29.4.1953 och »Förargelsens hus«, *Röster i Radio*, 4/1950, s. 11.
 - 24 Brev till Erik Mattsson med oläslig avsändarsignatur, daterat 18.4.1953, SR TKKA F 17 A vol. 1. För en uttömmande redogörelse för denna konflikt se Göran Elgemyr, *Radion i strama tyglar*.
 - 25 Gunnar Helén, »Varför ännu inget radiohus?«, *Stockholms-Tidningen* 16.10.1952.
 - 26 PM angående Radiohuset i Stockholm, SR Byko F 1 vol. 1.
 - 27 Brev från Byggnadsstyrelsen till Fortifikationsförvaltningen 2.7.1954, SR TKKA F 17 A vol. 1.
 - 28 Allmänna synpunkter på barackbygge på A 1, 28.12.1954, TKKA F 17 A vol. 1.
 - 29 *Byggnadsstyrelsen – Byggnadsverk och verksamhet* (Stockholm, 1983), s. 38f.

- 30 *Byggnadsstyrelsen 1918–1993*, historik av Staffan Nilsson (Stockholm, 1994), s. 18f.
- 31 Tidsschema för radiohuset, SR Byko F 1 vol. 1. Protokoll från sammanträden angående radiohuset, SR TKKA F 17 A vol. 1.
- 32 En artikel om detta finns i *Svenska Dagbladet* 15.7.1954. Enligt artikeln beräknade Byggnadsstyrelsen att radiohuset kunde börja byggas under andra halvåret 1957, men att anläggningen skulle komma att uppföras i etapper varför hela A1-området inte behövde utrymmas på en gång.

KAPITEL 4. RADIOHUSETS PLACERING – ETT NYTT LÄGE

- 1 Statsverkspropositionen år 1957: Bil. 27: Kapitalbudgeten: Kommunikationsdepartementet, s. 126.
- 2 Brev från Olof Rydbeck till Gunnar Wejke 29.7.1955, SR CK E 4 vol. 9.
- 3 Bo Ancker, *I radions kvarter* (Stockholm, 1981), s. 80.
- 4 Radiotjänsts styrelses protokoll 9.6.1955 14§ och bil. 10, SR CK A.
- 5 Radiohus i Sthlm. P.M. för nybyggnad 14.10.1955, SR CK E 4 vol. 8. Radiohus i Stockholm P.M. för nybyggnad 22.11.1955, SR Byko F 1 vol. 1.
- 6 Brev till Vattenbyggnadsbyrån från Kungl. byggnadsstyrelsen angående radiohus i Stockholm daterat 12.12.1955, Inkommande brev, VBB:s arkiv.
- 7 Samtal med Erik Ahnberg 12.2.1997.
- 8 Sune Lindström och Erik Ahnberg, »Radio- och TV-staden i Stockholm«, *Arkitektur*, 6/1962, s. 153.
- 9 Statsverkspropositionen år 1957: Bil. 27: Kapitalbudgeten: Kommunikationsdepartementet, s. 124–129. Brev från Kungl. byggnadsstyrelsen till Kungl. Maj:t 28.6.1956. RA Byggnadsstyrelsen, Byggnadsbyrån 1918–1967, Handlingar rörande byggnadsobjekt 1956–67 F 1:856.
- 10 Sune Lindström och Erik Ahnberg, »Radio och TV-staden i Stockholm«, *Arkitektur*, 6/1962, s. 152–163.
- 11 PM angående vissa byggnadsfrågor, SR CK F 6 C vol. 9. Radiohus-historik 1966, SR CK F 6 C vol. 10.
- 12 Ritningar till Radiohus i Göteborg, SR CK J 1 vol. 3. Bland dessa ritningar finns även en ritning av Nils-Einar Eriksson från 1939.
- 13 PM 30.9.1955 och PM 3.10.1955, SR CK E 4 vol. 8.

- 14 Brev från Kungl. byggnadsstyrelsen till Kungl. Maj:t 28.8.1956. RA Byggnadsstyrelsen, Byggnadsbyrå 1918–1967, Handlingar rörande byggnadsobjekt 1956–67 F 1:856.
- 15 Armand Björkman och Rune Falk, »Radio- och TV-huset i Göteborg«, *Arkitektur*, 11/1970, s. 26–29.

KAPITEL 5. FRÅN ORD TILL HANDLING

- 1 Förslag ang. byggnadskommitté för radiohusen, SR Byko F 1 vol. 1.
- 2 PM ang. byggnadskommitté för radiohusen, SR Byko F 1 vol. 1.
- 3 Direktiv för byggnadskommitté inom Radiotjänst, SR Byko A 1 A vol. 1.
- 4 Redogörelser för studieresor, SR Byko F 2 vol. 1.
- 5 Ancker, s. 26ff.
- 6 Ibid., s. 31ff.
- 7 Ibid., s. 47.
- 8 Ibid., s. 40ff.
- 9 Ibid., s. 56ff.
- 10 Ibid., s. 34.
- 11 Brev till ordföranden i byggnadskommittén, TKKA F 16 vol. 4.
- 12 »Radiohuset närmar sig«, *Röster i Radio*, 39/1956, s. 4–5.
- 13 Presskonferens ang. Radiohuset, SR Byko, F 1 vol. 1. P.M. den 20 januari 1958 angående radiohusets utformning, SR Byko B 1 vol. 2. »Nya radiohuset tekniskt vidunder«, *Stockholms-Tidningen* 21.1.1958. »Radiostad för 50 milj. planeras på Djurgården«, *Svenska Dagbladet* 21.1.1958.
- 14 Seved Apelqvist, »Det nya Folksamhuset i Stockholm«, *Arkitektur*, 10/1960, s. 189ff.
- 15 Nils-Einar Eriksson, »Folksamhuset – en stimulerande arkitektur-uppgift«, *Arkitektur*, 10/1960, s. 197.
- 16 Gunnar Larsén, »Kollektivhus för vetenskapare«, *Arkitektur*, A 3/1957, s. 49ff.
- 17 Ibid.
- 18 Sune Lindström och Alf Bydén, »Wenner-Gren Center Forskarcentrum i Stockholm«, *Arkitektur*, 6/1962, s. 165.
- 19 Presskonferens ang. radiohuset, SR Byko F 1 vol. 1.
- 20 »Första spadtaget på radiohuset«, *Antennen*, 18/1958. »Glada spadtag«, *Röster i Radio och TV*, 20/1958, s. 4. TV-bilderna från detta tillfälle finns bevarade, dock utan vare sig speakertext eller bevarat

manus – arkivnummer SR N 794. Radioupptagningarna är tyvärr kasserade.

- 21 »Radiohuset har fått grundmurat dokument«, *Stockholms-Tidningen* 22.1.1960. »Plåtbox grundstenen vid radiohusbygget«, *Svenska Dagbladet* 22.1.1960. »Högtidligt vid nya radiohuset«, *Antennen*, 3/1960. TV-bilder från detta tillfälle finns också bevarade, tyvärr utan såväl speakertext som manus – arkivnummer SR N 794.
- 22 »Jätteflyttning av radiopersonal till nya huset under veckohelgen«, *Svenska Dagbladet* 26.8.1961 och »Radiochef i flyttbestyr«, *Dagens Nyheter* 26.8.1961.
- 23 »Inflyttningsklart för radion nästa månad 800 man får plats i nya Gärdeskomplexet«, *Dagens Nyheter* 4.7.1961.

KAPITEL 6. RADIOHUSET

- 1 Radiohuset: Information till guiderna, SR CK F 6 C vol. 10.
- 2 TV-byggnaderna har presenterats i *Arkitektur* vid två tillfällen. Erik Ahnborg och Sune Lindström, »Radio- och TV-anläggningen i Stockholm«, *Arkitektur*, 11/1970, s. 19–24. Erik Ahnborg, »TV-huset i Stockholm« och »Nygammalt i repris« kommentar av Claes Caldenby, *Arkitektur*, 9/1987, s. 44–49.
- 3 Ritningar till stor musikstudio, SR TKKA J 1 vol. 2.
- 4 Utbyggnadsplan för radio och TV i Stockholm, SR TKKA J 1 vol. 2.
- 5 *Radions och televisionens framtid i Sverige* SOU 1965:20, s. 407 f.
- 6 Erik Ahnborg, »Berwaldhallen«, *Arkitektur*, 8/1980, s. 14–17.

KAPITEL 7. DE OLIKA FÖRSLAGEN – EN JÄMFÖRELSE

- 1 Uppgifterna om arkitekter och byggnadsår i dessa avsnitt är hämtade från: Henrik O. Andersson och Fredric Bedoire, *Stockholms byggnader En bok om arkitektur och stadsbild i Stockholm* (Stockholm, 1988). Göran Bergquist och Sune Malmquist, *Malmarna En byggnadshistorisk undersökning utförd på uppdrag av Stockholms stads byggnadsnämnd* (Stockholm, 1969). Stadsmuseets byggnadsinventeringar av innerstadens byggnader, följande volymer: *Kungsholmen Östra: Byggnadsinventering*, historisk bakgrund av Elisabeth Cnattingius, (Stockholm, 1990). *Kungsholmen Västra: Byggnadsinventering*, historisk bakgrund av Elisabeth Cnattingius, (Stockholm, 1991). *Östermalm II: Byggnadshistorisk inventering 1975–84*, historik av Suzanne Lindhagen, (Stockholm, 1985). *Östermalm III: Bygg-*

nadshistorisk inventering 1975–85, historik av Suzanne Lindhagen, (Stockholm, 1986).

KAPITEL 8. ARKITEKTUREN I RADIOHUSETS SAMTID

- 1 Torsten Westman, »50-talet – idéer blir verklighet«, *Stad i förvandling: Stockholms utveckling från 1930-tal till 1990-tal*, Sankt Eriks årsbok 1988 (Stockholm, 1988), s. 33.
- 2 För utförligare uppgifter om nämnda byggnader se *Byggmästaren/Arkitektur*. För utförligare uppgifter om kontorsutredningen se Lennart Holm, »Kontoret«, *Byggmästaren A*, 5/1957, s. 105–110. För en utförligare redogörelse för kontorets utveckling se Fredric Bedoire, »Trälhav landskap och celler: Kontorsbyggnadens historia«, *Arkitektur*, 1/1979, s. 16–26.
- 3 Ulf Hård af Segerstad, »1960-talet«, *Stad i förvandling: Stockholms utveckling från 1930-tal till 1990-tal*, Sankt Eriks årsbok 1988 (Stockholm, 1988), s. 57–59.
- 4 Ulf Hård af Segerstad och Lennart af Petersens, »Stockholm blir större och mindre«, *Sankt Eriks årsbok 1968* (Stockholm, 1968), s. 34.
- 5 Leif Reinius, »Stockholms stadsbild: Den nya skalan«, *Arkitektur*, 8/1960, s. 149–152.
- 6 Artikeln finns publicerad i *Svensk arkitekturkritik under hundra år*, sammanställd och kommenterad av Peter Sundborg (Stockholm, 1993), s. 140–143.
- 7 Borgarrådet Joakim Garpes svar på interpellation av herr Rutger Palme angående åtgärder för stadsplanemässigt medinflytande, TKKA F 16 vol. 4.

KAPITEL 9. RADIOHUSET SOM OFFENTLIG BYGGNAD

- 1 För en redogörelse om riksdagshuset se *Riksdagens hus: Återflytningen till Helgeandsholmen* (Stockholm, 1983), s. 9–35. Anders Åman använder begreppet egalisering i »Den modernistiska utopin«, *Det offentliga rummet: Förfall och återupprättelse* (Uppsala, 1992), s. 106. I denna bok finns också Göran Lindahls »Idén om en offentlig arkitektur«, s. 85–104, där den offentliga byggnaden under 1800- och 1900-talen diskuteras.
- 2 För ytterligare information om de nya tidningshusen se *Arkitektur*, 3/1966.

Källor och litteratur

OTRYCKTA KÄLLOR

Arkitekturmuseums ritningsarkiv
Riksarkivet, Stockholm
AB Tidningarnas Telegrambyrå
Byggnadsstyrelsen
Sveriges Radios dokumentarkiv
VBB:s arkiv

INTERVJUER

Erik Ahnborg

TRYCKTA KÄLLOR

Riksdagstryck
Propositioner

Utredningar

Betänkande angående rundradion i Sverige: dess aktuella behov
och riktlinjer för dess framtida verksamhet (SOU 1946:1)

Radions och televisionens framtid i Sverige (SOU 1965:20)

TIDNINGAR OCH TIDSKRIFTER

Byggmästaren/Arkitektur
Dagens Nyheter
Expressen

Morgon-Tidningen
Röster i Radio/Röster i Radio-TV
Stockholms-Tidningen
Svenska Dagbladet

LITTERATUR

- Ancker, Bo, *I radions kvarter*, Stockholm, 1981.
- Andersson, Henrik O. och Bedoire, Fredrik, *Stockholms byggnader: En bok om arkitektur och stadsbild i Stockholm*, Stockholm, 1988.
- Bergquist, Göran och Malmquist, Sune, *Malmarna: En byggnadshistorisk undersökning utförd på uppdrag av Stockholms stads byggnadsnämnd*, Stockholm, 1969.
- Büttner, Fritz L., *Das Haus des Rundfunks in Berlin*, Berlin, 1965.
- Byggnadsstyrelsen – Byggnadsverk och verksamhet, Stockholm, 1983.
- Byggnadsstyrelsen 1918–1993, research, text och bildval av Staffan Nilsson, Stockholm, 1994.
- Elgemyr, Göran, *Radion i strama tyglar: Om Radiotjänsts tillblivelse, teknik och ekonomi 1922–1957*, Stiftelsen Etermedierna i Sverige, Stockholm, 1996.
- Hört och sett: *Radio och television 1925–74*, Stockholm, 1974.
- Kungsholmen Västra: *Byggnadsinventering*, Stockholm, 1991.
- Kungsholmen Östra: *Byggnadsinventering*, Stockholm, 1990.
- Det offentliga rummet: Förfall och återuppriktelse*, red. Allan Ellenius, Acta Universitatis Upsaliensis Ars Suetica 14, Uppsala, 1992.
- Radiolyssnarens uppslagsbok*, red. John Schröder, Stockholm, 1950.
- Riksdagens hus: Återflyttningen till Helgeandsholmen*, Stockholm, 1983.
- Sankt Eriks årsbok 1968*, red. Henrik Ahnlund, Stockholm, 1968.
- Stad i förvandling: Stockholms utveckling från 1930-tal till 1990-tal*, red. Björn Hallerdt, Sankt Eriks årsbok 1988, Stockholm, 1988.

- Svensk arkitekturkritik under hundra år*, sammanställd och kommenterad av Peter Sundborg, Stockholm, 1993.
- Sveriges Radios årsbok 1959. 1960*, red. Manne Ginsburg, Stockholm, 1960.
- Thunholm, Lars-Eric, *Ivar Kreuger*, Stockholm, 1995.
- Whittick, Arnold, *European Architecture in the 20th Century*, Aylesbury, 1974.
- Östermalm II: Byggnadshistorisk inventering 1975–84*, Stockholm, 1985.
- Östermalm III: Byggnadshistorisk inventering 1975–85*, Stockholm, 1986.

Bildkällor

1. *Broadcasting House*
2. *Broadcasting House*
3. Fritz L. Büttner, *Das Haus des Rundfunks in Berlin*
4. Fritz L. Büttner, *Das Haus des Rundfunks in Berlin*
5. Whittick, Arnold, *European Architecture in the 20th Century*
6. Whittick, Arnold, *European Architecture in the 20th Century*
7. Whittick, Arnold, *European Architecture in the 20th Century*
8. Whittick, Arnold, *European Architecture in the 20th Century*
9. SVT Bildarkivet
10. *Sveriges Radios årsbok 1959. 1960*
11. *Sveriges Radios årsbok 1959. 1960*
12. *Byggnadsstyrelsen 1918–1993*
13. Arkitekturmuseums ritningsarkiv
14. Arkitekturmuseums ritningsarkiv
15. *Sveriges Radios årsbok 1959. 1960*
16. *Sveriges Radios årsbok 1959. 1960*
17. *Sveriges Radios årsbok 1959. 1960*
18. *Sveriges Radios årsbok 1959. 1960*
19. *Byggmästaren, 7/1945*
20. *Sveriges Radios årsbok 1959. 1960*
21. *Arkitektur, 11/1970*
22. *Arkitektur, 11/1970*
23. SVT Bildarkivet. Foto Ulf Strähle
24. SVT Bildarkivet. Foto Ulf Strähle
25. SVT Bildarkivet
26. SVT Ritningsarkivet

27. Foto Carl-Johan Söder
28. Foto Carl-Johan Söder
29. *Röster i Radio*, 39/1956
30. *Dagens Nyheter* 21.1.1958
31. *Arkitektur* 10/1960, Foto Sune Sundahl
32. *Arkitektur* 6/1962, Foto Sune Sundahl
33. SVT Bildarkivet. Foto Jarl Ekenryd
34. SVT Bildarkivet
35. SVT Bildarkivet
36. *Dagens Nyheter*, 4.7.1961
37. SVT Bildarkivet
38. SVT Bildarkivet
39. SVT Ritningsarkivet
40. *Arkitektur* 6/1962
41. Foto Carl-Johan Söder
42. Foto Carl-Johan Söder
43. Foto Carl-Johan Söder
44. VBB
45. Foto Carl-Johan Söder
46. Foto Carl-Johan Söder
47. VBB. Teckning Lisa Bauer
48. VBB. Foto Sune Sundahl
49. VBB. Foto Hans Sanner
50. SVT Bildarkivet
51. SVT Bildarkivet. Foto Roland Andersson
52. SVT Bildarkivet
53. Foto Carl-Johan Söder
54. SVT Bildarkivet. Foto Sune Sundahl
55. Foto Carl-Johan Söder
56. SVT Ritningsarkivet
57. SVT Ritningsarkivet
58. *Arkitektur* 8/1980, Foto Sune Sundahl
59. *Arkitektur* 8/1980, Foto Sune Sundahl
60. Foto Carl-Johan Söder
61. SVT Bildarkivet

62. Foto Carl-Johan Söder
63. *Riksdagens hus*
64. *Riksdagens hus*
65. VBB. Foto Hans Sanner

Omslag: *Dagens Nyheter* 21.1.1958

Personregister

- Acking, Carl-Axel 147
Ahlberg, Hakon 146
Ahnborg, Erik 13, 63, 67, 74, 108, 111, 118, 126f, 129, 138f, 144, 147
Ancker, Bo 13, 61f
Anderberg, Axel 123
Apelqvist, Seved 86, 88f

Backström, Sven 131
Bauer, Walter 67, 75, 118
Bejemark, K. G. 127
Berntsson, Björn 46, 73
Berwald, Franz 118
Blom, Fredrik 75
Brandt, Ove 67
Brunnberg, Hans 66, 74, 82, 83
Bydén, Alf 89f, 130

Celsing, Peter 124, 131
Curman, Jöran 147

Danielsson, Sven 130
Danielsson, Tage 92
Domö, Fritiof 41

Eckerberg, Per 69, 92, 94

Eldh, Carl 118
Engström, Edvin 123
Eriksson, Nils-Einar 69, 87f, 130

Fransén, Henning 142

Garpe, Joakim 134
Gill, Eric 16f
Gunnløgsson, Halldor 135f

Hedqvist, Paul 123, 131
Hedvall, Björn 122f
Helén, Gunnar 54ff
Helldén, David 132
Hellstedt, Lennart 28ff
Hertzell, Tage 124
Hesselgren, Sven 147
Hillfon, Hertha 118
Hugo, Yngve 44f, 50f, 85, 138
Hwistendahl, Carsten 102
Hård af Segerstad, Ulf 132
Hörjel, Nils 68

Jacobsen, Arne 107
Jerring, Sven 11f, 91ff, 127
Johansson, Aron 135f

Johansson-Manning, Manfred 25
 Karsten, Charles 19f
 Kaunitz, Gustaf 124
 Klemming, Hjalmar 58
 Kyhl, Poul 63, 67
 Larsén, Gunnar 88f
 Larsen, Henning 132
 Lassen Jordan, Vilhelm 19, 67
 Laurelius, Gustaf 122
 Lauritzen, Vilhelm 19, 21
 Leo, Henning 51
 Lewerentz, Sigurd 131
 Lind, Sven Ivar 146
 Linde, Ulf 132, 134
 Lindegren, Axel 122
 Lindgren, Gustaf 122
 Lindström, Sune 63, 66, 74, 82ff, 88ff, 111, 126f, 129, 130f, 138f, 144, 146f
 Ljungqvist, Seth 29, 33, 51
 Lygnell, Håkan 57f, 73, 94
 af Malmborg, Ragnar 66
 Mathsson, Bruno 101, 107ff
 Mattsson, Erik 12f, 34f, 45ff, 55, 58f, 66, 68, 73f, 82f, 85, 88, 91ff, 142
 Merkelbach, Ben 19f
 Meyer, G. Val 15f
 Nervi, Pier Luigi 124
 Nielsen, Jørn 135f
 Nilsson, Torsten 52ff
 Norberg, Joel 23f
 Olhagen, Folke 94
 Olrog, Christer 66
 Olsson, Carl W. 23
 Palme, Rutger 134
 Palmstierna, Gunilla 102
 af Petersens, Lennart 132
 Poelzig, Hans 17f
 Ponti, Gio 124
 Ragndal, Erik 123
 Reinius, Leif 131f
 Reuterswärd, Gustaf 28f, 31ff
 Ringström, Georg 123
 Rolf, Lars 102, 109
 Romare, Bengt 38ff, 60, 82, 85, 123, 125ff, 138f, 141f, 145f
 Rydbeck, Olof 61f, 69f, 85f, 91f, 94
 Scherman, Georg 38ff, 60, 82, 85, 123, 125ff, 138f, 141f, 145f
 Silow, Sven 134
 Skoglund, Gösta 65f
 Tegnér, Yngve 87, 130
 Tehlaus, Erik 58
 Tengbom, Anders 131
 Theorell, Hugo 52
 Truedsson, Folke 102, 105, 118
 Tuvert, Johan 123
 Törner, A. R. 77

von Utfall, Johan 59, 73
Wahlman, Lars Israel 146
Wejke, Gunnar 51f, 61, 69f
Westman, Carl 122
Wigforss, Ernst 55
Zimdal, Helge 25

Åbergh, Gösta 124
Åman, Anders 135
Ödéen, Kjell 58
Öhrström, Lennart 68
Östberg, Ragnar 26ff, 122ff,
128f, 137f, 141, 145